

EESTI AUTORID

Jaak Järv

Karolus

Teine trükk

Eesti Kirjanduse Seltsi Koolikirjanduse toimkond

Noorsoo jutukirjastik nr. 93

Eesti autorite seeria

JAAK JÄRV

KAROLUS

AJALOOLINE JUTUSTUS EESTI MINEVIKUST

TEINE TRÜKK

REDIGEERINUD A. RAUD

Fr. R. Kreutzwaldi
nim. ENSV Riiklik
Raamatukogu

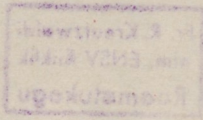
2-157.761

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KOOLIKIRJANDUSE
TOIMKONNA KIRJASTUS TARTUS 1923

JAAK JARV

KAROLUS

REPEREWA A PAID

G. Roht'i trükk, Tartus

Esisõna.

Läinud aastasaja viimastel aastakümnetel ilmus meie kirjandusturule terve rida algupäraseid ajaloolisi jutte. Alguse tegi E. Bornhöhe oma „Tasujaga“ (1879. a.), sellele järgnesid samalt kirjanikult „Villu võitlused“ (ka „Viljandi mäss“), „Vürst Gabriel“, A. Saalilt „Vambola“, „Hilda“, „Aita“, „Leili“ ja J. Järvelt „Vallimäe neitsi“, „Ristitütär“, „Karolus“. Viimasena ilmus „Vürst Gabriel“ (1893. a.); pärast seda näivad romantilised ajaloolised teemad raugevat, andes teed realistlikele aineile. Sisuliselt kuulub kõige vanemasse ajajärku „Aita“, „Leili“, „Vambola“ (sakslaste Läänemeremaile tulek), siis „Tasuja“, „Hilda“, „Karolus“ (jüriöö ja toomapäeva mässud 1343. a.), edasi „Ristitütär“ (katoliku aeg), „Vürst Gabriel“ (Liivi sõda ordu ja Joann Hirmsa vahel) ning „Vallimäe neitsi“ (Põhja sõda). Kõik kolm kirjanikku tegutsesid paralleelselt, vast koguni teineteise võidu, käsitades sageli üht ja sama ainet. Vabama, kunstilisema tee oma teoste väljendamiseks valis E. Bornhöhe, võttes aluseks ainult mõne ajaloolise sündmuse või kroonika märkuse, seevastu aga isiku- ja rahvus-psüholoogiliselt välja arendades jutukangelaste karaktereid ja usutav-loomulikult tabades ajamomentide võimalusi. A. Saal tahtis täpsam olla. Ta kasutas hoolega kõiki saadaval olevaid andmeid: ülestähendusi ajaloost ja vanadest kroonikatest, arheoloogilisi jäänuseid, folkloristlikke sugemeid j. n. e. ja katsus nende põhjal tõetruid pilte maalida.

Sellest on tingitud tema teoste kirjusus, sündmuste lai front, tegelaste rohkus, faktide räga, kusjuures aga kannatab stiiline külg ja teoste suurejoonelisus. J. Järv näib ka Saali meetodi poole hoidvat, kuid jutustades võidab siingi vaba fantaasia, mis ka ta tööd paiguti Bornhöhe omile liginevad.

Pääpõhjuseks, miks ajaloolised jutud tekkisid, loetakse rasket Vene survet, umbset, „öökuubset aega“ (nagu Juhan Liiv seda nimetab), mis järgnes elevusrikkale ärkamisajale. Heledad tõrvikud, mis Kreutzwaldi, Jannseni, Koidula, Jakobsoni, Hurti j. t. päevil seitsme- ja kaheksakümnendail aastail rahvusliku võitluse areenil põlema süüdati, kustusid omavaheliste näaklemiste, majandushaardluste ja meelsuskõikumuste pöörises, panslavistliku ümberrahvustamise sumpunud leitsakus, kirjandusepigoonide saamatuse ja vaimuvaesuse udus. Pettunult hajusid tuleviku ideed, varisesid või olid varisemas ülemaalised kultuurilised ja majanduslikud ettevõtted. Õudseks ja võõrastavaks muutus eesti avalik elu. Tõsi, et arusaajamais ringes hõõgus hiljukesi eluline säde, püsis opositsioon venestamise vastu, tehti pisitasa rahvuslikku tööd, korjati rahvaluulet ja -viise, edendati omapärast kunsti, nokitseti mineviku ainete korraldamise kallal, saadi hakkama mõne avaliku väljaastumisegegagi (näit. laulupeod) riigitruuduse tähe all, kuid puudus ühendav side, selge siht ja kodanlik julgus.

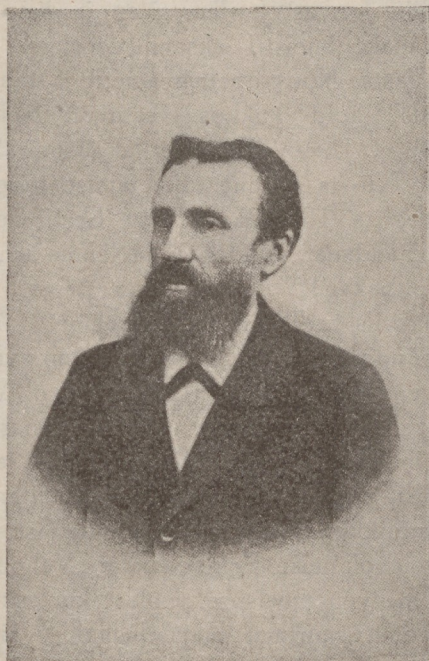
Sel ideede- ja kirjandusvaesel ajal said siis ka isukalt loetavaiks romantilised minevikujutud, eriti need, mis puudutasid eestlaste muistseid vabadusvõitlusi. Minevik — kallis, kaunis! Oi kui salapärane, legendaarne, heroilik! Küll kurb, saatuslik ja vapustav, kuid hingele nii ligidane, soe ja omanel! Kes õige rahvuslane ei tunneks sellele kaasa, keda ei ergutaks see olemasolule — kõigi takistuste kiuste! Suu soovis mehaaniliselt küll tsaarile jumalikku kaitset ja tegi prooviharjutusi uue, päälesunnitud keele kallal, isegi endised eestkostjad — balti aadel — näisid paratamatult sallitavad olevat, kuid hinge põhjas püsis loosung: aeg annab harutust.

Aeg on harutanud asja, nii nagu loodetud. Oleme võidukäigul rahvusliku omapärasuse suunas. Aeg on toonud

uusi, paremaid väljavaateid ka eesti kirjandusse. Suurem osa vanemate autorite töid on muutunud ainult kirjandusajaloolisteks tähisteks. Kunstilise kriteeriumi esemeiks nad ei kõlba.

Sellest seisukohast peame võtma ka käesoleva teose. Järve „Karolust“ tuleb vaadelda kui näidet ajaloolistest jut-

Järve

tudest, kõrvuti Bornhöhe ja Saali samalaadiliste teostega. „Karolus“ püüab väita ajaloolist tõtt, niipalju kui see kasinate andmete põhjal (Hiärn, Russov, Rutenberg) võimalik on olnud. Jutu sisu on lihtne, asjalik, faktiderikas, kokku-

võtlik, sündmuste ja karakterite arendamist ja ilmekust otsime temast asjata.

Tutvuneme „Karoluse“ kirjutaja elulooga.

Jaak Järv on sündinud 5. apr. (vana kalendri järele) 1852. a. Vana-Suislepa vallas Viljandimaal sulase pojana. Varakult isa poolt vaeslapseks jäädes, asus Jaak ema seltsis Tartumaale Nõkku, Rõhuküla koolimajja, kus ta vend õpetajaks oli. Siin kasvas J. Järv üles ja sai niivõrd haridust, et ta vallakoolmeistri eksami sooritas. Mõne aasta pidas J. Järv Vastse-Nõos õpetaja ametit ja tahtis siis Valga seminari astuda, kuid kukkus vastuvõtmis-eksameil läbi. Selle järele läks J. Järv Viljandisse Jakobsoni „Sakala“ juure ekspediitoriks. Kui ta ajalehe toimetamise tööga oli tutvunenud, omandas ta 1880. a. „Tartu Eesti Seitungi“ ning jätkas selle väljaandmist, püüdes anda lehele sama radikaalset sihti, mis oli „Sakalal“. Paari aasta pärast ristis ta lehe „Virulaseks“ ja viis ta Tallinna. „Virulane“ töötas isamaalises vaimus, nõudis eesti keele maksmapanu avaliku keelena, oli küll ka vene politika vastu enam-vähem sallival seisukohal, kuid saksluse äge vastane. Leht tõi moesolevate vere-romaanide asemel rohkem ajaloolisi, usuelulisi ja muid populaarseid kirjutusi, ergutas rahvast seltside asutamisele, soovis tööliste ja rentnikkude olukorra parandamist. Suuremaks vastaseks Järvele oli teise Tallinna lehe „Valguse“ toimetaja J. Kõrv, kes oma venemeelsuse poolest kuulsaks on saanud. Nähes Järves oma suurimat majanduslikku võistlejat, suutis Kõrv valitsevate võimude pääle niivõrd mõjuda, et kindral-kuberner vürst Schahovskoi 1888. aastal Järve revolutsiooniliste püüete pärast kaheks aastaks kodumaalt välja saatis. Kui 1909. a. „Virulane“ jäädavalt seisma jäi, asus J. Järv Moskvasse elama. Sää! tegi ta veel kaastööd „Virulase“ järeltulijale „Tallinna Teatajale“ ja kirjutas mõnesuguseid ilukirjanduslikke töid. Kui nälg Moskvas 1919. a. algul väga suureks läks, siirdus J. Järv Samaarasse, kuhu ta kuni 1920. a. märtsikuuni jäi. Raskest kõhutüüfusest, mis siin teda tabas, paranenud, tahtis Järv oma abikaasa juure Ufa kubermangu

Linda asundusse minna, kuid sai teel surma. Mainitud aasta ülestõusmis-pühade paigu leiti ta surnukeha Djoma jõest. Sugurahva rohkem osavõtul sängitati J. Järve põrm Linda asunduse surnuaiale.

J. Järve tööde nimekiri:

Lillekimbukene	1873
Vallimäe neitsi	1885
Ristitütar	1891
Ilm ja elu	1890—1891
Mehised mehed	1889
Joomise katk ja võitlemine tema vastu	1890
Sõnumed hukatuse ja õnnistuse teelt	1891
Karolus	1892
Meie seltside lõbuasjust	1895
Kas elu või surm	1910
Naisterahvas süüpingis meeste ees .	1913

Tööd käsikirjades:

- Adam Luik (Valguse võit). Romantiline draama neljas vaatuses.
- Nõdrameelne. Jutustus ilmasõjast.
- Viis miniatüüri.
- Pääle nende veel mõned korraldamata käsikirjad.

J. Järve tööd on kõik müügilt otsas, pääle käesoleva teose, mis nüüd teises trükis ilmub, ja „Vallimäe neitsi“, mille trüki minu teada M. Hermanni kirjastus sel aastal uuendab.

Tartus, septembrikuul 1923.

A. Raud.

Karolus.

I.

All orus liikus jõevesi vagusalt edasi, üleval kaldal oli kena loss. See oli tore ja tugev, ja ta torn säras vastu päikest heledasti. Ta oli hilja ehitatud.

Praegu oli lossi kallal suur hulk inimesi töös. Ühed tegid üleval kõrges müüri, teised kandsid kive ja savi neile kätte, kolmandad vedasid kraami tööplatsi pääle: uuele lossile ehitati valli.

Töö käis kärmesti, sest tegijad olid tugevad, nende hulk suur ja sundijaid ka küllalt.

Kui luba anti lõunat pidama hakata, ütles üks teiste seast:

„Mistarvis peame meie siin sihukest tööd tegema? Hooned nende eneste ja nende loomade tarvis on ometi valmis, ja tugevad ja ilusad on need kõik. Müüride sees, mida praegu ehitame, ei või keegi elada. Misjaoks oleks seda tarvis, kui neil meiega õiged mõtted oleksid? Vennad, meie ehitame siin eneste viimsele vabadusele vangikoda. Või kas ei ole seda mitme lossi juures juba küll nähtud?“

„Sa räägid õigust, Oglas,“ tähendas teine vastu. „Aga kuhu võime pääseda?“

„Iseenesele vangiraudu taguda, päälegi ilmasüüta, ei kõlba meestele,“ ütles Oglas kindlalt. „Seda ei tee meie enam. Mis arvate — ugame ristimise ära ja räägime lossihärrale toesõna: meie valli ei ehita! Meie ei lähe kellegi pääle ega ka tema pääle, kui ta inimene on; mispärast siis see valli ehitamine?“

„Jah, uhame ära!“ hüüdsid teised vastu.

„Kerge ütelda,“ hoiatas üks hulgast. „Aga siis tehakse meid kõiki pärisorjadeks. Mis siis?“

Oglas, arvata ligi neljakümne-aastane kindla moega mees, vaatas tõsiselt hoiataja otsa. „Palju meie põlv siis nüüd ristivee all parem?“ ütles ta. „Ja pahemaks läheb ta veel ikka. Eks meie näe ja kuule seda igaüks. Seda võime ka neist vallidest mõista, mida praegu ehitame. Ja tulgu mis tahes, aga see ei sünni seotavale, et ennast ise siduda aidata. Ludinghausen on küll parem härra kui mõned teised, aga siiski tõusevad need vallid selleks üles, et siit veel enam häda meie pääle heita ja ise nende varjul julgemalt elada võida. Ei, meie au, meie langenud vabadus, meie vahvate vanemate palav veri, mis vabaduse eest voolanud, — veel peavad need meile pühad olema. Mina võin esimene olla, kes Ludinghauseni ette astub ja ütleb: Meie pühamad mälestused ei luba meid seda tööd enam edasi teha. Aga enne ristivesi ära.“

Tema julged, mehised silmad põlesid, kui ta neid sõnu rääkis.

Nad läksid alla jõe ääre. Oglase sõnad olid kõikide südamed vaimustuses ja julguses kui põlema süüdanud, iga-mees tundis enesele suuremaks häbiks ja alanduseks, valli ehitamise tööd eneste vabaduse kõvemaks vangistajaks veel edasi teha. Vapper vaba vaim meeste rinnas oli alles elav, kui ka vägevamate vägivallaga maha rõhutud.

Ja mehed astusid jõe kaldale kokku, ning üks hall isakene nende hulgast tõstis silmad taeva poole ja rääkis:

„Vanaisa kõrges valguses, vaata meie pääle! Otsas on sinu laste iluajad. Rasked murepäevad on meie pääle langenud, rõõmupisarad kadunud, leinapisarad voolavad. Metsad kohavad nende kurvastusest, kes hiljuti rõõmsad olid, tuuleõhud värisevad nende õhkamistest, kes hiljuti hõiskasid. Ja ära lahutati sinu lapsed sinust. Vaata meie pääle! Tagasi tuleme meie sinu juure. Kinnita meid! Ole meiega!“

Palavad igatsuse pisarad kadunud kalli aja järele vee-
resid vanakese vagadest silmadest. Nooremate silmist säras
kindlus ja vahvus.

Ja nad heitsid riided ära ja läksid jõkke ja pesid eneste
päält ristimise ära, nagu nad arvasid. Neid oli suur hulk.

Veest välja tulles tundsid mehed endid uue eluga täi-
detud olevat. Pesemise puhtuse tundmine ihus ja vaimustus
südames oli neile iseenesest kergituseks, pääle selle veel see
teadmine, et nad endid eneste arust oma jumalaga olid lepi-
tanud, suure patusüü tema vastu ära parandanud.

Sel ajal, see oli teise aastasaja algul pärast ristiusu siia-
toomist, sündis seda sagedasti, et siinsed uued kristlased
ristimise enestest „ära pesid“ ja oma vanade jumalate juure
tagasi pöörsid. Neile oli ristiusu tõsine tuum tundmata,
sest neile ei õpetatud seda. Veel enam: neile näis pääle-
pakutud uus usk koguni kui viha ja kurjuse usk olevat, sest
neid omadusi nägid nad selle usu toojate juures eneste vastu
igal pool, ja enamasti ainult sunduse ja vägivalda võimul olid
nad selle usu vastu võtnud. Päälegi läks nende elu selle
uue usuga aeg-ajalt neile raskemaks ja kurvemaks. Ei olnud
siis ime, kui mõnel vaimukal pilgul ehk meeleeheitlikul häda-
tundmisel halvaks leitud uus usk ära heideti ja endisesse
paganausku tagasi astuti.

Kui ristimise pesijad jõe äärest minema läksid, ütles
üks nende seast uhkeldavalt: „Mind on nad juba kolm korda
ristinud ja nüüd olen ma ka juba kolmat korda selle maha
pesnud, neljat korda ma neid enam kallale ei lase, kas
mis tahes.“

Kaks teist meest tähendasid sedasama. Veel mõningad
teised ütlesid, neil olnud teine puhk ristimisest endid ära
pesta ja ka nemad ei tahtvat endid enam ristida lasta.

Tööle mineku ajal pärast lõunat ei kuulnud lossivalli
ehitajad enam sundijate sõna. Nad läksid hulgana lossi trepi
ette ja nõudsid, et lossihärra Ludinghausen välja tuleks.
Kui see lävele ilmunud, astus Oglas teiste ette ja rääkis
kindla sõnaga:

„Suur härra! Meie oleme sulle lossi valmis ehitanud, ta on tugev ja ilus. Ela selles ja valitse meie üle, aga ära nõua meie käest tööd, mis meile hirmus on ja mis meid teotab. Mis muu asja pääle on neid vallisid sinu lossile tarvis, kui et nende tagant meie pääle raskeid orjaikkeid kõvemini kütkenada? Kuidas võime meie ise sind niisugust tööd teha aidata meie õnnetuse rohkendamiseks? Seega lõhume oma kurba südant, teotame oma kallimaid, pühamaid mälestusi, oma kadunud vabadust, oma unustamata vapraid vanemaid, kes vabaduse eest nii truilt võidelnud. Ei, meie oleme valliehitamise töö seisma jätnud ja selle juure tahame jääda. Tee ise need vallid valmis. Kui sa seda jätta ei või, meie ei taha sind selles keelda, aga ära sunni meid sellele iseenese tapmise tööle. Suur on meie õnnetus juba küllalt. Meie oleme võidetud, meilt on kadunud, mis kallim on kui elu, — lase meid seda leinata vaiksamas vabaduses. Mõtle, missuguseks häbiks peame seda enestele tundma, missuguseks teotuseks eneste vahvatele vanematele pidama, kui meie, nende lapsed, maa vabaduse kütkenamiseks niisugust tööd teeme, kuna nemad vabaduse eest elu jätsid? Mälestused ja tundmused, mis sinule pühad oleksid, tohivad ka meile seda olla. Meie loodame sinu aususe pääle, et sa meid vabandad, kui sellest tunnist saadik vallitöö meie poolt katki on.“

Härra Ludinghauseni nägu oli tumedaks lõõnud. Kurjal pilgul vahtis ta rääkija otsa. Viimaks ütles: „Räägid sa teiste eest, Oglas?“

„Jah!“ kostis see kindlalt ja paarsada suud tema selja taga kordasid sedasama julgesti järele: „Jah, jah!“

„Aga kuidas teie võite niisugust?“ küsis lossihärra vihaga. „Mis räägite teie kadunud vabadusest ja vabaduse kütkenamisest? Teil on teie vabadus alles ja maa on teil ka.*) Aga mõtelge, teie võite need kaotada, kui vastu

---

*) Sakslaste ja taanlaste valitsuse esimesel aastasajal oli suurel jaol siit rahval maa ja vabadus alles käes, kuid niisugusel kitsal piiril, et nad tehtud lepingute järele maa eest oma isandatele maksusid maksid ja oma meestega nende sõjakäikusid kaasa tegema pidid (Rütenberg I, lhk. 361).

panema hakkate. Kas te ei tea, et teised härrad naabruses oma rahva käest kõige vähema vastutõrkumise pärast maa ja vabaduse on ära võtnud ja nad pärisorjadeks teinud?“

„Meie usume, et meie härra parem on kui teised,“ kostis Oglas. „Ja see vabadus, mis sina meil alles arvad olevat, on väga kehv selle vastu, mis meilt kadunud. Meie oleme langenud, võidetud, oleme sinu ja su vendade sulasteks saanud. Leinas ja pisarates peame sinu vabadusel endist taga kurtma.“

„Küll! Töö juure!“ kostis uhke taanlane vägeva häälega.

„Ei!“ kostsid kõik. „Aga valmis tahame meie olla muud tööd tegema oma maa maksudeks. Mis meie sinu hääks töötanud, tahame pidada.“

„Mis maksab nendega rääkida,“ ütles vallitöö ülevaataja vahele. „Nemad on kõige pahemat teinud, nad on ka püha ristiusu ära heitnud ja jälle paganateks saanud. Nad tulevad praegu jõest.“

Ludinghausen vaatas sügava põlastusega oma „rahva“ pääle. „On see õige?“

„Jah!“ kostis Oglas. „Ka see asi, meie vana usk, on meile püha mälestus meie kadunud kallist ajast, ja armas on nii kallis mälestus leinapäevil. Jätke ta meile meie kurvasuses! Meie ei tea ega mõista teie usust midagi. See pisut aga, mis temast teada oleme saanud, ei sünni meile. Pidage teie oma usku, meie ei taha teid selles segada, aga laske meid ka meie usust lugu pidada ja ärge nuhelge meid, kui ta meile armas on. Teile ei ole sellest ühtki tulu, kui meie teie usku oleme, ega ühtki kahju, kui oma usku peame. Laske see ainuke tingimine meie lepingust jääda, ta on teile kasuta. Kõik muud aga, mis teile tuluks, tahame pidada.“

Ärritatud kristlane surus oma tuska tagasi ja rääkis: „See ainukene asi, usk, on kõige ülem punkt meie lepingus. Püha ristiusku oleme meie teile tooma tulnud ja see õnnistus peab teile saama ja jääma. Teie olete minu alamad ja mina olen ühes teiega vägeva Taani kuninga alam. Kuningas aga nõuab, et tema alamad peavad kristlased olema. Seda nõudis

juba Valdemar II ja seda nõuab nüüd ka Erich IV. Need mõlemad kuningad on meile ka täieliku voli annud, teid karistusega ristiusu pidamisele sundida. — Ja veel tuletan ma teile meele: seitse aastat tagasi, see oli aastal 1306, peeti Rakveres maa-asjade ja seaduste korraldamiseks suur maapäev ja kinnitati sääl siis uuesti see asi, et need tulevad pärisorjadeks teha, kes ristiusust paganausku tagasi langevad. Ja Tallinna piiskopp Heinrich I nimetati maapäeva poolt Taani kuninga asemikuks, kes selle maa üle kuninga nimel ja asemel valitseb. Missuguse südamega peab nüüd piiskopp kuulma teie usust äralangemisest? Kas niisugust kuulda pole temale raske? Veel nüüd peab seda asja ette tulema! Kas see pole inetu? Ja ärge arvake mitte, et nii suurt süüd, nii rasket usuteotust võib andeks anda? Teie kõik langete pärisorjadeks, ehk olgu siis, et kohe kahetsete, andeksandmist palute ja uuesti endid püha ristiveega pühitseda lasete. Siis langeks kuninga ja piiskopi viha teie päält ära ja ka paavsti enese süda annaks teile halastust. Mõtelge siis! Kuulge halastuse häält, jätke endine kurati teenimise usk!“

Mehed raputasid pääd ja läksid ära. Nad jäid kindlaks oma otsusele. Selle järele tuli ka karistus. Kõikide käest, kes lossi valliehitamise seisma jätnud ja ristiusust ära taganenud, võeti maa ning vabadus ära ja tehti nad pärisorjadeks. Pärisorjaks saanud inimene tähendas juba siis, pärisorjuse algul, asja, keda omanik võis tarvitada, kuidas tema tahtis, keda tema ka ära müüa ehk loomade või asjade vastu ära vahetada võis. Ainult äratapmine oli keeldud.

Ludinghauseni uusi pärisorjasid ootas raskem saatus, kui nad ise arvanud. Nende isand ehk oleks omast meelest nende vastu pehmem olnud, sest tema oli selle aja mõõdu järele üks kõige parematest; aga teised võimumehed naabruses ja Tallinnas tungisid temale pääle, vastutõrkujaid ja usuteotajaid pidavat valjult karistatama, õpetuseks ja hirmuks teistele, et sarnased sündmused kord kaoksid. Pehmus nende vastu andvat teistele suuremat julgust ka vastu panema hakata. Said siis uued orjad esiti tublisti peksa. Seepääle valiti vagu-

sama loomuga mehed nende seast välja ja ainult need pidas Ludinghausen enesele. Südikamad ja elavamad mehed müüs ehk vahetas ta kaugematesse kohtadesse ära, et nõnda neid laiali saata ja seega seda kahjulist vaimu, mis nendes tõusnud, enam ära lämmatada. Üheskoos elades ja üksteise õhutusel võis see vaim ka orjarinnas edasi leekida ja viimaks ehk ka veel kangemale vastupanekule lahti lüüa.

Iseäraline aga oli, et Oglas, kui kõige südikam ja vahvam vastutõrkuja, Ludinghauseni lossi jäeti. Aga oma armsast naisest ja pisukesest pojakesest sai ta lahutatud; need pidid mõnikümmend versta lossist eemal elama, kuhu neile härra poolt asu antud; aga Oglas teenis pärisorjana lossis.

II.

Ligi aasta aega oli ülemlaeräagitud sündmusest möödas. Lämela lossile — nõnda Ludinghauseni mõisa nimi — oli tugev vall juba ümber tõusnud. Kõik oli valmis. Palju oli selle ehituse juures higi valatud, palju säääl orjad ja vabad kannatanud. Ja ikka läks orjade ja ka vaba rahva elu raskemaks; seda nähti igal pool. Veel kiiremalt kasvas pärisorjade hulk, sest ka kõige vähemate eksituste ja süüde eest heideti eksija põlvest põlveni pärisorjusesse, ja eksitusi leiti igatahes niipalju, kui aga taheti. Ja ka ilma mingisuguse süüta hakati inimesi juba pärisorjadeks pidama. Orjade vahetamist teiste orjade, asjade ja loomade vastu tuli juba siin ja säääl ette, nimelt seepärast, et sagedasti hulk inimesi korraga pärisorjadeks pidi saama, see on, kui nad ühes nõus vastutõrkumise vaimu olid näidanud. Kes võis siis sündsaks arvata säherdusi orjasid ühte hulka jätta.

Ja mida raskemaks orjade ja rahva elu läks, seda enam tikkus viha ja sala tasumismõte rahva seas tõusma. Nii oli lugu paganausu poolehoidjate juures ja umbes nõnda ka kristlaste seas. Ristiusu kallist vennastusevaimu ja leplikku meelt ei tuntud palju veel kuskil, kuigi selle usu nime kanti.

Ainult harva leiti mehi, kelle juures südamehäädus suurem oli kui meeletoorus.

Ka Ludinghauseni alamate ja orjade seas liikus oma isanda vastu suur salaviha. Paljud mõtlesid selle pääle, kuidas temale võiks kahju teha, kuidas temast lahti saada. Kas sellest neile enestele kasu või kahju võiks tõusta, selle pääle ei tahetud mõtelda. Oodati aga parajat aega, mil oma tahtmist täide saata. See aeg arvati nüüd tulemas olevat. Ludinghausen tahtis oma lossiehituse töö lõpetamiseks suure pidu pidada. Palju rüütleid, vasallisid ja muid isandaid oli sellele peole palutud ja praegu valmistati pidu vastu kibedasti. Kõige peenemaid söökisid valmistati päratul hulgal, kallimaid jookisid veeti kokku koormate killal, ehitati ja valmistati sees tubades ja väljas aedades ning õues. Pidulised kõigiti tore ja suur saama. Ka elatanud piiskopp Heinrich I Tallinnast oli pidule kutsutud, niisamuti ka kuulsamad taani vasallid Leo von Orgies ja Johann von Vaighite. Praegu ei olnud ju kellegi välise vaenlasega suuremat sõja-aega, ja rahuajal oli rüütlite, vasallide ja teiste isandate tähtsam toimetus pidude ja pallide pidamine ja priiskamine.

Seda suurt pidupidamist arvasid orjad ja muud maaelanikud siin ja ringkonnas parajaks sündsaks ajaks, et suurt hulka eneste vaenlasi ära surmata. Nende mõte oli, et kui pidulised küll on söönud, joonud, tantsinud ja nõnda endid ära väsitanud, siis öö lõpul lossi tungida ja eneste kuri nõu täide saata. Suurt vastupanekut ei arvanud nad kartvat, sest pidulised pidid kõik puruväsinud ja purjus olema. Lossi lähemate teenrite käest olid nad pidupäeva varemalt ette teada saanud, niisamuti ka seda, et palju vägevaid mehi oli pidule kutsutud.

Et ka õnnetu pärisori Oglas sellest kurjast nõust teadis, on mõista. Oli ta ju esimene vapper mees välja astuma, kus sellest kadunud vabadusele kaitset võis tulla. Siin aga oli ta teiste tahtmisele, kui nad öösi metsas koosolekut pidanud, kangesti vastu vaielnud. „Mõtelge, vennad,“ oli ta ütelnud, „asi on vähemalt kahest küljest hirmus. Esiteks

on selle pidu pääl ka palju meie isandate naisi ja tütreid koos, ja need ei ole meile mitte paha teinud. Ka meeste seas, kes säääl koos, on mõned paremad, kes kuidagi pole surma ära teeninud. Aga teie tahate neid kõiki säääl surmata. See ei pea sündima, see pole õige. Teil ei olekski võimalik nende elu säääl hoida, kes õiged on, kui teie neid küll hoida tahaksite. Meie tahame mehed olla, jah, aga mehe nimi, mehe au ei kannata süüta verd. Teiseks: kui meie tõesti nii hoolimatud oleksime ja kõikide nende piduliste elu lõpetada võiksime, kas võiks sellest meile midagi hääd tulla? Ei iialgi. Mujale jääks neid ikka veel küllalt järele, ja meie kuri veretöö saaks meile hirmsal viisil kätte nuheldud. Meie vennadki, kes meie nõust ei teaks, ja ka meie lapsed peaksid meie mõtlemata hoolimata töö pärast kannatama, sest iialgi ei kergitataks meie mässu järele maa ja rahva elu, vaid tõesti muutuks see palju raskemaks ja õnnetumaks. See sünniks ka siis, kui teie ettevõtte piduliste kohta tühja läheks, kui meid peaks tagasi lüüa võidama. Nõnda on minu mõte, vennad. Ma olen ikka valmis olnud häält tõstma ja sammu astuma, kui sellest midagi hääd võiks tulla ja kui see meeste auga ja õigusega kokku sünniks, aga see mõte, vennad, käib kõige mõistuse vastu, on kõigiti kahjulik ja seepärast jätame tema.“

Mõningad kooslijad andsid Oglase mõtetele õiguse ja soovisid kurja mässunõu ära heita. Teised aga vaatasid kahtlasel pilgul õiglaste rääkija pääle ja mõtlesid temast seda ja teist alandavat mõtet. Siiski jäeti mõeldud nõu seekord katki.

Aga vist sündis see katkijätmine ainult silmakirjaks, nimelt Oglase ja mõne teise temameelelise pärast; sest pea oli jälle kokku tulnud, aga ilma Oglasele ja mõnele teisele teatamata. Ja siis oli ometi kuri nõu otsuseks võetud, Oglase mõtted ka hoopis hukka mõistetud. Tema eest katsuti uut otsust täitsa salajas pidada, sest teda ei usaldatud enam.

Ja mõeldud pidu tuli, ja piduperemehe orjad ja alamad olid ka omalt poolt selle vastu valmistanud. Teise pidupäeva viimsel öötunnil tuli neid suur hulk tasasel sammul lossi-

värava ette. Pika redeli panid nad valli najale, ja pea olid mõned mehed üle valli sees. Siin võtsid nad väravavahi kinni, kes nende vastu vagune oli kui tall, ja tegid siis värava lahti.

Nagu jõgi voolas meestevägi väravast sisse. Kõik oli vagusi, ka väravavaht ikka veel.

Kui muist mehi õues oli, langesid lossi väravad korraga prahvatades kokku; redel, mille esimesed sissetulijad valli päält alla lasknud, tõmmati maha ja igast küljest tormasid sõjaliste hulgad sissepääsejate kallale. Hirmus raiumine tõusis. Väljasttulijad nägid, et neid siin oli oodatud; nägid, et nende suurem hulk kinnilangenud värava tagant neile appi tulla ei võinud, nägid, et neil siin ainult surm oli valida, sest elavalt endid alla anda pidi palju pahem olema kui surm.

Ei läinud palju aega, kui vangilangenud õnnetute meeste salk peaaegu kõik oma veresse oli maha raiutud. Nende mõningate pääle, kes veel jalul seisis, ei tunginud võitjad enam ja nendest ei olnud võitjate vastu ka enam mõõgatõstjat.

Nii väga teisiti läks Lämela meeste asi, kui nad arvanud. Härra Ludinghausen oli nende nõu enne pidu teada saanud ja siis mitusada sõjameest pidu ajaks lossi valmis muretsenud. Tema enese sõjamehed ja pidulised veel pääle selle. Mis paremat saatust võis siis pääletungijatele siin loota olla, päälegi kuna neil kellelgi õiget sõjariista ei olnud.

Õnneliku võidu õhinal peeti pidu nüüd veel rõõmsamalt edasi. Ühtlasi hakati ka otsima ja uurima, et ka neid kurja nõu osalisi kätte saada, kes võitluse algul värava taha jäänud ja säält ära põgenenud. Mitte ühtainust ei saadud neid kätte. Need mõningad, kes tapluses lossi õues elusse jäetud, ei annud mingisuguse piinamise ega meelitamise pääle mitte üht üles, kes nende nõulised ja seltsilised olnud. Nad ei nimetanud ühtki nime elavatest, kes värava taha jäänud, ega surnutest, kes tapluses surma saanud. Kui neid küll oli usutatud ja piinatud, poodi nad juba pidu ajal lossi värava ees üles.

Neid oli viis meest. Üks nendest hüüdis võlla all, kui maa nende jalgade alt kadus: „Oh Oglas! Sul oli ikka õigus. Nüüd saab nende viha veel raskemalt kõige meie õnnetu soo päälle langema.“

Väravavaht, kes neid sõnu kuulis, ütles surmaminejale vastu: „Seda sa tead muidugi. Sina oledki see esimene, kes üle valli sisse tuli ja minu kinni võttis. Teie mõtlesite mind purjus olevat, aga ei olnud. Tegin paljalt nõnda, sest nõnda oli mind kästud. Küll meie oleme kavalad. Sääl oled sa nüüd!“

„Taani koer!“ ütles üks surija vihaga. Siis kadus maa tema jalgade alt. Nad kõik jäid värava ette võllastesse rippuma.

Kuidas oli lossis kuri mässunõu enne pidu teada saadud? Oglase naise läbi. See oli rahva käest kuulda saanud, et tema endine mees, kes nüüd lossis pärisorjaks, teiste mässumõtte kord nurja ajanud ja et teised siis tema eest varjates selle kurja nõu uuesti otsuseks võtnud, mille juures mõningad Oglast ka olla ähvardanud. Nad arvanud teda vaenlaste sõbraks või ka koguni eneste äraandjaks saanud olevat, et nõnda nii alatul viisil ennast pärisorjusest lunastada.

Need mõtted olid armastava naise leinatud mehe elu pärast kartma pannud. Ta arvas, mässajad võiksid oma vihas ka tema mehe ära tappa. Ja kuigi nad seda ei tahaks, sindida võiks ehk see siiski, sest lossis tarvitavat hädaga ka orjasid kaitseks mässajate vastu. Näeksid aga mässajad Oglast võitlemisel eneste vaenlaste seas, siis tungiksid nad muidugi tema elu kallale. Temast ei oleks enam seda mõeldud, et ta ainult sunduse mõjul oma vendade vastu võitleb.

Nõnda mõtles armastav naine ja see armastus kaotatud mehe vastu ajas teda kurja mässunõu Ludinghausenile üles andma. Kui tema seda teada saab, siis saab mässamine enne tõusmist ära lämmatatud, arvas naine, ja siis on ka Oglase elu julge. Ja nii oli ta Lämelasse rutanud ja rääkinud, mis ta kuulnud. Selle pääle oli ta sääl kinni võetud ja ühes oma lapsukesega, kelle ta enesega ühes toonud, lossi vangi pandud. Kes usaldas teda enam vabaks jätta. Tema palve,

et ta ka oma meest siin võiks näha saada, oli kindlasti tagasi lükatud.

Nüüd, kus mässamine möödab ja selle kõige õnnetumad ohvrid võllas kõlkusid, laskis Ludinghausen Oglase naise ühes pojakesega vangist piduliste ette tuua ja ütles neile: „See on see naine, kes orjade hirmsa nõu üles andis. Võib olla, et meie kõik, kes siin seisame, elavate seast kadunud oleksime, kui tema poleks tulnud ja kurja nõu avaldanud.“

Vägevad vasallid, nende prouad ja tütreid, rüütliid ja nende kannupoisid vaatasid iseäralikul pilgul ettetoodud naise pääle. Ta oli alles noor inimene, tema nägu lihtne, aga armas.

„Kus minu mees Oglas on?“ küsis ta. „Siin on siiski mässamine olnud — kas Oglas on alles jäänud?“

„Ta on alles ja pole mässu näinudki,“ ütles Ludinghausen. Naise kurva näo pääle tõusis ilus rõõmujume.

„Mis su nimi on?“ küsis keegi piduliste hulgast.

„Saale,“ kostis Ludinghausen.

„Saale, sa oled meile hääd teinud,“ rääkis küsija, „meie tahame sulle ka tasuda.“ Seda üteldes pani ta mõned rahatükid laua pääle. Teised pidulised tegid kohe sedasama, ja pea seisis raske rahakuhi laua pääl.

„See on sinu, Saale,“ tähendas lossihärra.

Naine vaatas üle uhke piduliste hulga, tema pilk muutus kurvaks ja ta ütles: „Võtke raha tagasi! Minu südamele saab sellest valust küll, et mu vendade veri siin voolanud. Verehind on Oglase naisele hirmus. Mina mõtlesin, et minu ülesandmise läbi kasuta verevalamine üleüldse tulemata jääb ja et siis ka Oglase surma karta ei ole. Nüüd on, kuidas kuulen, Oglas küll alles, aga hirmus verepidu on siiski sündinud, verepidu minu vendade südamest! Oh mis raske saatus! Meie õnnetu rahvas! — Hirmus raha!“

Ta keeras oma leekivad silmad rahakuhjast põlgusega kõrvale.

„Ütle siis, Saale,“ rääkis see piduline, kes temale rahapakkumisega hakatust teinud, „ütle, miska võime sinu häätegu tasuda?“

„Kes sa oled?“ küsis Saale.

„Mina olen Tallinna piiskopp ja kuninga asevalitseja Heinrich I.*) Palu, mis sa tahad, ja meie tahame täita.“

Uus vaimutuli välkus Saale silmis. „Jah, ma tahan paluda,“ ütles ta elavalt ja astus hiilgavail silmil piiskopi ette. „Ärgè otsige taga ega ärge nuhelge neid, kes välja valli taha jäid, kui teie väravad kinni lõite ja seesolijad maha raiusite. Äрге pange rahva pääle enam raskemat koormat. Andke minu mehele vabadus tagasi. See on minu palumine. Ta ei ole teile mitte raske. Täitke seda! See tuleks ka teile enestele õnnistuseks.“

Halli pääga vaimulik mees taganes palujast tagasi. Tema nägu tunnistas, et ta neid palveid liiaks pidas. Siis ütles ta: „Saale, sa palud võimatut asja. Nii suuri kurjategijaid ei pea ometi mitte karistamata jäetama. Siiski, maavalitsus ja maanõunikude kogu saab sinu palve üle aru pidama.“

„Ei, see ei lähe!“ hüüdsid mitmed isandad piduliste hulgast. „Kurjategijaid-mässajaid peab otsitama ja peab leitama, kas või rauaprooviga**), ja peab neid karistatama. Ise-

---

*) Piiskopp Heinrich I valitses Tallinna piiskopkonda aastast 1289 kuni 1314. Praegu oli ta valitsuse eelviimne aasta 1313.

**) Eestimaa vasallid olid 1306. aastal märtsikuul maaseaduste korraldamiseks ja „häade kommete kinnitamiseks“ kokku astunud nõu pidama ja olid siis teiste karistuseaduste seas ka järgmise teinud: „Kui keegi mõne eestlase pääle mõnd kuritööd teab arvata, aga mitte kindlamalt kui seega, et aga üks eestlane seda teinud, siis võib see arvatav ainult rauakandmisega ennast kahtlusest puhastada.“ See rauakandmine või rauaproov oli nõnda: kahtlusealune pidi tulist rauda määratud tüki maad kandma ehk paljajalu üle tulise pleki käima ehk tuliste adraraudade pääl seisma. Sai ta ihu tulisest rauast põletatud, siis oli see kindlaks tunnistuseks, et ta tõesti süüdlane on. Seda rauaproovi oli siin juba varemalt tarvitatud, ja paavst oli seda siin ka ära keelnud, aga sellest keelust hoolimata oli ta siin uuestitegemise läbi ikka alles hoitud. Ajaloo kirjutajad ütlevad: „See rauaproov heitis ig a eestlase elu ig a muulase tahtmise alla.“ Meie ei või aga mitte arvata, et sarnane seadus ja rauaproovid ainult nende tegijate südamekurjusest tõusid; ei, ka tollaegne ebauskrumalusega olid siin mõjumas. Arvati, et süüta olek raua põletamise vastu kaitseb ja et süüta inimestel rauaproovides midagi kannatada ei olegi.

asi olgu meie pärast Oglase vabakslaskmisega. Rahva elu ei raskenda muidugi keegi.“

„Raskendatakse küll,“ hüüdis ärritatud naine valjusti. „Iga aasta on seda näidanud. Ja mina kardan, nüüd teete teie seda selle äraneetud mässukatse ajamisel veel palju enam. Aga kuulge mind, ma palun veel teid, halastage selle vaese rahva peäle! Ta on juba küll õnnetu. Laske tema õnnetusemõõt kord täis saanud olla. Ärge lisage enam juure. Kord juhtusin ma kuulma, et teie ristiusk ka ligemisearmastust õpetavat. Laske see õpetus siin vähemalgi viisil elus nähtavaks saada. See oleks teie au. Seniajani ei ole rahvas uue, parema usu toojatest muud näinud kui südamekurjust. Pange kord sellele piir. Rahva õhkamine on suur. Kuulge mind!“

Suur pidusaal jäi vaiksemaks kui magamistuba. See tuline vaim, see palav süda, need elavad, vahvad sõnad selle naise suust olid suure toreda pidulistekogu kui kohmetusesse löönud. Keegi ei teadnud midagi kosta. Meelepaha, häbi ja imestus ühtlasi sulgesid kõikide suud. Viimaks ütles üks — see oli endine kuninglik asevalitseja Johann Sakseson Tallinnast:

„Pane tähele, naine, mis sa räägid. Sina julged meile südamekurjust ja rahvakoormamist ette heita. Mida arvad sina südamekurjuseks? Kas meie peame selle kurja südamega rahva kurjad teod hääks kiitma ja karistamata jätma? Kas teie ei sunni meid ühtelugu oma vastuhakkamistega valjust tarvitama? Kus maailmas on veel niisuguseid kurati tegusid kuulnud, kui teie seas sünnib? Kus teie iial kellegi meie seast kätte saate, selle tapate ära ja kisute keha liikmed koost kui pörgulised. Ja kuidas tegi ja teeb teie rahvas meie sõjavangidega? Hirmus on selle peäle mõtelda! Kusil mujal maailmas pole nii hirmust piinamist, nii hirmust teotust ja südametoorust kuulnud ega nähtud. Kas ei pea nii hirmsate tegude läbi meie südamed haavatud, ärritatud ja valjusele aetud saama, et teie õelust ja jumalakartmata paganameelt maha suruda. Mis tahtis siinsamas lossis selle pidu pääl sinu sugu kõikide nende süüta inimeste vastu teha? See

on õelus ja kurjus, mille sarnast põrguski ei tunta. Ja sina, naine, julged siin meile veel südamekurjust ette heita!

„Ka ussikene palava paiga pääl kõverdab ennast,“ kostis Saale. „Teie, aulik isand, ei näe süüdi mujal kui meie pool. Kumb tuli enne kummagi pääle, — kas meie? Kumb kiskus kummagi käest ära tema õnne ja vabaduse? Kumb tegi kummagi enese orjaks? Kumb rusub kummagi pääle kõik-sugu raskustega? Mõtelge! Kas ei pea see, kes enne vabalt elanud, kelle käest nii palju ära riisunud ja keda nõnda seotakse ja surutakse, kas ei pea tema ennast liigutatagi tahtma ega tohtima, kas ei midagi tundma, mis temaga tehakse?“

„Küllalt! Viige ta ära,“ käskis Johann Sakseson.

See sündis.

„Lubage, et ma oma meest näha saaksin,“ ütles Saale minema hakates.

„Sa võid teda näha, aga mitte praegu,“ anti talle vastuseks ja saadeti uksest välja.

„Missugune vahvus, missugune vaim!“ imestasid pidulised. „Ja mis kena lapsukene tal,“ ütlesid mõned teised. „Kust on seesugune sihukese mõistuse ja julguse saanud?“

„Vist oma mehelt Oglaselt,“ arvas piduperemees. „See on hoopis teist münti mees, kui ma kedagi teist nende seas olen näinud.“

„Soo! Meie tahame ka teda näha,“ hüüdsid pidulised. „Tooge ta ette!“

Varssi astus üks paras pikk laiade õlgadega mees kehvast orjariides sisse. See oli Oglas. Ta oli küll kuive-tanud kui ori, aga ta julgetes silmades ja mehises näos ei olnud orjavaimu märkigi näha.

„Ka sina oled mässajate nõust teadnud, Oglas,“ ütles kuninglik vasall Leo von Orgies temale, „miks ei annud sa seda nõu üles? Ori peab oma isandale truu olema.“

„Mina olen oma isandale juba ütelnud, et ma nende nõust teadsin,“ kostis Oglas. „Aga mina teadsin ka, et see nõu katki jäi, nagu mina nõudsin, sest ta oli rumal ja paha mitutpidi. Mis katki oli jäänud, sellest ei olnud enam asja

isandale rääkida ja ei olnud see ka minu kohus. Teie näete, mina ei ole teie seast.“

„Sina oled ka sellest teadnud, et nemad teist korda hirmsa mässamise nõuks võtnud.“

„Ka seda olen ma oma isandale juba ütelnud, et ma sellest teisest nõust ei teadnud, ja seega ei ole mul sellest midagi enam ütelda.“

„Sina oled juba varemalt rahvast ja orjasid vastupanemisele üles kihutanud,“ rääkis Orgies edasi, „nüüdne hirmus veretöö-katse on suurel määral sinu kihutuste vili.“

„Mina ei ütle iial sõna, mis mu vendasid rumalatele, mõistmata tegudele võiks äratada. Aga kui mina midagi maa ja rahva kasuks võiksin, siis, arvan ma, ei peaks ma seda küll mitte jätma. Rahval ja maal on raske lugu käes, veel raskem tulemas, nende tulu püüdmises tohiks siis küll igäüks, ja ka mina, ausal, õiglasel viisil tegev olla, niipalju kui võib. Aga nüüd olen mina, nagu näete, õnnetu pärisori, kes midagi ei või.“

Leo von Orgies vaatas tõsiduse ja imekspanemisega haruldase orja otsa. „Meie teame, et sa teisi hirmsa tapmistöö pääle selle pidu ajaks üles kihutasid. Räägi tõtt, siis jääb su nuhtlus kergemaks.“

„Minu tõtt selles asjas tunnete teie juba,“ kostis ori kindlas rahus. „Siiski üks sõna veel selles asjas: vaene ori Oglas palub teid kõiki, näidake halastust selle õnnetu rahva vastu! Ärge arvake ühe väikese osa hirmust kurja nõu kõikidele süüks, ärge kõikide kütkeid seepärast raskendage. Teie olete muidugi võitnud. Hulk mehi meie seast, kurja nõu osalistest, on teie mõõga all langenud, nagu olen kuulnud; võtke seda lepituseks.“

Orja silmist paistis armastus ja imeline igatsus, kui ta neid sõnu rääkis.

Orgies kostis: „Ole mureta! Midagi ei sünni enam kui õigus.“

Seepäälle viidi Oglas ära — vang. Ta oli juba siis vang. pandud, kui kurja veretöö nõu Saale läbi Ludinghause-

nile teada antud, ja nüüdki ei usaldatud teda veel vabaks lasta. Sest just teda ja tema mõju teiste kohta kardeti. Et ka tema naine siin lossis vangis oli ja et just tema mässunõu lossihärrale avaldanud, sellest ei teadnud Oglas midagi.

„Minul on, kui oleks kuningas oma rahva eest palunud,“ ütles vana halli pääga piiskopp, kui Oglas välja viidi. „Missugune mõistlik kõne, missugune tarkus, kindlus ja mehisus, ja missugune tasane armastusemeel vendade vastu. Haruldane inimene!“

„Seda ta on,“ tähendas Ludinghausen. „Ei või ka ütelda, mis veri tema soontes voolab, kuigi ta ise sellest midagi ei tea. Tema sugu kohta on tähtsaid arvamisi, aga siin ei ole koht nendest rääkida.“

Pidulised vaatasid küsival pilgul rääkija otsa ja ootasid ja nõudsid tema suust Oglase kohta selgemat sõna. Aga ta ei ütelnud niigi palju, kui temast juba kuulsime.

Seega oli pidu lõpukorral. Oli juba viis päeva söödud, joodud, tantsitud ja priisatud, sellest võis siis küllalt olla. Enne lahkumist tuletas piduperemees oma külalistele veel Saale häätegu eneste vastu meele, nimelt seepärast, et tasumisnõu selle hääteo eest esimesel korral katki jäänud. „Tema ei võtnud raha vastu,“ ütles ta, „ja palus võimatuid asju. Ükskõik. Mis võimatu, on võimatu. Aga ma võtan tema väikese poja ja kasvatan ta emale tänuks tubliks, haritud meheks. Minul on, kui saaks tema pojast kõige vägevam rüütel sõjakäikude pääle ehk kõige tulisem preester jumalasõna mõõgaga nende kivisüdamega paganate ümberpööramiseks ja allaheitmiseks. Mõtleme seepääle, missugune hing ja vaim elab tema isas ja emas. Seesama on ka pojas. Kui see saaks õigesti haritud ja kasvatatud, tõesti võiks temast imet tõusta.“

„Jah,“ hüüdsid külalised, „see on tubli mõte. Sellest poisist peab haritud mees saama — meie mees.“

„Ja ka tema isa ja ema vabastamiseks tahan ma sammusid teha,“ rääkis Ludinghausen edasi, „aga nõnda, kuidas mõistlik ja tululik on ja kuidas poisikese ema rahul olla ja

seada tunda võib, et temale tema hääteost eest vastuhääd on tehtud ja tänulik oldud. Mina tahan, et minu rahval ei pea mitte õigust olema minu üle nuriseda. Aga selle mässunõu osalised peab maa seaduse järele muidugi karistatama, kui neid leida võidakse.“

„Vabadust Oglasele!“ hüüdis üks hääl piduliste seas. „See on hull! Hoiatage selle teost eest, Ludinghausen!“

„Küll ma sellega valmis saan,“ tähendas piduperemees. „Terasuguse vabastamisega tuleb muidugi ettevaatlik olla.“

Pidulised lahkusid Lämelist. Ainult mõned maanõunikud jäid veel sinna, et aidata kurja mässunõu osalised otsida ja leitavaid karistuse alla võtta. Ja neid leiti ka, enamasti aga arvamise järele, osalt ka lossi teenrite ja ülevaatajate tunnistuste varal, kes aga ainult taanlased ja sakslased olid. Need olid enne pidu mõningaid eestlasi mõned isäralist ähvardavat sõna kuulnud ütlevat või kedagi nendest leidnud mõnel õl kodust ära olevat. See oli nende kohta kahtlustav, see segas ka mõnede nende kõnet, kui need ülekuulamise alla võeti. Nõnda langesid väga mitmed suure süü ja veel suurema karistuse alla. Mõningate, nimelt nende juures, kes südakamad ja isandate vastu vaenukamad teati olevat, tarvitati ka hirmust rauaproovi tunnistuseks, arvates, et nemad vist mitte mässunõust teadmata ei olnud. Muidugi andis tuline raud oma tunnistuse ikka isandate poole ja niisugused „süüdlased“ pidid siis surma surema. Ja tulise raua tunnistuse läbi kaotasid siin neli meest oma elu. Ludinghausen omalt poolt ei tahtnud küll selle poolt olla, et rauaproovisid ette võtta, aga teised maanõunikud ei annud järele.

Olid need kõik oma karistuse kätte saanud, kelle vastu raud või lossi teenrid taanlased ja sakslased oma tunnistuse annud, siis arvati kõige suurem hulk veel üsna umbkaudu, ilma mingisuguse tunnistuseta kurja mässukatse kaasteks, ja ka neid karistati: Ludinghausen müüs ehk vahetas nad kaugematele isandatele, osalt koguni Liivimaale, pärisorjadeks ära. Vastuhakkamis-vaimu pidi nõnda laiali pillutatama ja kangemaks kasvamise vastu takistatama.

Ka Oglas anti uue peremehe omanduseks, ja ka Liivimaale — Ludinghauseni õemehele von Daalenile. Tedagi ei juletud siia jätta, ehk küll usti, et tema viimases mässunõus tõesti mitte osaline ei olnud. Aga kui iseäralisele, haruldasele mehele ja ühtlasi ka kui tänu lisanduseks ta naise hääteost näidati tema vastu seda halastust, et Daalen teda mitte tõsiseks pärisorjaks, vaid kui poolvabaks teenriks pidi pidama. Selle juures aga pidi ta teda hästi silmas hoidma ja mitte palju tõsiste orjade ega rahva sekka usaldama.

Oglase naisele Saalele, kelle läbi, nagu arvata tuleb, hulk maaisandaid ja nende naiti ja tütreid hirmsa surma ja teotuse käest päästeti, tehti tõesti tähtis tänutunnistus: Ludinghausen kinkis talle suure tüki maad jäädavaks omanduseks, aga oma losskonna kõige kaugemasse nurka ja selle tingimisega, et tema ikka säääl peab elama, ei ise rahva sekka minema ega rahvast oma juure tulla laskma. Valvajaks selle vastu pandi üks ustav taanlane tema juure elama. Sellel ei olnud aga Saale kohta mingisugust muud voli kui tähendatud tingimiste asjus. Kolm kord igal aastal tohtis Saale ka Lämelasse tulla, muidugi ikka valvaja saatel, oma poega vaatama; tohtis siis säääl pojale ka ütelda, et ta tema ema on, aga midagi tähtsamat ei tohtinud ta temaga rääkida. Tahtis ta vahest kaugemale sõita kui Lämelasse, siis võis ta ka seda paar korda aastas teha, aga ikka valvaja saatel.

See maakinkimise lugu Saalele anti ühes ta tingimistega ka Oglasele teada. Siis kutsus Ludinghausen nad mõlemad ühes nende pojakesega ette ja ütles: „Nüüd jääb teie laps ühtlasi minu lapseks, ja ma tahan teda hoole ja armastusega kasvatada. Ta peab kuulsaks, suureks meheks üles kasvama, palju kuulsamaks ja õnnelikumaks, kui see teie eneste juures tal võimalik oleks. Palju peate temast rõõmu nägema. Ja kui ta ükskord, nagu ma loodan ja Jumal aitama saagu, oma kuulsate tegudega maad imestama on pannud, siis võite jälle temaga ühenduses ja tema juures elada. Jääks ta aga teie juure, kasvaks ta selle toore rahva seas ilma õpetamata üles, siis ei saaks temast midagi.“

Nende sõnadega võttis ta paariaastase poisikese sülle, andis talle suud ja ütles:

„Sinu nimi on Kahro. See pole midagi, see ei tähenda midagi. Ma nimetan sind Karolus, see tähendab vägev, tugev, tegev. Kasva suureks, saa vägevaks ja tugevaks, saada oma sündimismaale palju kasu! Sest tunnist saadik oled sina ka minu poeg ja mina sinu armastav isa. Jumal sinuga!“

Ta vaatas magusa häämeelega kena lapsukese otsa. Poisike oli väga kena laps. Ta oli juba uutesse ilusatesse riietesse pandud, näitas nendes välja kui inglikene.

Poisikese isa ja ema näisid rasketes tundmustes võitlevat. Mõlemate huultes liikus värin, mõlemate silmist välkus valu, viha, armastus segamini.

Siis läksid ema huuled lahti ja ta kaebas:

„Mispärast pean ma nii nõrk olema ja sina nii vägev, et sa ka minu kalli lapse minult võid ära riisuda! Ja veel tänu nime all peab ema süda seda sündida laskma! Oh et minul võimu oleks kõik maailma ära purustada, sest et ta niisugust ülekohut enese pääl kannab! Aga midagi ma ei või. Pojakene, Taevaisa olgu sinuga! Ta hoidku sind, et sa seda sugu ei unustaks, seda verd halvaks pidama ei hakkaks, millest sa oled tõusnud!“

Tema silmas säras emalik lõpmata armutuli, kui ta nõnda rääkides oma pojakese pääle vaatas.

„Tröösti ennast, Saale!“ ütles Oglas. „Süüta kannatus on küll valus, aga temast jookseb ka jõuallikas. Ära lase seda allikat enesel ära kuivada. Ja sina, Ludinghausen, ära looda, et sa sellest verest võid eneste verd teha. Mina, Oglas, vannun, sinule ja su sugule ei pea see mitte õnneks tulema, et sa mehe ja naise lahutamisega veel mitte ei lepi, vaid ka kallima lapse ta vanemate käest kisud. Oglasest ja ta naisest ei pea mitte teie tahtmiste tuge ega teie tööriista tõusma. Lapsukene“ — ta keeras ennast selle poole — „jää meile alles ka siin toredas lossis. Jää meile alles ka, ilma et su isa silmad sind võiksid näha ehk ta sõnad sind

õpetada! Kasva üles selles armastuses, mis su ema hinges põleb, selles vaimus, mis su isa veres voolab! Kaitsku sind siin eksitavas, meelitavas hiilguses meie vaprate vanemate vaimud!“

Ta tahtis kallist, armastatud pojakest Ludinghauseni sülest oma sülle võtta ja rinna vastu vajutada, aga lapsukene hoidis taanlase kaelast kinni, ei tulnud talle. Ta ei olnud ju teda aastal ajal näinud, ja siis oli ta ainult üheaastane olnud, kui isa temast ja emast ära lahutati, ta ei tunnud siis teda. Ludinghausen aga oli teda juba mitu korda sülle võtnud ja nii oli lapsukene temaga juba tuttav.

Isa südamest käis hirmus valuhoo läbi, kui ta poja-kene tema eest põgeneda katsus. Aga ka Ludinghauseni palgelt oli rõõm ja lahkus kadunud, mis kena lapsukese mõjul esiti sinna ilmunud. Lapse isa ja ema kibedad rasked sõnad mõjusid nüüd tema pääle. Tema käsi, mis poisikese ümber, värises, kui selle isa rääkis. Ta oli kui segadusesse langenud, ja kui ta nüüd teenreid hüüdis Oglase ja Saale äraviimiseks, siis sündis see nõnda, nagu oleks ta äkitselt unest ärrganud.

Teenrid tulid.

Oglas, kes seni kui raud kindel seisnud, ei jõudnud ennast enam pidada. Tema palgel nähti pisar veerevat ja surutud häälel sõnas ta:

„Kallis naine! Minu silmad ei saa sind ja meie poega vist enam näha. Jää kindlaks, katsu meie lapsukest kaitsta ja tea, et sinu mees ka sügavas õnnetuses ja kaugel, kaugel sinu juurest ära olles sinust õnne tunneb.“

„Tulge!“ ütlesid kutsutud teenrid.

„Kui kaunis on nii kallis naine!“ ütles Oglas minema hakates kui iseeneses.

Lapsukene sirutas käed ema järele välja ja hüüdis nutuse häälega talle järele.

Ema keeras ümber ja kostis rõõmsasti:

„Ära nuta! Eit tuleb jälle tagasi.“

„Kallis naine!“ liikusid Ludinghauseni huuled.

III.

Arnulf von Ludinghausen oli tark ja tähtis mees. Teised vasallid ja rüütlid pidasid temast suurt lugu, muudkui mõninate meelest oli ta vaimuliku mehe moodi ilma suurema valju viisita, pehmema loomuga, kui sihukestele meestele sel ajal omaseks arvati. Kuninga enesegi ees Taanis oli ta kauni nime all tuntud. Oligi ta siin maal üks kuninga vasallidest*), pääle selle maanõunik. Aga kõrgemat ametit tal veel ei olnud. Ometi oleks ta seda häämeelega himustanud, et siis maale ja riigile rohkesti kasu saata. See ihaldus, maale kasulik olla, võis ehk kõige enam aupüüdmise himust kui ühestki muust põhjusest tõusta, aga elavalt liikus ta tema südames ikka. Ka väikest Kahrot ta vaeste vanemate käest ära võttes liikus see mõte ta pääs. Kahro, nüüdse nimega Karolus, pidi tema kasupojaks saama ja tema kasvatamise varal vägevaks meheks tõusma, olgu kas jumalasõna mõõgaga siinse paganliku rahva pööramiseks või ka terasest mõõgaga siinsete riigirajade laiendamiseks ja vaenlaste võitmiseks. Kumb neist kahest temast pidi saama, oli Ludinghausenile nüüd veel salajal, aga midagi iseäralist pidi niisuguste vanemate pojast hää kasvatuse all tõusma; selle pääle oli Arnulf kindel. Kasupoja aupaiustusest arvas ta siis muidugi kauni osa ka enese pääle langevat.

Kui ta selle asja üle enam järele mõtelnud, sai ta viimaks sellele otsusele, et poisikesest ikka Issanda sõna sulast kasvatada katsuda. See oli tema meelest maa ja rahva kasuks parem ja igapidi ka õigem, kui et teda mõõgameheks meisterdada. Oli ta ju poisikese tänutäheks ema hääteo eest

---

*) Vasalliks, see on laenupidajaks, nimetati vanast neid mehi, kellele vürstid, kuningad ehk teised kõrged isandad tüki maad eluajaks pidada ja valitseda olid annud, mille eest nad maa-andjale tasu, nimelt sõjakäikudes toetust pidid andma. Maaga ühes oli ka rahvas, kes maa pääl elas, vasalli võimu all. Ordu valjude seaduste alt olid vasallid vabad, võisid näituseks naise võtta ja varandust koguda, mispärast neid siis mitte päris-rüütlikeks, vaid lihtrüütlikeks hüüti. Vasallide laenkondadest said meie maal pärastised vallad ja vasallidest enestest meie mõisnikuseisus.

enese kasvatada võtnud. Niisama pidi selle kange meelega paganliku rahva südame pääle see palju enam mõjuma, kui ta enese seast tõusnud mees temale ta vana ebausü pimedust ette maaliks ja seda hukka paneks ning kristliku armastuse tulise sõnaga temale ristiusu õnnistuse õpetust kuulutaks.

Kui kiriku truu poeg teadis Ludinghausen ka küllalt, kuidas juba vana suur Albert*) ise siitrahva poegi preestriteks kasvatanud, nagu näituseks Soome Peeter, Virumaa Johann, Peeter Kakevald j. t. (kuidas meie seda Läti Hindriku käest kuuleme). Ka ei olnud Ludinghausenil sel ajal, kui ta Kahro võttis, enesel ühtki last.

Oli Karolus seitsmeaastaseks saanud, siis algas ta kooliaeg. Kasuisa viis tema Tallinnasse toomkooli. Siin pidi ta kaheteistkümnne aasta vanuseni õppima, nagu tolleaegne koolikord nõudis. Siis võis ta, kui ilmlikuks meheks tahtis saada, koolist välja astuda, aga kui vaimulikuks, siis tuli kaheksa aastat veel õppida, et preestrikuube selga saada.

Karolus kasvas nii kaunisti, et igäihel rõõm näha. Ta oli terve ja kena, terane ja vaimukas. Kasuisa oli juba nüüd tema pääle uhke, kui palju enam tuli tulevikust loota. Ja emagi, kui ta teda harva näha sai, tundis temast iseäralist õnne, ehk ta küll tema käest oli ära kistud. Aga isesugused kanged leegid tõusid tema hinges, kui ta lühikese koosolemise järele lapsukesest jälle pidi lahkuma, ilma et temaga oma tahtmise järele rääkidagi oleks võinud. Mis ta neil lahkumiskordadel tundis, mis ta mõtles, kes oli, kellele ta seda võis ütelda. Mitu korda nähti tema silmist kibedaid pisaraid veerevat, kui ta pojakese juurest lahkus. Mis mõtles, mis tundis ta? „Oglas, Oglas!“ kuulis kord üks kooliõpetaja teda õhkavat, „kus oled sa? Kes ütleb sulle, kuidas sinu laps elab, mida ta ema süda tunneb? Kes ütleb mulle, kus oled sina, kui kurb sinu elu? Oglas!“

Kaheteistkümnenda eluaastaga oli väikene Karolus toomkooli paremasti läbi õppinud kui keegi teine. Nüüd jättis

*) Riia ja Liivimaa piiskopp aastast 1189—1229.

Arnulf tema pooleks aastaks koju, et ka ise teda isalikult õpetada, tema vaimu õigete teede ja kõrgemate asjade poole juhtida. Ta tahtis teda nüüd täiesti kui oma pojaks pidada, seda enam, et temal enam lootust ei võinud olla ise poega saada. Sest kolm, neli aastat varem oli surm tema abikaasa hauda viinud, selle järele, kui see temale väikese tütrekese kin-kinud. Tütrekesele oli Kordelia nimeks pandud. Ka tema näis kenasti kasvavat ja isa pidas teda ema mälestuseks väga kalliks.

Pea istus Karolus jälle koolipingis, nüüd aga kui Tallinna toomkiriku kooli õppija. Siin oli ta õppimises veel terasem kui esimesel koolipuhul. Sest siin tuli juba tähtsaimad õpiasju ette, mis terase loomuga poisile himu tegid. Olid ju siin esimestel õpiaastatel nimelt ilmlikud teadused, trivium ja quadrivium, õppida, nagu sel ajal nimetati. Triviumis oli grammatika, kõnekunst ja mõtteteadus, quadriviumis rehendus, geomeetria, muusika, taevateadus. Neid seitset teadust nimetati keskajal seitsmeks vabakunstiks. Ja just preestriameti ihaldajad pidid neid õppima. Sest vaimulikud mehed olid sel ajal ka ilmlikkude teaduste õpetajad ja pidid siis neid teadusi tundma. Mida kaugemale Karolus nendes sai, seda enam hakkas usuõpetus ja jumalateaduse-teadus tema õpiasjaks tulema. Nende usulistete teaduste vastu aga hakkas õpilane peagi tühimust tundma. Ka suurem osa vaimulikke mehi, kes neid teadusi õpetasid, ei meeldinud Karolusele mitte. Nende elukommetes, nende jumalateenistuse viisides, nende riieteski oli mõnda, mis Karoluse maitsele kuidagi ei vastanud. Et tema ka isemeelne oli, siis tuli viimaks nende, temale meeldimata asjade pärast vahel tüligi ette. Aga tema ennast siin süüdi ei tunnistanud. Lõpuluugu oli see — Karolus keeras koolile Tallinnas selja. Lämelas seletas ta kasuisale, tema ei võivat niisuguseid asju õppida, nagu viimsel ajal talle õpetatud, ja kuigi see veel läheks, siis olevat suurem viga veel see, et mitmed vaimulikud mehed temaga ega tema nendega läbi ei saavat. Tema olevat küllalt juba õppinud, preestrit temast ei saavat, kas ei võivat tema kool lõpetatud olla. Ta oli sel ajal juba pisut

üle kuueteistkümne aasta vana, seega teisel koolipuhul neli aastat õppinud.

Ludinghausen ei tahtnud poisi otsusega rahul olla. Ta oli Padise kloostrist palju hääd kuulnud, mõtles siis kasu- poja sinna viia. Kui Karolus seda nõu oli kuulnud, ütles ta rahulikult: „Kui säälsed asjad ja inimesed niipalju paremad on, siis lähen ma häämeelega.“

Mõne päeva pärast viidigi Karolus Padise kloostrisse*). Siit elu näis talle tõesti meeldivat. Sest siin valitses vaimu-liku asja kõrval ka tubli ilmlik töö, iseäranis põlluharimine, aiapidamine j. n. e. Neid ilmlikke töid põllu pääl ja aias võis ka Karolus teha ja pidigi tegema. See oli tema loo- mule omane, ehk ta küll nende tööde juure veel ei olnud puutunud. Kohe teisel päeval siiatuleku järele läks Karolus ühe osa munkadega kloostriaeda tööle. Siin hakkasid ühed nendest kaevama je rehitsema, teised puhastasid ja istutasid viljapuid, kolmandad kandsid seljaga ritvasid tapuaeda ja löid neid siia maa sisse. Karolus oli viimaste hulgas. Ka tema pidi ritvasid maa sisse taguma ja noori tapuväädi otsakesi nende juure juhtima.

Mungad olid selle töö juures hästi rõõmsad. Igaüks nendest virutas ritvasid maa sisse mis matsub ja elav jutt tapuväätide tähtsuse üle lõbustas tööd. Mitu munka kiitsid tapuväätidest tähtsamateks taimedeks kui õunapuid ja muid sarnaseid teises aias.

Viimaks hakkas üks munk, kellel kõige ümmargusem kõht, sügavjämeda häälega laulma:

Humalas, humalas odraka sõpra,
Südame noorus, täis võimu ja vaimu,
Keeruta, keeruta kõrgesse ennast,
Humalas, humalas armsam mull' ilmas!

Siis võttis ta selja tagant maast tugeva õllekruusi ja kummutas tugevates lonksudes. „Ah, see on asi, see humala-

---

*) See klooster oli Harjumaal praeguses Madise kihelkonnas, kus suur osa tema hooneid ja müürisid nüüd Kloostri mõisa tarvitada on, millest ka praegu veel näha võib, kui suur ehitus see klooster on olnud.

mahl!“ ütles ta suud pühkides, ja siis virutas jälle ritvasid maa sisse. Ka teised rüüpasid aeg-ajalt töö vahele vaimustavat märga ja ka Karolus ei jätnud suud kuivaks. Viimaks, söömavahe lõpu lähedal, jäi see vaimulik mees, kes humala- ja õllevaimu kõige enam kiitnud, sooja kevadise päikese kätte kummuli maha. Jook, mida ta nii väga kiitnud, oli tema võimu võtnud. Üks teine vend andis talle tapuridva ladvaga külje pääle ja hüüdis: „Vend Basilius, tule üles! Tööle!“ Basilius ei liigutanudki. Üks teine vend kinnitas: „Tööle, tööle! Töö on vanem hingeleib kui Issanda sõna.“ Basilius ei kuulnud midagi.

Karolus vaatas väsinud venna ja tapuväätide taimede pääle. „Kui neist noortest taimedest ükskord õlut saab, nagu teie ütlete,“ rääkis ta, „siis on meil tarvis nende hari- mist ka rahvale õpetada. Mina olen kuulnud, et siitrahvas kangeid jookisid sugugi ei joo, ja ma ei ole ka ühtki siit inimest joonud näinud. Aga meie juures juuakse tihti purju ja pikali maha. Tahame meie nüüd seda rahvast omameel- seks kasvatada, siis õpetagem neile meie kombeid, ka kan- gete jookide tegemist ja joomist. Kui nad kord nõnda juba joovad, nagu meie juures sünnib, küll nad siis oma kange- kaelsuse ka kaotavad ja meile kõiges alla annavad. Vaatke venda Basiliust — kas pole õpetus meile tubli? Kas on keegi siitrahva juures niisugust alandust ja tasandust näinud? Eks ole ilus?“

Teised said aru, et noormees pilkab. Pisut võõrastaval pilgul vaatasid nad tema pääle. Siis ütles üks: „Ja, ja, kena poisikene, niisuguse joogi valmistamine on meie kunst*“). Need rumalad paganud seda ei mõista.“

---

*) Õlletegemise-kunst näib kõige enam munkade läbi eesti rahvale tutvaks saanud olevat. Sest just mungad kloostrites armastasid ja valmis- tasid seda jooki tublisti ja harisid kloostrite aedades suurel viisil tappusid. Ka sõna humalas näitab meile munkade käest tulnud olevat, sest ladina keeles, mis mungad tarvitasid, on humala nimi *humulus*. Enne munkasid ja teisi ristiusu toojaid tegi eesti rahvas küll mõdu meest ja vist ka lin- nastest, aga ühtki kanget jooki ta ei tunnud.

„Minule aga näib, et nad seepärast meist pahemad ei ole,“ tähendas Karolus vastu. „Eneste seas näeme sagedasti, kõige enam pidude ajal, et mõistus pääst ja jalad alt ära juuakse, aga nende seas olevat see tundmatu hirmus asi. See on vist neile kiituseks, mitte meile, kuna meie neile küll uut ja kallist usku toome.“

Vaimulikud vennad vaatasid veel eram imestades oma noore seltsilise pääle. Mis jutt see oli, mis ta rääkis? — Keegi ei kostnud talle midagi. Mis oli ka niisugusele kosta?

Sel silmapilgul kuulutati kloostrivendadele, et lõunalaud valmis, ja igalt poolt, aedadest ja põldude päält, hakkasid munkade parved kloostri poole kokku venima. Ka tapuaiast kadusid nad. Ainult Basilius jäi sinna. Temast ei küsinud keegi. Ta jäi siruli.

Kloostrivendade võõrastus Karoluse vastu kadus aga pea, kui nad nägid, et tema südame poolest mitte nende vastu ei olnud. Seda võisid nad temast mõnikord küll leida, et ta mõne kõrvalise asja juures teisiti mõtles kui nemad, aga tema tahtmise leidsid nad hää ja ausa olevat.

Sellevastu leidis Karolus omalt poolt ka need vaimulikud mehed paremad olevat, kui need Tallinnas olnud. Vist oli see munkade tubli kehalik töö põllul, aedades, metsas ja kodus, mis neid eluviisi poolest terveks ja paremaks hoidis kui näituseks linnas. Ka hoidsid need välised tööd Karoluse oma meele lahkema ja tervema. Ta tegi vanade kloostrivendade seas välja pääl tublisti põllutööd, kündis, lõikas, peksis reht j. n. e. Kõik need tööd olid talle armsad, kuigi ta enne kloostrisse tulemist midagi neist ei teadnud.

Nõnda läks edasi terve suvi. Talvel aga, kus välised tööd vähemaks jäänud ja mungaliste usuasjadega ning palveliku oluga enam tegemist oli, siis hakkas ka muu asi muutuma: kloostri elu läks Karolusele hapumaks ja kloostri valitsus tema vastu ka rahutumaks. Kloostri abt kirjutas juba Lämelasse, et noore Karoluse põlved palvelikule elule mitte hästi painduda ei tahtvat j. n. e. Arnulf sõitis seepäale Padisesse, et asja paremini üle kuulata ja kasupoega manit-

seda. Sellest ei tulnud muud kui Arnulfile kindlam otsus, et Karolusest õiget usumeest ega issandasõna sulast ei saa. Noormehe igapidine olek ja ta kostmised kasuisa sõnade pääle näitasid seda otsust selgesti. See oli ka kloostri abti arvamine. Muidu oli Karolus kui noor lõvi: elav, tugev, vaimukas, julge. Mõistlikul kasuisal ei jäänud siis muud nõu üle, kui et ta kasupoja kloostrist koju viis: temast pidi nüüd mõõgamees tulema. Selleks näis ta esimene olevat. Seda nägi Ludinghausen selgesti, ja üsna lahke meelega laskis ta kasupojal õpiasjas teist teed keerata. Tema enese juure jäi Karolus mõõgamehe kunsti õppima.

Kui Saale nüüd oma poega pärast selle kloostri elu jälle Lämelas näha sai ja asja muutumist kuulis, oli temagi rõõmus. Ta ei olnud sugugi tahtnud, et tema poeg usu-meheks peaks saama, selle usu õpetajaks, millest tema midagi hääd ei olnud kuulnud, vaid ainult paha selle usu toojatest.

„Vaata ja saa nüüd aru,“ ütles Ludinghausen Saalele, „kuidas ma sinu lapse kasvatamises sinu nõu järele käin. Mõista sellest, et ma tõsises tänutundmuses sinu hääte oest olen ja sinu rõõmuks temast suurt meest tahan teha.“

Ja Karolus oligi osalt juba suureks meheks tehtud, suureks nimelt teadusliku kasvatuse poolest. Enama hulga vasallide ja rüütlite teadus ei ulatanud kellelgi nii kaugele kui praegu Karolusel. Sest temast taheti vaimuliku seisuse meest saada, ja ainult vaimulik seisus oli ja pidi olema sel ajal teaduste tundja. Teistelt seisustelt seda ei nõutud, olgu nad muidu kui vägevad ja rikkad. Vaimulikkude meeste käes seisis usuteadus ja ilmlik tarkus. Niisuguse loomuga ja niisuguse vaimuga mees, nagu Karolus, võis siis selle teaduse ja tarkusega, mis temal oli, suuremast hulgast vasallidest ja rüütlitest mõneski asjas kaugele üle ulatada.

Hoolega oli Karoluse kasvatamise juures iseäranis selle eest muretseda püütud, et tema meele poolest nõnda üles kasvaks, nagu õigeks arvati, et tema maaisandate olu ja asju armsaks peaks ja maa pärisrahva harimata viiside jne. vastu põlgamist tunneks. Seda mõtet oli Ludinghausen oma

kasupoja õpetajatele ikka meele tuletanud ja need ei olnud seda ka unustanud. Nende töö pidi küll ka vilja kannud olema. Karolus oli ju kahe aasta vanusest saadik nende käe all ja pidi siis nõnda kasvama, nagu kasvatati. Nõnda oli temale küll niisugust meelt saadud, nagu taheti, aga tema loomu ei olnud mitte ümber luua võidud. Kas ei võinud niisuguse loomu, niisuguse teaduse ja niisuguse minevikuga noormees siiski kardetavaks saada? Arnulf näis seda kartvat. Karolusel ei olnud ju mitte teadmata, et tema ema sakslane ega taanlane ei olnud; ta nägi ka, et emal tema, oma ainsa lapse kohta täielist vabadust ei olnud; ta nägi ka, et sellel alamal rahval, kelle hulgast temagi vist pidi tõusnud olema, väga palju oli kannatada. Kõike seda tähele pannes soovis Arnulf iseeneses väga, et kasupojaga kuhugi poole sõjasõidule võiks minna, kus siis viimsel mahti ei oleks koduste asjade pääle mõtelda ega neid tähele panna. Sõjakunsti võis Karolus ka ainult sõjas kõige paremini õppida.

IV.

Ja Karolus oli sagedasti iseeneses rahutu; lõbus, lahke meel puudus. Selle vastu katsus kasuisa seega abi otsida, et rohkesti kasupojaga ringkonnas võõrusel ja pidude pääl käis. Aga pidud ja külaskäigud ei näinud noormehe südamele õige rohi olevat. Kui teised pidudel jõid, tantsisid ja laulsid, katsus tema kõrvale hoida ja tõsisemate asjadega tegemist teha.

Kui nad kord jälle ühe pidu pääle läksid, näis Karolus teel olles üsna kurvaks jäävat. „Mispärast ei ole sa rõõmsam, mu poeg?“ küsis Arnulf temalt. „Kas meie elu pole siin maal lahke? Meie elame, kuidas tahame. Taani ülemvalitsus jääb iga päevaga nõrgemaks, juba praegu oleme ainult ise peremehed, valitseme ise oma Eesti riiki ja teeme, mis tahame. Kristof II ei saa iial enam Taani trooni tagasi. Kõik võimus siin pinnal on meie päralt. Seepärast tahame rõõmsad olla, rõõmsad ja vahvad. Sina oled noor, Issand on sulle vaimu

ja tugevust annud, ära mata neid häid andeid asjata haiglase meele alla maha. Sinusugune mees võiks tõusta, palju tõusta. Mina tahan, näita ka Overskoni juures pidu pääl ennast oma õiges mehisuses, mitte aga nii tumedal mungalikul moel.“

„Ma sooviksin, et meie praegu minu isa haua pääle lähksime, mitte pidu pääle,“ ütles Karolus otsekohelelt.

Ludinghausen näis kui kohkuvat.

„Ütle, armas kasuisa, kord,“ rääkis noormees edasi, „kus on minu isa haud? Millal võin ma seda paika näha saada, kus tema eluustus, kus tema luud hingavad? Kuidas oli tema surm?“

„Jälle küsid sa seda,“ ütles Arnulf. „Olen ometi sulle kõik rääkinud, niipalju kui tean. Oled ise ka neid kirju lugenud, mis mulle selles asjas tulnud. Sinu isa luud puhkavad kaugel Liivimaal, ja sina tead juba, et tema oma paganausu kangekaelsuses seda väärt ei olnud ega ole, et meil tema hauale nii kaugelt ristisõitu sünniks ette võtta. Sina tead ka, Kristuse pärast peame meie kõik maha jätma, ka isa ja ema, peame neid põlgamagi, kui nemad Kristust ja püha õndsakstegevat usku vihkavad. Ja sinu isa vihkas teda. Ka sinu ema on sulle seda rääkinud. Võid siis küll uskuda.“

Noormees ohkas.

„Oh et sinu emagi ükskord tõeväge tundma saaks,“ rääkis Arnulf targalt edasi, „et tema ristiusku armastama hakkaks ja paganate kommetest taganeks! Kui suur rõõm oleks minul seda armast muutumist nähes! Nüüd peab minu armsam kasupoeg oma emast lahus elama, ei või teda armastada — usu ja Kristuse pärast, sest tema on nende vastane; aga siis võiksite ühenduses ja armastuses koos elada ja tema hing oleks ka päästetud.“

Karolus ohkas jälle. Siis ütles ta: „Ma armastan teda ka nüüdki — Issand, ära arva seda minule mitte patuks! Jah, kasuisa, ma armastan oma ema. Ehk küll paganausu poolehoidja, mis mind kurvastab, on tema siiski minu hin-

gele kallis ja armas, ja minu süda tahab teda suureks pidada. Jumaluseks oleks ta mulle, kui tema Issanda poole pööraks.“

„See on inimliku südame loomulik tundmine, millest sa praegu räägid,“ arvas Arnulf, „ja niisugust tundmust oma uskumata ema vastu ei pea Issand sulle patuks. Aga iseasi on kristliku meele ja jumaliku armastuse tundega. Katsu seda oma Issandale ja Lunastajale puhtaks pidada. Mis sa arvad, kas lubaks sinu süda sind su emaga seltsis elada ja tema tahtmisi nõnda kuulda võtta, nagu see uskliku ema ja lapse vahel peaks olema?“

Karolus raputas pääd. „Issanda sõna peab enam kuulma kui isa ja ema sõna,“ ütles ta. „Ma armastan oma vaest ema, ma palun Jumalat, et ta tema südant valgustada võtaks, aga suur vahe, mis mind ja teda lahutab, ei kao vist minu silmist. Mina loodan, et tema pea Kristuse tõtt tundma saab, ja siis olen ühes sinuga ka mina rõõmus.“

Arnulfi nägu lõi nende sõnade juures rõõmsaks. Ta tundis, et kasupoeg õiglasel meelel rääkis.

Sel silmapilgul jõudsid nad metsast välja, kust tee läbi tulnud. Ja nad nägid eneste ees iseäralist inimeste salka teed mööda edasi liikuvat: umbes kümme meest, kõigil käed-jalad tugevate ahelatega seotud ja ajajad keppidega kannul.

„Vaata, kasuisa,“ ütles Karolus, „kuidas meie siin maal valitseme ja peremeest teeme. On see siis tõesti kõik nii rõõmustav?“

„Ja, need on ka orjad, ja nad on vastu pannud,“ ütles Arnulf. „Olgu rahulikud, siis ei seo neid keegi.“

„Jah, olgu rahulikud,“ tähendas noormees pilkamiseks, „kui neile kõiksugu ülekohtu tehakse. Kes iial juhtub ülekohtu kannatamisel pisut märku andma, et temal hing ja elu sees, seda ootavad ahelad ja kepid ja Jumal teab mis.“

Sel silmapilgul juhtusid mõned hoobid ühele orjale pihta langema, kes teistest pisut maha jäänud. Õnnetu inimene ei tahtnud ka praegu seega rahul olla. Aga ta käed

ja jalad olid kinni, ta ei saanud vastuhakkamiseks muud, kui sülgas sellele näkku, kes talle löönud. See oli õli tulesse. Kahe mehe kepid langesid sülgajale selga.

Karolus aga kargas hobuse seljast maha — nad olid juba vangide salga järel — ja astus vahele. „Rahu!“ käskis ta. „Mitte sõrme ei tohi keegi enam õnnetu vastu tõsta!“

„Ta on vastu pannud, härra!“

„Ükskõik. Tee pääl ei ole kohus ja teil ei ole ühtki voli neid peksta.“

Vangiaajajad vaatasid võõristavalt noormehe otsa. „Meie oleme härra Overskoni nimel väljas,“ ütles üks nendest; „kes tohib meid tülitada?“

„Mina tahan härra Overskoni ja seaduse ees teie pääle kaebust tõsta,“ tõreles Karolus. „Teie peate vastutamise alla langetama. Ilma vähema süüta lõhute teie keppidega inimese selga!“

„Ta elajas sülgas mu näkku.“

„Seda tegi ta alles siis, kui sina teda mitu korda asjata olid löönud. Mõttele, mis ütleks sinu süda, kui sind nõnda raudades veetaks ja asjata pekstaks.“

Vangiviijad jäid kahtlaseks, näisid kartvat. Õnnetu vangil silmad, mis tulises vihas enne põlenud, muutusid tasasemaks ja ta vaatas tänulikult oma kaitsja otsa. Suu oli tal kangest vihast vahul ja ta pühkis seda teise õnnetu õlga vastu; teisiti ei saanud. „Täna, härra!“ ütles ta siis oma kaitsja poole. „Kuidas tahaksin sulle seda häätegu tasuda, aga sa näed, et ei või.“ Ta vaatas oma jalgraudade pääle.

„Mis tegid sa süüdi, et sind raudu pandi?“ küsis Karolus.

„Mitte midagi.“

„Nad on orjad, härra,“ ütles üks vangikubjas. „Härra Overskon on nad enesele ostnud ja saatis meid järele; aga nemad panid vastu, ei tahtnud tulla. Siis pandi raudu. Uusi orjaid veetakse muidugi ikka raudades. Kas härra ise ei tea?“

„Aga nõnda pekstes ei pea neid mitte veetama,“ käskis Karolus. „Hoidke, et seda enam ette ei tule. Siis läheks vastutamine raskemaks. Mina olen Overskoni juures ees.“

Ta kargas hobuse selga ja nad sõitsid edasi. Mõlemad olid tüki aega vait. Viimaks algas Arnulf juttu. „Mina soovin,“ ütles ta, „et sa Raudorul nende pääle mitte kaebama ei hakkaks. Sellest ei tuleks midagi; aga enese teeksid sa ainult naeruvääriliseks teiste ees ja minule puutuks see ka. Sina ega mina ei jõua ilma ümber teha. Meie peame asjadega ja ajaga nõnda rahul olema, kuidas need kord on.“

„Aga talurahvas on ka inimesed, neil on ka ihu ja hing, millega tunnevad,“ ütles Karolus poolägedalt. „Mõteldagu, mis nendega sünnib. Kas läheb see selle ristiusuga kokku, mis meie neile kuulutame ja pakume?“

Ludinghausen vaatas teraselt kasupoja otsa. „Siin räägid sina küll ristiusust,“ ütles ta, „aga ise põlgasid sa selle usu õpetaja ameti ära.“

„Ma ei põlanud seda mitte usu enese pärast. Usku pean mina suureks, aga preestrite ja munkade iseäraliste viisidega ja elukommetega ei võinud ma kokku sündida. Usk pühas kirjas on teine asi ja munkade ning preestrite viisid ja kombes teine asi. Ja mina ei ole mitte nendest, mina olen siitmaa pärisrahva seast tõusnud; ei ole siis ime, kui munkade ja preestrite isevärki viisid minu verele ei passi. Sinul näis ka selle vastu midagi olevat, et ma säälsellele õnnetule appi läksin, aga mis õpetab meile Issanda sõna samaaria mehest ja sellest, kes röövlite kätte sattunud. Ja mina ei olegi sellele rahvale siin võõras, mina olen, kui see minule ka alanduseks on, — mina olen temast tõusnud. Nii hästi kui ma näeksin, et ristiusu kasvatamise hääks midagi teha võiksin, nii hästi sooviksin ka, et selle rahva viletsuse vähendamiseks midagi tehtaks.“

Mehed jäid sedapuhku vait.

Kui nad ligi paaripäevase teekonna järele Raudoru lossi von Overskoni juure jõudsid, oli sääls juba palju võõraid koos. Pidu oli suur ja lustilik. Aga lustiasjade vahel räägiti sääls ka tõsisemate asjade üle. Mõned pidulised teadsid ütelda, et Kristof II, kes mõne aasta eest Taani riigi aujärjelt ära aeti, nüüd sinna jälle tagasisaamisel olevat. Mitu kubermangu

seisvat juba tema all ja ta tunnistavat jälle Taani kuninga nime. Aga suur rahapuudus olevat temal ja ta tahtvat Eestimaad kellelegi ostuhimulisele ära müüa. Sarnast müümist pidasid siinsed isandad eneste kohta kahjulikuks, arvates, et kellegi teise ülemvalitsuse all neil nii suurt omavoli ei oleks, nagu praegu Taani nime all. Sest tõesti ei tunnud nad siin Taani võimu mingis asjas, olid ainult ise maa ülemvalitsejad ja tegid, kuidas tahtsid. Nimegi järele oli Taani asevalitseja amet siit kadunud. Võeti siis nõuks, Kristofi käest hinna eest üht kirja osta, millega see töotaks, ei kellelegi ega mingi tingimise all Eestimaad ära müüa, ei ka kellelegi pandiks anda, ega siin ilma kohalise valitsuse hääksarvamisetä muudatusi ette võtta. (See niisuguse töötuse ostmise mõte oli juba mujal mõne koosoleku pääl rääkimise all olnud, siin toodi ta jälle ette ja tehti küpsemaks. Ja pea läkski ta korda. 21. septembril 1329 andis Kristof II Eestimaad rüütlikogule tingitud summa eest tähendatud töötused oma kuninglikus kirjas.)

„Kui niisugused töötused enestele kuningalt saame,“ ütles Ludinghausen pidu pääl, „siis, arvan ma, peame ka rahva raskusi kergitada katsuma, kus see võimalik on. Rahutu meel ja mässulikud vastupanemise katsed on inimeste seas tõusmas ja just mitte ilma põhjuseta. Igal pool peame meie elu pärast hirmul olema ja mitmed meie seast on nende tasumisvihale juba ohvriks langenud. Sellele kurvale loole tuleks lõpp, kui nemad meie poolt vähem valjust ja enam armastust näeksid.“ Siis tõi ta mitu kurba näitust elust ette ja lõpetas viimaks järgmiselt: „Ma panen selle ette kui enese ja veel enam kui ühe noormehe, oma kasupoja Karoluse, mõtte. Tema on teadusi ja tarkusi õppinud ja arvab, et see ükskord ikka meile kahjuks ja kahetsuseks tuleb, kui meie Issanda armastuse käsku oma alamate vastu enam au sees ei pea. Karolus ise ei arvanud ennast sündsaks neid mõtteid siin avaldama, sest et ta alles väga noor on. Mis teie arvate?“

Mitmesugused rahutu meele avaldused olid neile sõnadele vastuseks. Üks ütles koguni: „Kui see Karolus nii noor

on, siis olge teie vanem ja laske tal kasvada, kuni talle mehe aru ajusse tuleb. Ei tea, mis lapsed kõik tahavad.“

Sellega oli see asi möödas. Hiljemini ütles Arnulf kasupojale: „Nägid nüüd ise. Kas ma ei ütelnud sulle tee pääl, et meie asjadega peame katsuma nõnda rahul olla, kuidas nad kõrd on?“

Kurb aga oli Eestimaa lugu sel ajal küll, palju kurvem kui Liivis. Aga meie jutu asi ei ole seda lugu siin kirjeldama hakata, seepärast lähme edasi.

Pidul räägiti veel rohkesti maa ja rahva asjust, ka mitmetest kuritöödest ja kuritöö-katsetest, mis rahva poolt siin ja säääl isandate vastu sündinud. Üks rääkis ühele, teine teisele, kuidas alamate vastutõrkumisele ja kuritöö-katsetele paremini tõket võiks teha. Üks Liivimaa mees teadis rohkesti ka Leedu paganateriigist ja selle kuulsast kuningast Gediminist rääkida. Selle kuninga ja tema rahva kangekaelsus ristiusu vastu olevat suur, aga niisama suur ka nende vahvus kristlaste sõjavägede vastu. Palju vahvaid kristlasi olevat nende vastu võideldes langenud ja nende lunastatud veri kisendavat taeva poole ning nõudvat tasumist. Ristikogudusele olevat häbiks, et siin püha Maarjamaa rajal veel pime paganariik asuvat ja Kristuse koguduse vastu vaenu pidada julgevat.

Ja mitmed ütlesid, nemad tahtvat selle ristikogudusevaenlase vastu sõdima minna, et oma kristlikku kohust täita ja taevas ühe osa õnnistust enam omaks saada. Mõningad teised jälle, kes taeva õnnistuse pääle vähem mõtlesid, arvasid paremaks Liivimaa rüütlite ordule Riia linna vastu appi minna, sest see linn ja ordu olid vastastikku vaenus.

Karolus oli selle pidu pääl nukram ja tumedam, kui kasuisa temast enne näinud. Maaisandate vali vastus kasuisa kõne pääle, rahva raskest põlvest midagi hoolida, oli tema taju üsna rikkunud. Ta oli alles väga noor, tuli ka alles hiljuti kooli ja kloostri seinte vahelt, ei tunnud siis elu õieti, nimelt mitte maaisandate meelevõimust rahva vastu. Usu ja teaduse seisukohalt arvates oli tema mõtelnud, et nad

nii hoolimatud ei või olla, nagu ta nüüd nägi. Tema tundis küll usu ja teaduse vaimu, nagu ta seda seinte vahel lapsest saadik õppinud, aga nende vaimu ei olnud ta sügavamalt veel tundma saanud, kes siin usu nimel maa ja rahva üle valitsesid. Õpiajal oli ta küll vaimulikku seisust enam tundma saanud, aga mitte ilmlikkude ülemate seisust. Sellest oli ta enamasti selle mõõdu järele mõtelnud, nagu ta oma kasuisa nägi olevat. See aga oli üks kõige parematest, ja nii oli noormehe arvamine eksil olnud.

Oma eksituse aimamisel jättis Karolus siis ka selle kaebuse tegemata, mis ta tee pääl orjaajajate pääle teha tõotanud. Kui need orjad Raudorusse neile järele said, ütles ta Overskonile ainult niipalju, et need orjatoojad eneste isanda usalduse väärt ei näi olevat. Tema olevat tulles näinud, kuidas nemad õnnetuid orje armetult peksnud.

Overskon lubas asja järele kuulata, aga vist ei kuulanud ta midagi. Sellest ei olnud midagi kuulda. Päälegi oli ta Arnulfi hoiatanud, et ta seesugust tulipääd hästi valvel peaks ja nimelt teda ema mõju eest hästi hoiaks.

V.

Pea pärast seda pidu käis kõne läbi maa, pagana-kuningas Gedimin Leedumaalt tungivat oma väega juba Põhja-Liivimaale, hävitavat kirikuid, purustavat losse ja tapvat kristlasi hirsmasti. Ordumeister Monheim ei võivat tema vastu omadele appi tulla, ta olevat Riiga piiramas, et seda enese alla suruda.

Ja palju Eestimaa vasallisid ja rüütleid ruttas kurja paganakuninga vastu välja. Ka Arnulf von Ludinghausen läks ühes Karolusega.

Sel ajal purustas Gedimin Helme ja Karksi losse, kus temale vastu panna ei jõutud. Helmest edasi tungides tegi ta Tarvastu lossi kallal esiti sedasama, sai aga viimaks raskes lahingus tagasi löödud, nii et ta kodu poole tagasi pööras*).

---

*) See sündis aastal 1329.

Ta viis küll palju saaki kaasa, mis ta kristlastelt riisunud, aga viimne lahing Tarvastus oli tema meeste hulka siiski vähendanud, nii et ta seekord muud ei võinud, kui pidi tagasi pöörama. Liivimaa rüütlite ordul oli sellegi üle hää meel ja ta ei tahtnud siis kellegi nende vastu tänamata olla, kes viimses lahingus Gedimini vastu vapramad ja tublimad olnud. Üks niisugustest oli Karolus Lämelast. Tema nooruse järele arvates võidi tema sõjamehelist südidust ja tugevust imeks panna, mis temast siin nähtud. „Sellest mehest võib palju loota,“ ütles ordumeistri asemik, tõstis Karoluse vasalli ausse ja kinkis temale Põhja-Liivimaale kena laenmõisa.

Karolus võttis kingituse vastu, aga suuremat rõõmu ei näinud ta sellest tundvat. Tema hinges näis küll kaunis tegudehimu põlevat, aga tegude eest au ja tasumist tahta, sellele ihaldusele näis ta enam külm kui soe olevat. Ta oli selle aja vaimu ja mõõdu järele nõnda-ütelda õige kristlane, aga ka õige mehine mees ajaliku elu asjus, muud kui alles noor, ja osalt seepärast vanemate meeste seas veel tagasihoidlik.

Rõõmsam Karoluse tõusmise ja õnne üle kui Karolus ise oli Arnulf. Alles nii noor mees, alles esimesel sõjasõidul, ja juba nii rohkesti austatud. See lubas tulevikus palju loota. Ja see nii suurte lootustega mees oli tema kasulaps. Uskuvihkava kangekaelse halva rahva seast ja käest oli ta tema võtnud ja niisuguseks meheks teinud. See oli au.

Nad andsid Karoluse mõisa aastate päale ühe säälse tuttava kätte laenule ja sõitsid Eestimaale Lämelasse tagasi. Ludinghausen tahtis mõne aasta veel kasupojaga koos elada, et teda enam oma vaimu järele juhatada. Ka Karolus ise ei tahtnud kasuisast veel lahkuda, päälegi tema tahtmise vastu. See oleks helde kasuisa vastu kõlbmata tegu olnud, nii järsku ja noorelt temale selg pöördä.

Nüüd tõusis Karoluse nimi Eestimaa aadelimeeste seas laialt tuttavaks. Nii noorelt oli tema vahvuse ja tubliduse eest ordu valitsuse poolt tähtsal viisil austatud. Tema, see halva rahva seast tõusnud „kloostripõgenik“ ja „poolmunka“, nagu mõned ülbemad isandad teda enne Tarvastu

lahingut pidude pääl nimetada armastanud. Ja temast räägiti seda enam, et tema sugu ja sündimise järele nii madalast paigast pärit oli. Muidugi oli ka nüüd veel neid isandaid, kes temast halvaks pidaval mõttel rääkisid, aga targema loomuga ja tähtsamad mehed ei võinud oma südames temale austamist ega lugupidamist keelda.

Ka ema Saale hakkas nüüd pojast enam lugu pidama ja temaga meele poolest pisut liginema. Ta nägi, et tema poeg siiski nii tubli mees oli, ehk ta küll nende hulka hoidis, kes siitrahva enese orjaks teinud. Siiski, päris nendemeeleline ei olnud tema ka; seda hakkas ema ikka selgemalt nägema, seda selgemalt, mida vanemaks poeg sai. Suurem vahe ema ja poja vahel oli veel usuasi, sest Karolus oli ema teada tõsine kristlane ja pidas kalliks seda usku; aga ema oli seni selle usu põlgaja. Ometi hakkas tema süda selle vastu juba pehmemaks lööma, sest poja eluviisi ja osalt ka tema sõna järele sai tema sellest usust juba paremat teadmist.

Nõnda läksid Lämelas mõned hääd päevad mööda. Karolus tõusis täiseasse ja soovis oma mõisat Liivimaal ühe teise vastu Tallinnamaal ära vahetada. Temal ei olnud mitte tahtmist sündimismaalt mujale minna. Lämela raja vastu leidis tema ka ühe mõisa, millega vahetamine mõlemilt poolt kokku sündis. Kasuisa hoolitsemisel sai ta pea loa, et tema Eestimaal mõisapidajaks võis hakata ja et ta siin mõisnikkude või vasallide kilda vastu võeti. Aga üks iseäralik okas oli sellel loal küljes: ta anti ainult selle tingimusega, et vastuvõetav selle seisuse au ja kasu, millesse ta võetakse, peab kalliks pidama ja nende vastu patustamise eest ennast hoidma. Sündivat see ümberpöörduvalt, siis võivat ta oma seisuse ja ka omanduse kaotada. Karoluse tundmustele oli see punkt küll torkav, aga et teda ära ei heidetud ja temal omalt poolt ka kindel nõu oli, siis tegi ta ilma pikema kaalumisetä asja valmis: võttis tingimused vastu.

See tegi maa ülemate isandate meeled tema vastu veel lahkemaks ja sõbralikumaks, sest nüüd arvasid nad endid seepääl julged olla võivat, et tema mitte neile vastu panema

ega rahvast nende vastu üles õhutama ei hakka. Seni olid nad seda temast kartnud. Nüüd olid nad julged ja tahtsid aga näha, kui kaugele see halva paganamehe poeg tõuseb. Nad teadsid, missuguse kõrgema teaduse osaline tema oli, nad olid tema mehisusest ja vaimu tublidusest ka mõndagi kuulnud; neile oli siis tähtis, et see nii iseäraline mees nüüd kindlate sidemetega nende elu ja olu, nende vaimu ja viiside külge oli seotud. Ja nad hoidsid temale kõik teed lahti ja arvasid asjalikuks, temale igal pool soojust ja sõprust avaldada. Karolus pidi tundma, et tema nende seas igal pool kui armastajate sõprade seas on, kus iga süda temale lahuses tuksub, igaüks teda õiglaselt austab.

Ja pea nimetati Karolus ka maanõunikuks, ning mitte ainult austavaks meelitamiseks, vaid enam selle asjaliku tõemõttega, et teda targaks ja tubliks teadusemeheks peeti.

Karolus võttis pakutud nime vastu, kui ka külmalt. Ta arvas selle nime varal ikka midagi hääd teha võivat. Sest sel ajal valitses Eestimaal raugenud Taani võimu asemel ainult maanõunikkude kogu, mille rüütlid ja vasallid iseeneste hulgast valisid.

Aga ehk küll endine orjalaps ja nüüd austatud ülema seisuse mees, ei võinud Karoluse süda selles ülemas seisuses siiski rahu leida. Ta elas nüüd enamasti enese mõisas Tavanas, vahel ka Lämelas kasuisa seltsis. Keelmata oli temale nüüd ka emaga ühes seltsis elamine, sest ta ei olnud enam laps. Teiseks ei olnud seda keeldu ka seepärast mitte enam tarvis, et tema oma mõisa asjus pakutud tingimused oli vastu võtnud. Pidudele kutsuti teda ka igale poole ja aupakkumisega oldi ikka helde. Nii oli temal liikumist ja meelelahutust, lõbu ja lusti ikka küll. Aga kõige selle juures puutus tema silma ja südamesse ka muud. Ta nägi rahva rasket lugu ja ta isandate halastamata meelt; nägi, kuidas vaba rahva hulka vähendati, igal pool neid enam ja enam pärisorjusesse heideti; nägi, kuidas ka seda nõndanimetatud „vaba rahvast“ ennast ikka enam koormama hakati. Taani võim oli täiesti kadunud, vähematki varju ega kaitset temast

rahvale ei saanud. Kui küll Taani asevalitseja nimi Tallinnas veel alles oli, siis oli see ka ainult paljas nimi, muud temast enam ei tuntud ega teatud. Taani Eestimaa oli aristokraatia (mõisnikkude) iseriigiks saanud, kus ainult nende maanõunikkude kogu valitsejaks, seaduste tegijaks ja kinnitajaks oli, ja kus siis iga aadlimees oma raja rahvaga tegi, mis aga tahtis. Rahval ei olnud enam muud õigust ega seadust, kui aga see, kuidas tema isandad siin või säääl tema kohta himustasid ja tahtsid. Pimeda, toore aja olu järele aga olid need himud ja tahtmised hoopis armutud, vägivaldsed, toored. Rahva häda ja õhkamine oli arvamata. Seda nägi, seda kuulis Karolus; seda kurba lugu sai tema aeg-ajalt seda enam tundma, mida kauemini ta siin rahva seas elas ja käis. Ja see oli rahvas, kellest tema tõusnud, tema sugurahvas. See'p see oligi, mispärast tema süda rahu ei saanud.

Ta teadis, et tema isa vaene ori olnud, teadis, mispärast ja kuidas ta orjana siit ära saadetud, teadis ka, missugune mässukatse Lämela lossi pühitsemise pidul olnud, kuidas see nurja läinud, kuidas säääl hulk tema sugurahvast maha tapetud ja teisi pärast raskesti nuheldud ning kuidas siis teda selle mässukatse nurjaminemise eest kui tänuohvriks Issandale usu valguses ja teaduses üles kasvatada võetud ning nõnda tähtsaks õnnelikuks meheks tehtud, vabaks kõigist koormustest, suureks, austatud aadlimeheks.

Mis pidi ta nüüd tegema? Kas oma inimliku kaastundmuse õnnetu sugurahva vastu südames ära lämmatama, kõigiti maaisandate meeleliseks saama ja nendega seltsis ainult lõbu ja lusti maitsema, õnnes ja pehmuses elama, küsimata kõigest sellest, missugust häda ja piina selle rahva ihu ja hing tunneb, millest tema tõusnud? Selle tee pääl oleksid teda ainult ilusad rõõmupäevad, küllus ja au oodanud. Või kas pidi ta hoopis teist teed keerama, õhkava sugurahva eest üles astuma? See tee oleks kõige okkalisem olnud. Kõige suuremad raskused ja hädaohud pidid siin ees ootamas olema, kõik õnn ja au, lahkus ja lõbu pidi kaduma. Ja mis Karoluse kristlikule meelele kõige mõrudam, selle tee pääl

pidi ta nende verivaenlaseks saama, kellele tema kõige suuremat tänu võlgu oli, kes tema vaimu kalliste teadustega ja selge taevaliku valgusega valgustanud, kes tema niisuguseks suureks meheks teinud.

Raske, raske oli tal otsusele jõuda, mis teha. Ta oli kaua aega iseenesega võitlemas, ta hing tundis piina, et põlevast kimbatusest kuhugi poole välja ei tahtnud saada. Päälegi oli temale ka kahtlane, kas tema mingisuguse katsega rahva hääks iialgi kuidagi jõuaks läbi murda. Sest ta teadis ennast ülemas ringis ainuüksi selles mõttes olevat. Ainukene, kes tema mõtetest selles asjas midagi pidas, oli ta oma kasuisa Arnulf. Aga ka temast ei olnud palju loota. Tema oleks rahva käekäigule küll pisut kergendust ja ainult suurte vägivallategude vastu kaitset soovinud, aga mitte niisugust parandust, millest tarvilist abi oleks võinud tulla. Karolus oli temaga selle asja üle küllalt rääkinud.

Viimaks ei võinud ta enam. Ta oli asjaga kindel. „Saagu, mis saab,“ ütles ta Ludinghausenile, „aga nõnda ei või enam. Mina tahan sellega kord hakatust teha, mis mu hinge pääl põleb. Mina tahan nõuda, et maapäev kokku kutsutaks ja säääl minu mõtted maa ja rahva asjus läbirääkimise alla võetaks.“

„Niisuguste mõtete pärast, nagu sina mõtled ette panna, ei saa iial maapäeva kokku kutsutama,“ ütles Arnulf.

„Siis pean muidugi ootama, kuni maapäev muude asjade pärast ükskord kokku tuleb, ja siis saan ma ka oma plaaniga ette astuma.“

„Sinu plaani, niipalju kui sa mulle temast oled avaldanud, ei võta säääl keegi vastu.“

„Siis lähen ma paludes paavsti ja Saksa keisri juure.“

„Kerge ütelda, aga raske täita,“ tähendas Arnulf. „Ühes kohas saaksid teevaritsejad su ikka kätte.“

„Ma mõistan nende paelte eest ennast hoida.“

„Võib olla, et sa seda võid ja oma palvega paavsti ette saad, aga mis võib siin paavst või keiser? Nemad

käsivad küll, et uuele usklikuks saanud rahvale siin liiga koormat pääle ei pandaks, aga nende käsk jääks ka nüüd surnud käsuks, nagu ta mõnikord enne juba jäänud. Nemad ise ei või siia tulla oma käskusid täitma, ja siinsed tahtmised on teisiti harjunud.“

Noormehe silmad löid leekima. Siis sai ta kurvaks ja ütles: „Jah, armas kasuisa, ma näen, asi on nii hull, nagu sa arvad. Ka Jumala käsust ja ristiusust, mida nad rahvale tahavad pakkuda, ei küsi nad ise midagi. Aga kui mina ka midagi ei peaks jõudma korda saata, siis jäägu parem kõik, siis tahan mina parem oma vendade seas vaeva ja häda kannatada, kui teie seas aus ja kuulsuses elada. Jumal annab minule andeks, et ma nende sõnadega ka sinu vastu tähendan, armas kasuisa!“

Ta süda oli nii rusutud, tema veri nii mässul, et ta enam midagi kuulda ei tahtnud, mis ehk kasuisa veel oleks võinud ütelda. Järsku tõusis ta üles ja läks välja; sääl ehk oli tema tundmustele enam ja lahedamat ruumi. Kuhu ta siin pidi minema, ei teadnud ta isegi. Esiti sammus ta talli poole, et hobust võtta ja koju ratsutada. Aga jälle keeras ta ümber ja läks ilusasse lossiaeda. Kui ta sääl rahutul sammul käis, kuulis ta aia valli taga ilusal kõlaval häälel järgmisi sõnu:

„Dagobert, Dagobert, sa ei tohi enam lüüa! Kuule! Mis rääkis Karolus sinuga? Kui ta välja tuleb, ta võib su puruks teha.“

Karolus tundis seda häält. Ta vaatas üle müüri välja alla orgu. Viis tüdrukut puhastasid sääl jõekaldal muru, üks ülevaataja ähvardas kepiga ühe piha juures, ja väike, peenes riides neiuuke, arvata kolm-neli aastat alla kahekümne, vaidles kepimehele vastu. See oli lossihärra Arnulfi tütar Kordelia.

„Mis Karolus!“ hüüdis kepimees. „See kollanokk! Temal siin midagi ütelda! Teiseks, ilus preili, pean ma neid lojuseid veel tublisti õpetama, enne kui siit lahkun. Teie ise rääkisite, et teie isa oma rahva kohta ka selle Ka-

roluse seaduse maksma paneb, orjad vabaks laseb ja kellegi külge enam puutuda ei luba. Mina siis siin küll enam ei teeni. Saadana uss see Karolus! Segaja!“

„Ka rääkida ei tohi sa nõnda, Dagobert,“ ütles neiu. „Karolus on tõsine rüütel. Isa teeb oma rahvaga muidugi ka nõnda, nagu tema ees teinud. Sinu kepp murtakse pea.“

„Aga nüüd on ta veel terve,“ kostis teine keppi vibutades, „ja seepärast tahan teda veel tarvitada. Mul on paar tükki sellele suurele suule ja teine paar sellele laisale maidale veel võlgu.“ Ta tõstis käe ja tugev plaks käis.

„Dagobert!“ karjus Kordelia ja tahtis meeletu inimese käe külge kinni ajada.

Sel silmapilgul kargas Karolus üle müüri välja, jooksis alla ja sasis Dagoberti turjast kinni. Ta oli vihane, tema silmad põlesid, ta olekski õela inimese puruks teinud; aga ta sai ennast veel tagasi pidada ja ei teinud nurjatule muud, kui viskas tema üle kalda sumatades jökke.

Kordelia kokkus: vist kartis ta Dagoberti jökke jäävatki. Aga kui see põhjast jälle pääle tõusis ja välja tuli, hakkas neiu lõginal naerma. Dagobert oli just otsa pidi jõe põhja põrganud ja ta pää oli mudane, nii et suu- ja silma-aukusid veel vaevalt näha võis.

„Kui sa veel peaksid kellegi külge puutuma,“ ütles Karolus, „siis oled sa kohe siit kadunud. Ma tahan rääkida.“

Siis läks ta tagasi, Kordelia temaga ühes.

„Täna sind, Kordelia,“ ütles ta üleval, „et sa neid õnnetuid püüdsid kaitsta ja ka mind ei tahtnud teotada lasta.“

Kordelia punastas. Siis istusid nad aeda pingi pääle. Nad olid ju kasulapsed, seega tuttavad, üks aga teisest kümme aastat vanem.

„Karolus, sa ei ole enam nii lahke, nii elav, nagu enne,“ ütles neiu mõttesse jäädes. „Nooruses peab ikka rõõmus olema.“

„Tõsi küll,“ kostis Karolus, „aga minu saatus on tõsine ega taha lahkust ja rõõmu minu juures sallida. Palju, palju häid andeid on tema minule toonud, aga mitte rõõmu ja õnne.“

Kordelia vaatas maha ega ütelnud midagi. Näis, kui ei tahaks tema ütelda, mis ta mõttes liikus. Ta jättis kostuse andmata. Karolus rääkis edasi:

„Minu vennad ja õed kaebavad hädas ja teotuses, minu sugurahvas õhkab ahastuses, ta süda nutab verd — kas võin mina selle päale hõisata, mina, kes ma sellest hädast olen välja tõstetud, mis neid rusb?“ . . . Ta tõusis üles, tema süda paisus.

Kordelia õhkas. „Mina näeksin,“ ütles ta siis, „et sinu rahvas jälle võiks vaba ja õnnelik olla. Võiksid sina kuidagi nende pisaraid vähendada, tunneksin ka mina sellest rõõmu.“

„Mina usun, et sinu süda nii õiglase ja aus on,“ ütles Karolus tasasemalt, „aga nende pisarate vähendamiseks ei taha abinõu leida. Kõik südamed on siin parandamismõttele ja inimlikule tundmusele surnud.“ Ta läks rahutuks. „Jumalaga!“ ütles ta neiu kätt pakkudes, läks istus sadulasse ja kadus kui vari.

Kordelia vaatas temale järele, nii kaugemale kui võis. Siis tõusis jälle õhkamine tema rinnust. Siis murdis ta õitsva oksa roosipuust, mõtles ja suudles seda. — — —

Kui Karolus koju sai, leidis ta oma värava ees kaks meest põlvili maas olevat. Ta mõistis, mis need tahavad. Ta oli oma värava ees palujaid küllalt juba näinud.

„Kallis armuline härra, aita ka meid!“ õhkasid mehed. „Meie oleme põgenejad — Raudorult. Põgeneme surma eest. Poomisvõllad ootavad meid.“

„Tõuske üles,“ käskis Karolus. „Rääkige, mis teie süü on?“

„Raudoru noorhärä Ottokar on hirmus inimene. Eile sidus ta neli orja pikkade paeltega oma hobuse külge, siis istus ise sadulasse ja kihutas kui hull ümber lossi. Vaesed orjad ei jõudnud nii ruttu jooksta kui hobune; hale oli neid

näha. Minu süda ei jõudnud kannatada, jooksin teibaga hobusele vastu, keelasin seisma ja lõikasin kõied katki. Mind pandi torni ja lubati tuleval nädalal üles puua, kui võllad tühjaks saavad. Kuidas olevat mina tohtinud vastu hakata. Vangitorni akna august nägin, et õnnetud orjad uuesti olid hobuse külge kinni seotud ja Ottokari kannupoiss istus sadulas ja ajas. Ottokar ise vaatas päält ja naeris. Ta ütleb, tema õpetavat orjasid nõnda jahikoerteks; muidu ei õppivat nad jooksmata. Ottokar on hirmus inimene, ja hirmus oli näha, kuidas hobune õnnetuid järel vedas. Esiti jooksid küll, aga viimaks kukkusid. Ottokar joob kangesti, vist on ta ühtepuhku purjus ja ei tea siis, mis ta teeb. Päästa mind, kallis härra, tema eest, ära anna mind temale välja! Ma olin tema ori, oh et ma sinu ori võiksin olla!“

Teine ütles: „Mina olin Overskoni rajades peremees. Mu isa ja ema on surnud, aga minul oli ilus õde. Seda tahtis Ottokar lossi viia, et tema au röövida. Mina ei lasknud teda viia. Siis tuli kuri Ottokar ise hulga mees- tega. Ja nad võtsid minu sõsara kinni, meie ei jõudnud vastu panna. Kui nad temaga minema hakkasid, sai ta ometi nende käest lahti, ei tea kuidas. Ja ta jooksis minu juure, hüüdis: „Veli, kallis veli, tapa mind!“ Ja mina võtsin oda ja pistsin tema südamesse, just siis, kui Ottokari mehed uuesti teda kinni haarata tahtsid. Ja kui tuline veri tema rinnast välja purskas, siis naeratas tema magusasti ja ütles: „Kuuno, ah minu hää veli, tänan sind! Kuuno, päästa ka ennast!“ Siis langes tema, ma hoidsin käed vastu, ta langes minu rinnale. . . Vaata, helde härra, see on tema veri, millega minu rind ja hame praegu värvitud on.“

Tuline valu põles rääkija silmadest. Ta hakkas valu- sasti nutma. Siis ütles edasi: „Oh mu kallis sõsar! — Aga ennast ei saanud mina päästa. Nad tõmbasid oda minu käest, sidusid mind ja viisid lossi vangi. See oli tunaieile. Eile toodi ka tema minu seltsi“ — ta näitas kaaslase pääle — „ja tuleval nädalal pidi meid üles tõmmatama.“

„Kuidas saite teie lahti?“ küsis Karolus.

„Keskööl tuli Overskoni tütar,“ rääkis õe leinaja, „keeras ukse lahti ja ütles, meid poodavat mõne päeva pärast tõesti üles. Temal olevat minust hale, minu õe vahvus ja surm olevat teda väga liigutanud, meie võivat põgeneda.“

„Aga siis tõmmatakse uksehoidja võllasse,“ ütlesin mina.

„Tema on juba põgenenud,“ ütles kallid südamega neitsi.
„Põgenege, kui teil elu magusam on kui surm!“

„Meie langesime maha, andsime tema inglipõlvedele suud ja siis kadusime. Aga kuhu pidime mujale põgenema kui sinu juure, suur kallis härra! Võta, kaitse meid või anna nõu, kuhu peame varjule minema, ehk tee meiega, mis sina iial tahad. Meie ihu ja hing on sinu!“

„Kas Raudorul palju inimesi on ära surmatud?“

„Jah palju,“ kostis teine mees, „aga seda ei tea, kui palju. Kaks võllast seisavad lossi vallide värava ees, härra ise on neid näinud küll, ja juba mõnest ajast saadik on noorhärra Ottokar nõuks võtnud, iial neid võllaid tühjal seista lasta. Ikka puuakse paar korruga ja ikka tahetakse neid elavate hirmuks niikaua võllas rippuda lasta, kuni teine paar jälle on saadud, keda surma väärt arvatakse.“

Karolusel oli, kui oleks ta seda meest enne näinud, aga kus, seda ta praegu ei mäletanud. Tema küsimise päale kostis mees: „Jah, härra on mind näinud; sinna on juba mitu hääd aastad tagasi, siis kui mind Raudorule orjaks viidi. Härra kaitsis juba siis mind sundija kepi vastu.“

Karolusele tuli meele. Põgenejal oli nii isemoodi olek, nii raudkindel nägu, et seda kaua mäletada võis. „Jah, ma mäletan,“ ütles ratsanik. „Tulge sisse, katsume teha, mis võime. Kuidas sinu nimi on?“

„Nad on mulle Peeter nimeks pannud,“ ütles mees.

„Ja sinu nimi on Kuuno?“

„Jah, härra,“ kostis teine.

Nad läksid õue. Karolus võttis nad oma teenistusesse ja lubas neid kaitsta, niikaua kui ta võivat. Ta oli juba palju põgenejaid vastu võtnud ja varjanud, nii kardetav ja tülikas kui see ka oli. Keda ta enam hoida ei võinud, need

saatis edasi. Mõned põgenejad, kellel suurt nuhtlust karta ei olnud, oli ta kohe nende isandate juurde tagasi minna käskinud. Praeguse kahe pärast oli ta mures, kuidas neile kindlamat kaitset saada. Seda ta teadis, et Overskon nad tema juurest välja otsib ja siis õiguse nimel ikka ära viib. Ta sõitis siis Lämelasse tagasi ja palus isa, et see Raudorule läheks ja vanalt Overskonilt tema põgenejatele armu paluks ning neid temalt ära osta nõuaks, üteldes, et põgenejad olla tema juure jooksnud. Minevat asi nõnda korda, siis tahtvat tema kasuisale kaubeldud hinna Kuuno ja Peetri eest välja maksta. Ta ise ei võinud selle mõttega Overskoni ette minna, teades, et sellest hääd ei tule.

Nõnda ka sündis. Raimund von Overskon, juba vana mehike, oli küll valitsuse poja kätte annud, aga võttis siin naabri palve pääle ometi ohjaotsa oma kätte ja ei lubanud poega põgenejaid tagasi nõuda, vaid müüs nad palujale ära. Et Ludinghausen vanamehe niikaugele saanud, selleks oli ka vanamehe oma tütar teda paluda aidanud, seesama, kes vangid põgenemisele aidanud ja kelle Ludinghausen Karoluse soovi järele enesele abiks palunud. Niihästi tütar kui isa teadsid, et Ottokar põgenejatele elu ei jätkaks, kui ta nad kätte saaks.

Nüüd maksis Karolus kasuisale kaubeldud hinna Peetri ja Kuuno eest ära ja need mõlemad jäid tema juure Tavanasse vabasse põlve elama, Peeter mõisa, Kuuno eemale mõiskonda peremeheks. Karolusel oli lust neid mehi näha. Mõlemad olid ta enese sarnased tugevad ja kindlad, nagu vasest valatud. Ja mõlemad olid ihu-hingega oma härrale truud.

VI.

Karoluse püüe oli nüüd, et maapäeva kokku saada, kus siis oma ettepanekutega võiks välja astuda. Kui tema ka muud siin ei oleks võinud saada, mõtles ta, aga niipalju lootis ta ikka, et kõige hirksamate vägivallategude vastu pisutki karistavat keeldu tehtaks. Mitu korda käis Karolus selle asja pärast Tallinnas asevalitseja Konrad Preen'i juures.

Aga see ise oli ka hoolimata meelega inimene, tegi suuri vägivallategusid ja oli maa aadlimeestega igas tükis ühes meeles. Karolusele seletas ta, maapäeva pidamise tarviliseks arvamine ei olevat tema, vaid maanõukogu asi. Teiseks ei olevat tema teada selleks ka mingit tarvidust, et maapäeva kokku kutsuda. Kuidas keegi härra oma rahvaga ümber käivat, see olevat igaühe oma asi, sest kelle maa, selle oma olevat ka rahvas*). Nii palju liiga ei sündivat rahva vastu ka mitte, et sellepärast mõnd uut seadust sünniks teha või maapäeva kokku kutsuda.

Umbes sedasama ütlesid ka maanõukogu liikmed, kui Karolus nendega selle asja pärast rääkis. Nii läks ligi paar aastat edasi, enne kui see asi kindlaks sai, et maapäev kokku tuleb.

Kui kokkumineku aeg ligidal oli, sai Karolus Lämelast Kordelia käest kirja, milles see teda palus enne ärasõitu veel neile tulla. Temal olevat talle tähtsat teatada.

Siinjuures on meil tarvis ka seda kuulda saada, et Kordelia südames Karoluse vastu see palav tundmus oli põlema süttinud, mis noorte südamete juures tuttav asi on. Karoluse südamega ei olnud ka teist lugu. Ja mitu korda olid nemad juba käsikäes selles kõrgemas, ilusamas õnnetaevas istunud, mis noorte armastajate päralt on. See oli kahe viimase aasta jooksul sündinud, see on pärast seda, kui meie Karolust nägime Lämelas kepimeest Dagoberti jökke viskamas. Siis olid Kordelia õrnad tundmused Karoluse vastu alles esimesel ärkamisel, nagu meie tema sõnast ja olekust ka võisime aimata.

Tema nüüdse kutse pääle läks Karolus kohe. Ta süda ei kannatanudki kallima soovi täitmisega viivitada. Kordelia poolt määratud ajal oli ta Lämela lossi lähedal teatud kohas metsas ootamas. Pea tuli ka Kordelia. Ta oli seekord kõige ilusamas piduehtes ja ta ilusal palgel hõõgas iseäraline õnn ja magusus.

---

*) Nõnda oli tolle aja üleüldine arvamine.

Karolus oli sadulast maha karanud ja ruttas armastuse õhinal talle vastu. Õitsev õnnelik neiu näis kui sulavat, aga siiski oli tema seekord arg ja kui kartlik. Tema huuled oleksid kui värisenud, niisamuti ka tema käsi, kui ta selle teretades tulijale vastu ulatas.

„Minu kuningas ja minu kallim!“ ütles ta teretamiseks.

Karolus vaatas võõrastavalt tema otsa. Tema iseäraline olek ja ta teretamissõna pani noormehe imestama.

„Mis sul on, Kordelia?“ küsis ta kohkumisi. „Sa ei ole nõnda kui enne.“

„Jah, ei ole, Karolus,“ ütles neiu ja ta silmad särasid õnnelikult. „Ma ei tohigi nõnda olla nagu enne. Enne ei teadnud ma, et sa nii palju oled, nüüd ma tean — sina oled minu kuningas!“

Enam ütelda ei näinud ta nagu jõudvat. Armastuse ja nähtava austamisega puutusid tema roosilised huuled selle sõna pääle noormehe uhke otsa külge.

„Kas sa haige oled, kallis Kordelia? Kas sa jampsid?“ küsis Karolus. „Mis kuningast sa räägid?“

Neiu vaatas õnnelikul, uhkel näol tema otsa ja ütles: „Jah, sa oled kuningas! Sina oled — kuninga poeg!“

„Õnetu orjalaps olen ma,“ ütles noormees pool segaselt, pool kurvvalt vahele.

„Ei, Karolus, — kuule mind! Siiski oled sina kuninga poeg. Ma nägin küll ikka sinus kui iseäralist ausust ja suurust, kõik sinu olek ja komme oli minule nii kuninglik, nii iseviisiline, ja ainult sind võisin ma kui õiget mehist meest, kui õiget rüütlit enesele ette kujutada; aga mina ei teadnud mitte, et sina ka sündimise poolest seda oled. Üks sinu vanematest, vist sinu isa vanaisa, on pääle sada aastat tagasi siin maal selle rahva üks kuningas või vanem olnud. Tema nimi olnud Varpo ja ta olnud kuulus oma vahvuse ja rammu poolest. Aga sakslaste vastu võideldes langenud tema ühe teise eesti vanemaga ühes eesti kindluses, kus pääle meeste ka naised ja lapsed vaenlase eest varju otsida püüdnud. Kui lahing sakslaste võiduga lõppenud ja

vanema Varpo surnukeha tema naisele näidatud, kes väikest pojakest süles hoidnud, siis tõmmanud vapper vanema naine oda ja tahtnud ennast ja oma lapsukest surmata. Aga surmada hoitud tema käes tagasi, lapsukene võetud temalt ära ja ta ise viidud teiste vangidega sõjasaagiks, kus ta viimaks surmaohvriks antud. Tema lapsukese aga võtnud see rüütel omale, kelle käe läbi Varpo langenud. Kuninglik poisikene kasvatatud üles, aga mitte vürstlikul viisil, vaid umbes nõnda, nagu teised selle allaheidetud rahva lapsed kasvanud. Ka hoitud tema eest kangesti salaja, mis sugust tema olevat, kartes, et tema selle teadmise tõttu oma sugu pääle uhkeks saaks, ka rahva ülemaks katsuks tõusta, nagu ta isa olnud, ja siis võitjatele uuesti vastu hakata. Sessamas kartuses varjatud seda sugu saladust ka tema laste ja lastelaste, see on sinu isa ja ka sinu eest, kuni sina nüüd seda minu suust kuuled.“

Karoluse uhke, mehine nägu muutus selle silmapilguga veel uhkemaks ja vaimukamaks. Tema rind paisus, jumesklemise punastused tõusid ja langesid tema palgel, käsi pigistas teadmata ennast mõõgapära ümber. Näis, kui tõuseks ta kõigiti kõrgemaks.

Ja Kordelia tundis, kui ta selle näo pääle vaatas, ärrääkimata õnne; aga ta tundis ühtlasi ka, kui ei kannataks tema silmad enam selle näo pääle vaadata. Ja ta vaatas maha ja muheles õnnelikult.

Karolus võttis tema käe pihku ja küsis: „Kordelia, kust sa seda tead?“

„Minu isa rääkis seda von Daalenile, kes siin oli ja temalt selles asjas selgemat teadmist küsis; osalt näis ta seda juba teadvat. Aga nemad kumbki ei teadnud, et mina nende juttu kuulsin. Minul oli küll raske oma isa vastu salakuulajaks olla, aga ennemini oleksin ma surra võinud, kui seda pattu tegemata jätta. Ega minu salakuulamisest isale ka kahju või tulla. Isa ja külaliste vahel, kes meil käivad, kuulukse nüüd jutu sees ikka ka sinu nimi ette tulevat; seepärast katsusin korra salakuulajaks olla; sest minul oli

kartus sinu pärast, aga nüüd kuulsin sinu kohta selle õnneliku saladuse.“

„Siis teadis sinu isa minu sündimise saladust vist juba siis, kui ta mind oma kasulapseks võttis?“

„Jah, juba siis,“ kostis neiu. „Osalt selle teadmise tõttu, osalt sinu isa ja ema vahvuse tõttu ja osalt ka tänuks sinu ema hääteo eest olevat ta sinu oma kasulapseks võtnud. Nõnda ütles ta Daalenile.“

„Kordelia, ütle veel üks sõna: kas sina ka seda kuulsid, mis ajast saadik on minu vanemad või esivanemad sinu sugukonna alla saanud?“

„Jah, kuulsin. Juba sest ajast saadik, kui lahingus langenud Varpo pojakene tema kõrgemeelise ema surmava käe alt ära võeti.“

Karolus kargas pingilt püsti. Nagu välk oleks tema kehast läbi löönud.

„Siis on üks sinu vanematest minu endise vanaisa Varpo mõrtsukas!“ hüüdis ta kui tormis ja segaduses.

Neiu näost käis tuline puna üle. „Jah!“ ütles ta nagu viimse jõuga, „kui sa seda nõnda tahad mõtelda. Aga sõda ei tunne mõrtsuka nime. Kui sina selle raske nime asemel võitja ütleksid, oleks õigem.“

Karolus keeras enese kõrvale. Nii mitu suurt saladust korraga, osalt nii ilusad ja ülendavad, osalt nii rasked ja kohutavad, päalegi nad kõik kõige armsama huultelt — see oli liig. Ta oli kui tummaks saanud.

Kordelia astus tema ette. Ta värises ja rääkis:

„Karolus, ära võta minu ilmutust nii pahaks. Ainult armastus, igavene armastus sundis mind sinule seda avaldama. Ma oleksin võinud neist saladustest sinule ainult ilusama osa avaldada ja seda sulle salajasse jätta, et üks minu esivanematest sinu kuningliku endise esivanema mõrtsukas on; aga just armastus sinu vastu sundis mind kõike rääkima; ka seda, mis mulle enesele halvaks. Tahad sa siis seda minust pahaks pidada, seda — minu armastust? Mina olen ilmsüüta sellest, mis saatuse tahtmisel meie esivane-

mate vahel sündinud. Tahad sina siiski oma hingevalu ja põlgamist minu päale heita, mind enesest ära lükata, siis tahan mina ka sellega sinu poolt rahul olla; aga ikka jääb minu süda sinule põlema ja peab ainult sind meeste seas selleks, keda tema armastada võib. Ka oma isa tahaksin ma sinu vastu süütuks pidada. Tema võimuses ei olnud mitte sinule su endiste vanemate au ja kuulsust tagasi anda. Ja mis tema sinu vastu teinud, on ehk enam hää kui halb. Et sinu õnnetu isa siit ringist ära saadeti, oli enam teiste maaisandate kui tema tahtmine. Ja kuule mind veel! Tõuse üles, kui sa võid, saa tõsiseks kuningaks, võida oma langenud rahvale maa ja vabadus tagasi, aja minu sugurahvas siit välja ja valitse ja ole siin õnnelik kuningas! Mina ei tahaks oma sugu ja oma vanemate kasu pärast seda õnne sulle keelda. Aga mälestada, kalliks ja suureks pidada tahaksin sind ka kaugelt.“

Karolus oli kuulnud ja mõistnud, mis neiu rääkinud, nii südamlikult rääkinud. Ta seisis veel pisut aega vait, kui oleks temal iseenesega midagi võidelda.

Siis laskis ta enda rüütliliku kombe järele põlve päale, võttis neiu käe ja rääkis:

„Kordelia, see tund siin pehme metsakoha all on suur ja püha. Mina olen siin võidelnud ja olen võitnud — võitnud iseene. Ma tahan lepitatud olla selle mehega, kes ainukene on sellest sugukonnast, kelle läbi minu kuninglik esiisa langes ja minu sugukonna kuulus nimi häbi ja alanduse sisse äraustus. See ainukene on sinu isa ja minu kallid kasuisa. Tema kohta käis praegu tasumise tulehõög minu kehast läbi. Aga jälle sain ma enese üle võidu, sain selle sinu sõnade juhtimisel. Ma tahan sinu kallist isa veel enam armastada, kui teda enne olen armastanud. Sest tema üksi on, kes minu ja seega minu sugukonna vastu on hääd teinud. — Kordelia, nüüd on minul enam julgust ka sinu kohta, sest sina ise oled mind kõrgemasse tõstnud. Kuninga poeg, nagu sina ütled, aga siiski õnnetu orjalaps, palun ma sind, saa täiesti minu omaks, kui sa seda tahad.“

„Jah, mina tahan!“ ütles neiu palavalt.

Karolus vajutas tema sõrmed oma huulte vastu ja rääkis edasi: „Kordelia, meie oleme täna minu kuningliku vanaisa verega kihlatud. See on püha kihlamine. Aga kui sinu isa selle vastu peaks olema, kas sa arvad, et meie tema südant jõuame keerata?“

„Mina loodan kõik ja ei karda midagi,“ ütles neiu vahvalt. „Isal ei ole meie vastu ka vist palju. Nagu ise tead, peab tema sinust palju lugu ja meie sõbraliku seltsimise vastu ei ole tema ka olnud. Mina märkan ja usun temast, temal ei ole meie vastu midagi. — Minu kuningas!“

Karolus tõusis üles. Kuninglikus uhkuses, mehelikus täiuses vaatas ta ringi enese ümber, kui katsuks ruumi mõõta enese tundmuste ja õnne suurusele.

Neiu ilusais silmis, tema muheleval palgel paistis nii magus õnn, et sellest midagi ei maksa kirjutada katsuda.

„Karolus, nõnda ei ole ma sind iial näinud,“ ütles ta. „Nõnda, niisugust meest ei mõista unenägu ette kujutada. Karolus, nõnda tahaksin ma sind ikka näha.“

Ta ulatas käed tema kaela ümber ja ta pää vajus tema rinnale. Karolus võttis tema hellalt vastu. Siis oli vait.

„Sina tahad mind omaks võtta,“ ütles viimaks Karolus kui kurblikult. „Aga minu saatuse pääle ei taha lõbu ei rõõmupäike paista, nagu sinule omane oleks. Raskused ja hädad näivad mind ees ootavat. Tahad sina ka nende vastu kartmata olla?“

„Sinu juures ei ole raskust ei häda, sinu juures on õnn ja lõbu,“ ütles neiu ja vajus uuesti kallima rinna najale.

Sel silmapilgul nägid nad kaht ratsanikku metsalahku mööda eneste juure sõitvat. Ja teine nendest ütles:

„Tema on. Lojused peaksime olema, Dagobert, kui meie nüüd ei tasuks.“

„Minu pärast kõige paremini, Ottokar.“

Ja kohe kargasid nad hobuste seljast ja tõmbasid mõõgad tupest. „Seda teotust ei või jätta,“ ütles Ottokar metsiku vihaga. „Ka niisuguse rüütliliku neiu külge tohid sa puu-

tuda, selle külge, kelle pääle minul kõige suurem õigus on. See on rüütliu hirmus teotamine. Ka teda tahad sina minu käest ära kiskuda. Sellest ei ole veel küll, et sa minu kaks meest kavala kaubaga ära röövisid. Tasumist! Dagobert, anna!“

Karolus oli oma mõõga ka välja tõmmanud. Mõlemad mehed tormasid hullupööra vihaga tema pääle. „Tunned sa nüüd, keda sa kord jõkke viskasid!“ karjus Dagobert ja tahtis oma arust kohe esimese hooga vastast surmata. See nägi tema tahtmist ja katsus siis nii ruttu kui võimalik esiti temaga valmis saada. Ja kohe kukkuski mõök Dagoberti käest ja ühtlasi langes ka tema käsi võimetult alla. Ühe vaenlasega oli Karolusel nüüd lapsemäng valmis saada. Tugeva hoobiga vajutas ta tema mõõga kõrvale, sasis siis päris käega tema rindu pidi kinni ja viskas tema maha nõnda, kui oleks ta kinnas. Siis pani ta mõõga otsa tema rinna vastu ja ütles:

„Elajanägu! Sina oled minu vendade ja õdede pääle rääkimata õnnetust saatnud, oled nendest hulgad hirmsa surmaga ära hukanud, oled praegu ka mind surmata tahtnud, kas pean sulle elu alles jätma?“ Aga pea viskas ta tema jalaga eemale. „Mine, mõnitus! Katsu, et siit kaod!“

Ta võttis hobuse käe kõrvale ja saatis Kordelia koju. Ottokar ja Dagobert, kes tema kallale tunginud, olid mõlemad Raudorult. Dagobert, kes enne Lämelas valitsejaks olnud, oli säält tõesti ära läinud, õigemini ära lastud, sest Ludinghausen oli oma rahva kohta Karoluse seaduse ka ikka maksuma pannud ja selle seaduse juure ei võinud Dagobert sündida. Overskon Raudorult oli tema oma teenistusesse võtnud, seda parema meelega, et ta enesel Lämela poole mitmes tükis teadis tegemist olevat. Nagu palju teisi rüütlipoegi, nii mõtles ka tema Lämela Kordelia pääle, sest see oli ilu kui ka vooruste poolest kuulus. Et temal aga Tavana Karoluse vastu Kordelia pärast kahtlust oli, siis oli ta mõnda korda Dagobertiga Lämela lossi ringis luusimas käinud, et ehk seda siit leidma juhtuda, keda tema nii väga vihkas. Nüüd oligi ta tema leidnud, oma esimese arvamise järele enese õnneks, aga siiski õnnetuseks.

Tee pääl rääkisid Kordelia ja Karolus kokku, isale sellest ei kuidagi märku anda, et nemad tema saladust Karoluse sugukonna mineviku kohta teavad. Ja nõnda astusid nad tema ette ja palusid eneste südamete kohta tema isalikku luba ja õnnistust.

Arnulf vaatas imestades nende otsa, aga ütles pea: „Minul ei ole midagi sinu vastu, armas poeg, ja ma ei taha mitte oma tütart sinule keelda, kui näen, et sina oma muudes püüdmistes piiri pead, õnnetust ja viletsust enese pääle ei tõmba.“

Lapsed tänasid kõige õnnelikuma südamega. Niisama õnnelikult sõitis Karolus koju.

Siin ei võinud ta ennast kauemini keelata, ka emale rääkida, mis tema oma suguseltsi endisest suuruselt ja langemisest kuulnud ja et ta ennast oma kasuõe Kordeliaga kihlanud. Ja ema tundis õnne ja uhkust oma pojast, neid tähtsaid uudiseid temast kuuldes. Ta oli temaga juba kaunis ühemeeliseks saanud ja tema kaudu ka ristiusuga kokku leppima hakanud. Usk enamasti oligi see asi, mille pärast ema südames poja vastu kaua aega võõrastav tundmus asus.

VII.

Mis sündis maapäeval? Karolus oli uhketes tundmustes, aga raske südamega sinna läinud. Ja ta oli elust võetud raskeid vägivallategusid rahva vastu pääle saja punkti kõrgele kogule ette lugenud, oli näidanud, mis hirmus häda ja nuhtlus usutoojatega selle rahva pääle langenud, ja siis oli tema asja parandamiseks plaani ette pannud. Ja nemad ei olnud teda keelanud rääkimises. Ühed olid tummas vihas, teised tummas imestuses tema pääle vahtinud, teda tema kõrgeviisilises mehises olekus tähele pannud, kui ta rääkis. Oldi ju temast, sellest „orjade ninamehest“, nagu teda nimetati, väga palju kuulnud; nüüd tahtis igauks ise teda oma silmaga näha ja oma kõrvaga kuulda, mis ta õige tahab ja mis ta õige on. Päälegi oli tähtsamate meeste

vahel kokku räägitud, et teda rääkimise ajal mitte tülitada. Siis võivad koosolijad kõik tema mõtted, mis ta ütelda tahab, täiesti ära kuulda, ja nii saavad siis koosolek seda enam tema vastu üles kihutatud ja seda valusamalt talle pääle käima, kui viimaks tema süüasjad ette võetakse.

„Kõrgealine koosolek!“ lõpetas viimaks Karolus. „Mõtlegem järele! Tuhanded südamed on hädas lõhkemas, tuhanded ja tuhanded hääled hüüavad raskes ahastuses meie poole, terve maa õhkab ja nutab verepisarates — nendes verepisarates, mis maaisandate valjuse all õnnetute ihust jooksevad. Õigust ei ole rahval enam kuskil. Loomade vastu näidatakse palju enam kaastundmust ja halastust kui inimeste vastu. Niisugusel viisil oleme usu teotajad, mitte usu hoidjad ega kaitsjad. Aulised härrad! Meie au, meie usk, meie Jumal, meie alamate hale hädahääl, ka meie eneste tulevik nõuavad järelejätmata meilt rahva elukorra kergendamist. Ja seepärast palun ja loodan ma enese ettepanekute kohta läbirääkimist ja nende vastuvõtmist.“

Ja läbirääkimine tuligi. Juhataja ütles: „Koosolijad on kõik kuulnud, mis kõneleja ütles, koosolijad teavad siis ka ise, et kõneleja oma süütõstmisega ja veel enam oma nõudmistega liiale on läinud.“

Üks teine ütles: „Mina olen sellest tulipääst palju kuulnud, aga ma pean tunnistama, et temas enam vaimu ja teadust on, kui ma ilma tema kuulmiseta ja nägemata iialgi oleksin uskuda võinud. Aga üks asi on halb: tema vaim on iseäralisel viisil haige, ja haige vaimu mõtted ja rääkimised on null.“

Kolmas ütles: „See on õige, mis praegu kõneleja vaimu oleku kohta üteldi. Tema tahab koguni seda nõuda, et meie oma rahvast enam ei pea võima lüüa, müüa, ei hinna ega süü eest pärisorjaks teha. Pagana lugu, kelle see rahvas siis on, kui mitte meie? Kas pole need mitte meie, kes nad enestele oleme võitnud? Ja niisugust hullu jutlust peame meie siin enestele ette lugeda laskma!“

Neljas ütles, kui kära suuremaks läks: „Mina olen siin hää päätäie maganud, mu pää oli hakatuses väga soe. Ja

ma ei tea mitte, kas nägin ma und või kuulsin läbi une kedagi hüüdvat, et mina ei tohtivat oma orjadele valu anda. Soo, soo, soo! Tehke lõpetust! Kohe tahaksin ma minna ja neile näidata. Veri taga!”

Kui veel sellessamas vaimus vasturääkimisi tehtud, kui ka Karolus oma mõtete kaitsmiseks veel mitu korda katsunud rääkida, siis ütles juhataja: „See on iseenesest selge, et härra Karoluse ettepanekuga sel viisil midagi ei või teha. Kes võiks siis veel elada, kuidas võiks kord ja kohus maal siis üleval seista, kui igaühel oma rahva üle mitte ei oleks tarvilist voli? Ja kus ilmas on siis meie ajal rahvas, kes ilma õige karistuseeta sõnakuulelik ja allaheitlik oleks? Meil ei ole siin aega asjata raiskamiseks. Koosolekul tuleb selles asjas kohe otsus teha.“

Ja otsus tehti kohe. Karoluse ettepanekud lükati tagasi. Need olid selle aja viisi ja vaimu järele ka tõesti liiad, päälegi selle maa kohta, kus rahvas pikalise ja vaenulise võitlemise läbi oli alla heidetud ja ikka veel üles tõusta katsus ning kus sissetulnud võõraste isandate käes kõik võimused seisis.

Nüüd keerati noole terav ots Karoluse enese poole. Asevalitseja Konrad Preen tähendas, Karolus olevat maa rahu, maa kombe ja korra vastu palju eksinud. Kaebused tema vastu olevat rasked. Tema olevat orjasid ja rahvast üles kihutanud, olevat palju põgenejaid ja kurjategijaid enese juure võtnud, säääl varjul hoidnud ja edasi saatnud, ja neid mitte välja annud, kui omanikud või seadus neid taga otsinud. Tema mõisa ja vald olevat põgenejate ja kurjategijate pesaks saanud. Sel viisil ei võivat maa mitte elada, ei keegi õige inimene elu pääle julge olla. Asjaloo järele olevat Karolus oma aadliku au ja mõisapidamise õiguse kaotanud. See au ja see õigus olevat temale siin ka ainult selle lubamise pääle antud, et tema oma seisuse au ja kasude vastu midagi ei pidavat tegema. Aga praegu olevat tema just siingi näidanud, et kõik tema püüdmine ja tegemine oma seisuse kasude vastu käivat. Mis ütlevat selles asjas koosolek?

Koosolek ütles: „See asi ongi kindel. Tema on mõisapidamise õiguse ja aadlimehe au juba kaotanud, sest ta on meelega kõik need tingimused rikkunud, mispääle temale need kallid õigused anti. Ta ei tohi maapäeva koosolekust enam osa võtta. Minema temaga!“

„Aga võib olla, et tema ehk tahab kahetseda, armu paluda ja nüüd uuesti sõnakuulelikult maa seaduste alla heita. Sellepärast tuleks temale minu arust homseni mõtlemisaega anda. Homme võiks teda selles asjas veel kuulda.“

Nõnda rääkis koosoleku juhataja. See võeti vastu ja siis viidi Karolus koosolekult ära. Valu ja vaimutuli põlesid tema silmis, aga siiski astus tema päältnäha külmal, uhkel sammul koosolijate ridadest läbi välja.

See oli lühikene otsus, mis Karolusel nüüd tuli teha, aga siiski oli ta raske, väga raske. Ta teadis, mis tähtsast soost tema sündinud, ja nüüd pidi tema enese valiku teel jälle tagasi nii alla astuma. Ta teadis ka, et see nii ingelilus ja taevaskallis neiu, keda tema palavalt armastas, siis temast tingimata eemale peab jääma, kui temalt ta nüüdne seisuse- ja vara on kadunud. Juba tema enese südametunnistuse otsus oli nõnda, et ta siis selle neiu pääle enam mõtelda ei tohi. Ja kui väga raskeks arvas ta selle hoobi kallile neiu enesele olevat! Ta uskus, et selle neiu südames armuleek tema vastu ei kustu, et Kordelia valus ja mures teda leinab. Ja missuguse südamega pidi tema seda teadma, seda kannatama! Ta higistas selle pääle mõteldes.

„Oh, mis hirmus saatus!“ õhkas ta. „Mis pean ma tegema? Minu isamaa, minu õnnetu sugurahvas! — Pean ma nad ära salgama, nad lahti lõhkuma oma südame küljest, sellepärast et nende rusujate seas aus ja kuulsuses elada, nende hulgas õnne ja lõbu maitsta — ja sellepärast, et seda kallist neidu mitte kaotada, teda mitte valusse leinama jätta? . . . Ei, ei!“ Ta raputas oma peäd ja higipisarad langesid tema otsalt. „Ei. Sinule tahan ma truuks jääda, minu kallis isamaa, minu vaene rahvas! Ja kui ma alandatatud põlves sinu hääks küll ka midagi ei peaks teha jõudma,

ometi tahan siis sinu juures leinata, sinu valust valu tunda, sinuga seltsis õnnetu olla. Minu vanemate vaimud, olge minuga! Kinnitage mind, et mina ka alanduses ja põlguses võiksin õigusele abiks, vendadele ja õdedele toeks olla kadunud kallist vabadusest neile üht sädemekestki õhkumisel hoida. Varpo, minu vanemate kuninglik esivanem, sinu õnnetu lapselaps võitleb rasket võitlemist, ole minuga!...“

Tema kasuisa Arnulf tuli sisse. Ta leidis iseenesega heitleja kasupoja nõretavais higipisarates. Ta tuli, et teda trööstida; veel enam, et temale nõu anda, mitte ennast õnnetuks teha. Ja ta rääkis temaga sellepärast. Ta seletas temale sedasama, mis ta temale juba mitu korda seletanud, et üks ega kaks ei jõudvat ilma ümber muuta ja et meie pidavat oma meelt selle järele hoidma, kuidas ilma ja aja olek tarvitab. Muidu saavat aja voolu ees ära purustatud.

„Ei!“ ütles Karolus kui tigidusega. „Mina peaksin õigusele ja tõe seepärast selja pöörama, et ilm, et teised selle õiguse ja tõe vastu on? Alatu mõte!“

„Aga mõtle, et sa sel viisil enese põlguse ja vaesuse sisse lükkad, ka minule, oma kasuisale, palju muret valmistad ning minu armsa lapse Kordelia surmani õnnetuks teed.“

Karolus õhkas raskesti. „Õnnetuks tema — surmani... See'p see hirmus lugu on. See lõhub mu südame...“

Ta pigistas näo kätte. „Aga siiski,“ rääkis ta edasi, „ma ei või. Oma südametunnistust needmise alla heita, oma vaesest sugurahvast ei midagi hoolida — ei, seda ei või sina ega Kordelia minult nõuda. — — Kordelia — Kordelia! Unustagu minu ja leidku — leidku oma südamele teine... Kasuisa — luba mind ükski jääda... Ära räägi enam neist asjust...“ Ta keeras enese temast ära, astus valuga eemale.

Kasuisa katsus veel rääkida, aga tema ei kostnud enam. Arnulf läks ära.

Teisel päeval toodi Karolus maapäeva ette tagasi. Toodi? Jah! Ta oli eilsest saadik vahi all olnud. Kõik silmad vaatasid tema pääle, kui ta oma vastaste ridadest läbi

koosoleku etteotsa astus. Ta näis näost kahvatu olevat, sest ta ei olnud mineval ööl silma kinni saanud. Aga ta käik oli kindel, tema olek julge ja mehine. Otse nagu kuninglikult seisis ta suure kogu ees. Võitmata vaimutuli, võitmata vahvus leekis tema silmades, kui ta rääkis:

„Härrad! Teie olete eile minule mõtlemisaega annud ja seega vist lootnud, et mina oma parema tundmise, tõe ja õiguse meie vaese rahva vastu teile ära müüksin teie lahkuse eest. Ei! Mina põlgan niisugust kaupa. Mina ei kahetse midagi, mina ei tööta midagi, mina ei palu midagi.“ Kõik olid vait. Kõikide pääle olid need sõnad nagu elektrilöök mõjunud.

Karolus vaatas korra üle kogu ja astus siis minema. Ta arvas, et ta nendest nüüd vaba on ja minna võib.

„Pidage!“ keelas juhataja. „Teie ütlesite, et teie tahate maale ja seadustele vastupanijaks jääda. Teie olete rahvast üles kihutanud ja olete kõrgele kogule julgenud mõista anda, et ikka seda tahate teha. Maa seadused ei või teid siis enam vabaks lasta. Teie olete vang.“

Ja kõik seisused*) tõtsid oma häält ja ütlesid: „Tema on vang.“

Ja veel otsustati, et Karoluse mõisa Tavana Taani kroonule langevat ja asevalitseja Preeni voli alla jäävat. Siis andis juhataja käsu Karoluse ära viia.

Aga tema ütles veel: „Mina ei kahetse siiski mitte. Rahva üleskihutajaks, mässajaks peate teie mind. Mina võin Jumala ees tunnistada, ma ei ole ühtki inimest mingisugusele pahale teole kihutanud. Aga teie mässate inimese õigusega ja Jumala tahtmise vastu. Igavesti ei või niisugune hirmus mässamine võimul seista. Ükskord tõuseb õigus ja teie tegude vanne ja needmine jääb teile osaks.“

---

*) Seisuseks arvati tol ajal: 1) rüütleid ja kõiki aadliseisuse liikmeid, 2) vaimulikke mehi ja 3) linnade kodanikke. Kõikide nende seisuste saadikud võtsid ka maapäevast siis veel osa. Talurahvas arvati orjadeks ja isandate omanduseks, mitte seisuseks, ja ei võinud tema siis ka maapäevasse ega maa-asjade ajamisesse puutuda.

Hirmus kisa ja trampimine tõusis; selle all viidi Karolus ära. Ei antud temale enam sammu vabadust. Kohe pandi ta vangi.

Raske oli see hoop Kordelia südamele, raske see lange mine ja alandamine, mis tema kallimale osaks saanud. Aga neiu palav süda ei tahtnud teda siiski jätta, ei võinud jätta. Leinas ja mures palus ta oma isa ees, et see kõige oma jõu ja varaga Karolusele vabakssaamist katsuks saata. Asevalitseja Preeni ja piiskopp Olause juures käis ta härraste palvetega ja lunastushinna pakkumisega, et Karoluse vangipõli lõpetataks ehk ometi kergendataks. Ja viimaks läks ta isaga koguni Liivimaa ordumeistri Monheimi*) juure, kes Karolusele vasalli- au ja mõisa kinkinud, et temalt abi paluda.

Ja nõnda läks palju päevi mööda. Karolus oli juba üle poole aasta vangis olnud; alles siis olid Arnulf von Ludinghausen ja tema tütar osalt lunastushinna maksmise, osalt ordumeistri eestkostmise varal nii kaugele saanud, et Karolus vabaks lasti.

See oli Kordeliale kallis päev, magus rõõm, jälle seda näha saada, kes tema kõrgem paleus, tema hinge ülem iha. Küll oli see tema paleus nüüd maha surutud ja kehvaks tehtud, ilma kõigest varast, ilma võimust ja aust, aga Kordelia südamele ei olnud ta mitte alamaks ega vähemaks saanud. Ta oli temale seesama päike, mis ennegi.

Ludinghausen tahtis Karolust nüüd jälle oma juure elama võtta, nagu see aastate eest enne olnud.

Ta tahtis seda juba sellepärast, et siis kasupoeg tema silma all oleks, sest osalt tema vastutamise pääle oli ta vabaks lastud. Aga Karolus ei läinud tema juure. Ta läks oma ema juure selle priikoha pääle, mis Arnulf temale annud, kui ta tema käest ta poja ära võttis. Siin tahtis ta vagusalt elada ja järele mõtelda, mis ehk veel võimalik oleks teha. Siin elades oli tema ka Kordeliast eemal, kellega tema ühes majas

---

*) Eberhard von Monheim oli aastast 1328 kuni 1340 Liivimaa ordumeister ja Olaus 1326 kuni 1355 Tallinna piiskopp.

ei tahtnud elada. Nii, vaene alatu mees, nagu ta nüüd oli, ei võivat ta Kordelia pääle mõtelda, ütles ta; seepärast olevat ühes seltsis elamine mõlemate südametele ainult suuremaks koormaks, ja sellepärast ei tahtvat tema Lämelasse jääda. Ometi ei jäänud ta siit päris võõraks. Seda ei lubanud juba kasuisa. Sest Kordeliale näis ilm ilma Karoluseta tume öö olevat, ja seda ei võinud isa süda oma ainsa lapse kohta kannatada. Seepärast oli Karolust sagedasti Lämelas näha, ja tema igakordne käik tõi kurva neiu südamesse uut elu.

See neiu oli üks nendest, kelle armastus on kui tuleleek õlis, mida ükski veevoog ei kustuta. Ta ei tahtnud midagi küsida sellest, et Karolus nüüd vaene, põlatud mees oli, päälegi kõige maa võimumeeste viha ja varitsemise all, kes teda iga päev uuesti võisid pimedasse vangikeldrisse viia. Oli ju sel ajal kõik vägi ja võimus nende isandate käes. Viisid nad mõni aasta hiljemini (1342) asevalitseja Konrad Preenigi Paidesse vangi; mis siis veel Karolusest arvata.

Kordelia teadis, nägi, et asjalugu nõnda oli, aga tema armutuld see ei vähendanud. Küll ei tunginud ta oma armastusega nüüd altari ette astuma, mida isa ja Karolus ka ei lubanud. Aga oma neiliku armastusega tahtis ta ikka teda armastada, neiliku südamega ikka tema oma olla. Ja nii kurb kui ta vahel üksi oli, nii üliõnnelik ja rõõmus oli ta siis, kui ta jälle võis Karoluse kaunisse palgesse vaadata, oma kätt tema käes tunda.

VIII.

Ühel päeval ütles Arnulf Karolusele: „Kui kaua tahad sa iseennast kiusata, armas laps? Sa ei või ometi midagi korda saata, mida sa püüad. Muud kui valmistad enesele õnnetust. Seepärast võta teine meel, tööta neile truudust ja rahu, ja sina saad oma varanduse ja au jälle tagasi. Siis võiksid ka Kordelia kurvad päevad lõppeda.“

„Ei, kallid kasuisa, ennem võin ma surra kui seda teha,“ ütles teine kindlasti vastu. „Au ja vara võiksin ma ka

õigemal teel saada. Minul on iga päev tee lahti, kas Liivimaa ordu teenistusse astuda või sedasama Poola või Leedu kuninga või mõne muu vürsti juures teha. Vaenusid ja sõdasid on neil kõigil ühtepuhku ja minu käsi on tugev küll niisuguses teenistuses enesele au ja vara teenima. Aga ma ei taha seda veel. Mina tahan veel katsuda oma õnnetu isamaa ja rahva eest rahulikult teel teha, mis võin. Ning kui kõik rahumõttelised katsed asjatuks peaksid jääma, siis tahan ma küll siit lahkuda ja mujal katsuda ja näidata, mis ma võin. Aga oma rahvast ja isamaad ei või ma iial unustada; ükskord tulen ma, kui Jumal laseb, jälle ja võin ikka midagi siin teha.“

Ta rääkis need sõnad ägedal meelel.

Kordelia, kes tema kõrval istus, tundis palavat oma põskedesse tõusvat. Häbelikul ja surutud häälel ütles ta: „Mine, Karolus! Tõuse ruttu vägevaks — ja tule jälle...“

Ja Karolus läks. Aga mitte ei läinud ta veel „vägevaks“ saama, ta läks Liivimaale ordumeistri Monheimi ja pääpiiskopp Friedrichi ette, et neile Eestimaa talurahva häda ette panna ja neilt abi paluda. Ilma takistuseta sai ta Monheimi ette, sest ta oli ordule kord hääd teinud ja seeläbi siin hää nime all tuntud. Aga tulu ei tulnud sellest ettesaamisest midagi. Ordumeister seletas, tema mõju ei ulatuvat mitte Eestimaale, sest see ei olevat ordu maa. Nii ei olevat temal Eestimaa asjade kohta mingisugust volli.

„Teie seisate Eestimaa rüütelkoguga ühenduses,“ ütles Karolus, „ja võite sellele tarvilikud ettepanekud teha. Mõnes muus asjas olete teie seda teinud ja nemad on teid kuulnud.“

„Need muud asjad olid niisugused,“ andis ordumeister vastuseks, „et nad mitte ei puutunud säälsete rüütlite ja vasallide omanduse-õigustesse, nagu ise teate. Siin on teine lugu. Aga maa ja rahvas on nende oma, sääli ei maksa minu ei orduvalitsuse sõna midagi.“

Karolus lahkus temast kurval meelel. Ta nägi, et Monheim ei tahtnudki teda kuulda. Koguni ilma võimuta ei olnud ta mitte. Oli ka Karolus tulles küllalt tähele pannud,

et ordu enese riigis, Liivimaal, talurahva lugu mitte palju parem ei olnud kui Eestimaal. Kui lugu nõnda, mis siis veel teistest küsida.

Enam oli Karolus pääpiiskopp Friedrichist lootnud. Piiskoppide rahval oli ikka lahkem elu, ja praegusest pääpiiskopist oli Karolus enam hääd kui halba kuulnud. Pääpiiskopil oli maa korra kohta kaunike voli. Ka võis tema, kui ta oma sõna ei tahetud kuulda, paavsti juures kaebust tõsta, ja siis oli kaebealusel varssi kirikuvanne kaelas, kui ta hääd ei kuulnud.

Aga Karolus ei leidnud pääpiiskoppi kodust. See ei elanud enam siin, vaid Avignoni linnas, paavsti juures Itaalias. Ordu pidas temaga ja kirikuga hirmust vaenu, ja enamasti sellepärast oligi Friedrich paavsti juure läinud, kiriku võimust ordu vastu kaitsma ja viimase pääle kaebama. Piiskopi lossi ja maade ülemvalitseja võttis Karoluse kaebuse küll vastu, aga ei võinud selle kohta muud ütelda, kui et ta nad Itaaliasse pääpiiskopi kätte saadab ja soovitab paavstile ette panna. Mis või kas sellest midagi tuleb, ei võivat tema ütelda. Paavst olevat Liivi ordule eneselegi mitmesuguseid käskusid annud, aga väga vähe võtvat ordu neid käskusid kuulda. Ordu-rüütelite süda ja hing olevat niisamuti raua ja terasega kaetud nagu nende keha.

Nagu näeme, ei leidnud väsimata eestpaluja ka pääpiiskopi lossist suuremat lootust. Mis pidi ta nüüd tegema? Kas koju tagasi minema? Ei. Ta läks Leedumaale, et kuningas Gedimini ligemalt tundma saada ja vaadata, kas tema juures midagi ei võiks pääle hakata või viimaks tema nõul asjaga eemale saada. See oli seesama paganakuningas Gedimin, kelle vastu Karolus varemalt Tarvastu rajades võidelnud. Nüüd ei olnud ta mitte pahem kristlane kui enne, aga võis siiski sõbralikul mõttel selle paganamehe juure minna.

Sel korral oli Leedu rahval raske aeg. Palju võrsitud ja krahvisid olid suure väega Leedu radadesse tulnud nõndanimetatud „paganajahti“ pidama, nagu neid tol ajal tihti peeti. Et kuningas Gedimin hulga meestega kodust kaugemal oli, siis tungisid „jahilised“ nagu torm üle maa

edasi. Kaitseta rahvas ei võinud esiti palju muud kui katsus eest põgeneda. Pillene kindlusesse oli neli tuhat hinge varjule põgenenud; neid oli meeste, naiste ja lastega kokku niipalju. Sakslased tungisid kindluse pääle kange võitlusega, aga veel vahvamalt võitlesid leedu mehed kindluses. Tormiline võitlemine vältas mitu päeva, kindluse vallikraavid aeti täis, lõhkumismasinad veeti ligi. Siit ja säält tungiti valli pääle, aga ikka löödi pääletungijad tagasi. Viimaks tuli üks saksa rüütel selle mõtte pääle, noolevarbasid kangesti põleva ollusega määrada ja siis põlema süüdatut kindluse valli sisse lasta. Ja põlevad nooled tungisid suurel hulgal puust valli sisse ja süütasid selle põlema. Kui kindluses olijad nägid, et nad nüüd enam kaua ei jõua vastu panna, siis ladusid nad oma ülema, vürst Margeri loaga suure puuladu üles, süütasid põlema ja kandsid esiti kõik oma varanduse tulesse. Siis tapsid mehed oma naised, isad oma lapsed; need andsid endid ise surmava terase ette, ja surmajad heitsid oma armsate surnukehad vägevasse tuleleegisse vihaseks saanud jumalate ohvriks. Siis astusid järelejäänud mehed, kes seda hirmust ohvritööd oma armsate kallal teha suutnud, paarikaupa tuleleegisse, pistid vastastikku teineteisele oda rinda ja langesid ilma kaebehääleta lõõmava leegi sisse maha. Mõned mehed hoidsid oma kaela ühe vana preestrinna ette, kes nende vägilasehinged maisest vangist vabastas ja siis ka ise enese kangesse tuleleegisse kukutas. Vürst Marger oli nii mehine olnud, et tema kõik seda hirmust surmatööd hakatusest lõpuni pisarata silmil oli päält vaadanud. Kui kõik möödas, siis andis ta oma naisele viimast kord suud, pistis tema läbi ning ennast tema surnukeha üle kummardades surmas ka ise enese. Mõningad vaenlastest olid seda ühest kohast valli päält, kus veel tuld ei olnud, päält näha võinud. Kui sakslased viimaks kõik kindlusesse tungisid ja nägid, mis sündinud, täitis see paganate sarnasuseta vahvustegu ometi nende südamed imestusega ja kohutusega. Aga kindluse põletasid nad siiski maani maha ja vägilaste tuha puhus tuul laiali. See lugu, kui kõige kõrgem inimliku suurmeele tegu, sündis aastal

1336. Kindlust, kus see sündis, nimetavad ajaloo-kirjanikud ka Pilleyne, Pullene, Puhnien, Plonjan. Niisugust suurt tegu nähes ei julgenud sakslased seekord enam sügavamasse maa sisse tungida, päälegi oli nendest palju mehi langenud ja palju haavatud. Ilma saagita ja suure kahjuga keerasid nad seekord tagasi.

Sel ajal saigi Karolus Leedusse. Praegu kuulnud paganate suur tegu liigutas tema südant vägevasti. Peaaegu tahtis temas kristlaste usu ja Jumala kohta kahtlus tõusta.

Kui ta Gediminile oma mõtet avaldanud ja see ta oma teenistusse vastu võtnud, ei võinud tema süda muidu rahu saada, kui et ta Pillene kindluse varemetele läks. Pühaku aukartusega vaatas ta seda kohta; meele tuli talle siin see endine Eesti kindlus, kus tema vürstlik vanaisa langenud ja kus selle naine oma pojakest tappa tahtnud. Imestusevärin vapustas tema tugevat keha. Ja iseäralik palve tõusis tema südamest; ta õhkas: „Suur, vägev vaim, kes Sa vist pead olema ka paganate jumal, kinnita ja vahvusta ka minu rahvast. Niisugune suurmeel, niisugune kõrge vahvus, nagu siin ilmsiks saanud, võib ainult jumalikust meelest ja Jumalast tõusta. Hoi niisugust suurmeelt ja vahvust igale rahvale, aga valgusta ka iga rahvast sinu tõtt ära tundma. Sinu kalli usu ristinime kandjad tahavad ka seda rahvast enese orjaks ja vangiks teha; see ei või Sinu ees õige olla. Kaitse ja kinnita siis seda rahvast, hoi teda tema vahvuses, hoi teda langemise eest!“

Ja leedulased ei näinud rahupäevi. Kord tungisid Preisimaalt, kord Liivimaalt raudriidemehele neile pääle ja ei tahtnud mingit armu ei halastust tunda. Gedimin pidi ühtepuhku vaenuväljal seisma, kord ühel, kord teisel pool vaenlasele vastu panema. Nii oli ka Karolusel siin tööd küll. Ja pea nähti tema osavust ja tugevust, ja Gedimin usaldas ta palju üle. Aga ainult üheks aastaks jäi tema siia. Gedimin sai 1337. aastal Baiernburgi kindluse ees sakslaste vastu sõides surma, tema truud alamad põletasid tema surnukeha Suintorohas leina ja kaebelaulude all pühas tuleleegis ära ja tema kaks

poega, Olgerd ja Kynstutt, hakkasid riigi üle valitsema. Needki mehed olid vahvad ja tugevad, aga vaenlased tikkusid nüüd, kus kardetud Gedimin langenud, veel valjumalt nende pääle. Nii oli neil veel enam oma riigi kaitsmisega tegemist, teiste hädaliste aitamisest ei mõtetki. Karolus, kes siin mitte enese au ja vara otsimise pärast ei teeninud, ei mõtelnud siis ka enam Gedimini poegade teenistusesse jääda. Ka mõned paganausu kombesid olid temale siin väga vastu-meelt, niisama ka halastamata valjus sõjavangide vastu. Ta keeras siis kodumaa poole tagasi. Igatsus põles ka sinna poole. Sest saadik, kui ta säält ära tulnud, ei olnud ta midagi kuulnud, kuidas asjad säält seisavad. Ja ometi sundis tema süda teda säält olema oma vendade juures, nende häda nägema, nende kurvastust kaasa tundma. Ja Kordelia — ka sellest ei teadnud ta midagi.

Ta läks Riia kaudu. Säält tahtis ta järele kuulata, kas ehk pääpiiskopp ei hakka Itaaliast koju tulema või kas vahest tema palveasjade kohta midagi juba ei ole. Kummaski asjas ei kuulnud tema hääd. Pääpiiskopp üteldi ilma koju keeramise mõtteta ikka Itaalias elavat, ka haiglane olevat. Tema palve asjus ei võinudki selle ühe aasta vältusel midagi sündinud olla.

Kui ta nende teadetega säält tulema oli hakanud, astus korraga salk mehi temale ümber, ta võeti vangi. Tugevate müüride taha, kitsasse tumedasse ruumikesesse anti talle ase. Kes tema vangivõtjad nimelt olid või mispärast ta vangi võeti, ei teadnud ta. Ainult arvata võis ta seda, kuni pärast-poole ehk ka kuulis.

Sel ajal valvasid raudriidemehed hoolega, et kaebuste kandjad rahva seast pääpiiskopi ega ordumeistri ette ei saaks. Kellest valvajad seda märkasid, seda ei lastud enam edasi. Ta saadeti, kui muidu hääks meheks arvati, kodu poole tagasi või heideti vangi. Pääle selle valvas orduvalitsus ka, et kaebuste kandjad kirikliku võimu ega Riia linna poolt välja-maale ei pääseks minema paavsti ega keisri ette. Teedegi pääl hoiti vahtisid väljas, ja mitte ainult maal, vaid kahtlase-matel aegadel ka merel. Tõesti olid Karoluse vangivõtjad

niisuguste valvajate hulgast. Ja võib olla, et teda ehk ka tunti, kes ta nimelt oli. Ehk teati, et tema koguni paganate seas kaasa võidelnud ja et tema see Karolus oli, kes Eestimaa seadustele tuska teinud.

IX.

Nädalad läksid nädalate, kuud kuude järele, Karolust ei kutsutud kordagi kuhugi ette, et temale ta süüdi teada anda. Talle ei üteldud ühtki sõna, ta ei näinud kedagi muud hinge kui söögitoojat ja uksehoidjat.

Ja igavikuks muutus talle siin ta elu. Tema ihu kuivas ära ta kontide pääl, rammu kadus tema kehast, iga päev põles tema süda valus ja piinas; pääle neljasaja päeva oli ta juba lugenud, mis ta siin mööda saatnud. Pääsmise lootust ei näinud enam olevat. Kauga ei võinud tema nii surmavas õhus, nii tumedas keldrikambris ometi mitte elada. Hirmus mõte — niisuguste suurte tahtmistega nõnda ja nii noorelt surra — siia...

Ta katsus ja mõtles, kas kuidagi ei saaks müüri alla auku teha. Aga millega? Seinad kui ka põrand olid raudkivist tehtud ja nii tugevad, et inimene palja käega nende kallal rohkem midagi ei võinud kui kõige nõrgem putukas. Aken lae all oli ainult rusika-augu suurune, sellelgi jämedatest traatidest raudvõre ees. Mingisugust muud abinõu ka ei olnud kui küüned sõrmedega. Hirmus elu!

Ühel päeval toodi talle seltsiline. See oli üks vana hall mees, aga silmist hõõgus tal siiski veel elu ja tuli. Vist ei olnud mujal temale ruumi kui siin Karoluse juures.

„Mispärast sind siia toodi?“ küsis Karolus.

„Tahtsin pääpiiskopi ette saada, et temale teada anda, mis rahvaga maal tehakse,“ ütles vanamees. „Sind ometi ei ole tarvis karta; sest vang pead sa ikka olema. Kaval sala-kuulaja ei või nii ära lõpnud olla nagu sina.“

„Jah, mind võid usaldada, isakene,“ ütles Karolus. „Ka minul on umbes seesama süü, mis sa enesest ütled. Kust poolt sa tulid?“

„Mina olen kaugelt Soontaga *) maalt, ühe härra Daaleni endine pärisori. Hale on meil rahva elu. Kas ehk tead, mis nad siin meiega teevad?“

„Meie peame vist siia surema. Sinu omaksed, isakene, ei saa sinu palet vist enam näha.“

Vanamees ohkas: „Omakseid ei ole minul, nendest sain ammu lahutatud. Aga tagasi tahaksin siiski. Oleksin ma ometi pääpiiskopi ette saanud! Temast räägiti meie pool, et tema ikka aidata võivat.“

„Kas tema nüüd kodus on?“

„Ei tea. Ei saanud veel tema majasse.“

„Sina ütlesid, et sa omastest ammu ära lahutatud,“ rääkis Karolus. „Said siis vist ära müüdnud?“

„Müüdnud või kingitud, mina seda ei tea. Aga lahutatud sain ma nendest, toodud kaugele. Mu vaene naine! Mu kallis laps Kahrokene!“

Viimase sõna juures käis kohutus Karolusest läbi. „Kahro oli sinu lapse nimi?“ küsis ta rutuga. „Kuhu jäi sinu laps sinust maha?“

„See oli kaugel Eestimaal, Ludinghauseni lossis Lämelas.“

„Issand Jumal?“ karjatas Karolus. „Minu isa elab? — Isa — mina olen sinu poeg Kahro.“

Ta langes vanamehele kaela.

„Ei, laps, sina eksid,“ ütles see. „Kahro on ammu surnud.“

„Ei, ta elab! Ta on sinu kaelas! Usu! Kuule, ma tean sinu nime. — Oglas, minu kallis isa! Ja minu armas ema! — Saale on tema nimi! Nüüd sa usud!“

Vanakese silmas läikis tuulehõõg. Nagu äraseletatud õndsas pilgul vaatas ta seltsilise otsa, ja värisevad huuled liikusid väsinud, surutud häälel:

„Kahro! Minu poeg!“

Siis pigistas ta tema enese kaissu. „Kas sinu ema ka elab?“

---

*) Praegune Pärnu maakond.

„Jah, ta elab. Ta elas ja oli terve, kui ma paari aasta eest säält ära tulin.“

„Jumalatele kiitus!“ hüüdis vanakene rõõmu-silmapisara-tega. „Nemad ei ole ometi minu last jõudnud eneste meeleliseks kasvatada!“

Nüüd rääkis poeg isale pikemalt, kuidas tema Arnulfi juures üles kasvatatud, kuidas tema mõisnikuks ja jälle lihtmeheks saanud, kuidas leedu rahva seas sõdinud ja viimaks siia vangi langenud.

Ja isa jutustas pojale, kuidas tema Soontaga maal härra Daaleni juures orjaks olnud ja viimaks enesele vabaduse lunastada jõudnud. Rahva raskest elust sunnitud, tulnud tema nüüd siia õnnetutele abi paluma, aga langenud vangi ja leidnud siit oma poja. Et Arnulf Lämelas Oglase ja Daalen Liivimaal tema poja ja naise surnuks tunnistanud, nagu mõlemad nüüd teineteisele ka jutustasid, seda arvasid nad kas üksi Daaleni või ka tema naisevenna Arnulfi kavalusetükiks. Vist tahtsid nemad, arvasid vangid, sel viisil isa igatsust naise ja poja järele ning nende igatsust tema järele ära lämmatada, et siis põgenemist üksteise juure karta ei oleks.

Ja hiljemini rääkis poeg ka seda, mis tema eneste endisest kuulsast sugust Arnulfi tütre Kordelia suust kuulnud ja kuidas tema ja selle neiu südamelugu vastastikku olnud.

Oglase süda oli täis imestust kõike seda kuuldes, aga ta oli õnnelik. Ja õnnelik oli ka Karolus. Mõlemad olid õnnetult vangi langenud, aga mõlemad olid selle kallima leidnud, kes mõlemaile enne surnud oli. Nii oli raske vangipõli selle leidmise läbi mõlemaile kergemaks ja õnnelikumaks saanud. Karoluse soontesse tõusis uut elujõudu, uut lootustki. Kahekesi oleks kui kergem olnud, päevad nagu ennemalt mööda läinud. Siiski, siiski — oh kui palav igatsus põles mõlemate rinnas, siit ära pääseda ja ühes seltsis kaugele Eesti rajale kalli naise, kalli ema ja armukese juure jõuda! Aga — kui ilma lootuseta oli see palav, magus igatsus! Ei olnud pääsmist loota ega näha. Surm üksi näis nende lootus olevat. Ükski hing nende armastajatest ega tuttavatest ei võinud

ka uneski teada, kus nemad kumbki on, kas veel elavate või juba surnute seas. Mingit teadet ei võinud nemad kuidagi välja ka saata. Uuesti hakkas Karoluse rammu kahanema. Vahel tundis ta, kui läheks tema süda valuga lõhki, ja nii hirmus torm mässas tema hinges, et ta kõik ilma oleks tahtnud puruks lüüa.

Kui kord jälle tema rinnas nii kange torm mässas, võis ta kuulda, et ka väljas looduses tormimäss oli tõusmas. Maa värises ja tumises nende all, äike paukus eemal vägevasti, välguvalgus vilkus pisukestest akna-augukestest sisse, torm tuhises vastu seinu. See oli ühel ööl suve lõpul.

Karolus ja Oglas olid maas õlesasi pääl, mis neile voodiks oli, ja esimene neist võrdles mõttes oma südamelugu praeguse looduse mässuga. „Väline mäss läheb mööda,“ mõtles ta, „ja siis tuleb ilus, rõõmus hommik. Peaks ometi minu hingemässu järele kord ka vaikne ilus ilm tulema. Peaksime meie veel kord näha saama Jumala kallist päikesevalgust, tema puhast elustavat õhku looduses!“

Siis sündis hirmus pikseraksatus. Ja vangid nägid, kui oleks nende kitsas ruumike piksetuld täis lõõnud. Ja maa värises, kui peaks vangikoda kokku langema. Ühtlasi kukkusid mõned kivid ülevalt seinu seest kolinal alla. Üks neist oli Oglase käe pääle langenud.

Karolus tundis enda välgust uimaseks löödud olevat. Aga pea oli ta toibunud. Ta katsus enese kõrvale ja leidis isa eluta olevat. Ta liigutas, hüüdis teda, ei olnud elu märgata.

„Tema vaev on lõpetatud!“ ütles poeg. „Issand, võta tema hing oma rõõmule!“

Aga ei läinud kaua, kui ta isa juures hingamist kuulis. Ta oli pikselöögist ainult uimastusesse jäänud ja nüüd ärganud.

„Aita mind, poeg,“ ütles ta nõrgalt. „Ei saa kätt välja.“

Poeg katsus ja leidis suure kivi isa käe pääl. Ta lükkas selle ära. Isa istus üles, ütles enese väga uimase olevat.

Väljas paukusid ikka pikselöögid ja välgud valgustasid vangikoda. Karolus nägi nende valgusel, et mitu kivi akna-

augu kõrvalt oli maha langenud ja et säääl üleval pääle selle ka suur pragu müüri sees oli. Tähtis mõte käis tema pääst läbi.

Ta tõstis mahalangenud kivid seina ääre üksteise pääle, astus nende otsa ja katsus. Akna kõrval müüri sees oli suur pragu ja mõned kivid ka lahti põrunud. Ruttu kiskus ta müüri prao sest kivikillu, tonkis ja nühkis sellega lupja, mis veel põrutatud kive kinni pidas, ja pea võis ta üht kivi teise järele müürist maha tõmmata. Värsk, puhas õhk tungis talle müüri prao seest vastu. Oh kui elustav, kui magus oli see Jumala õhk! Karolus oleks rõõmu pärast peaaegu karjunud. Ta värises õnnelikus lootuses.

„Isa! Jumal on meid pikselöögiga päästa tahtnud!“ ütles ta kui uues elus.

„Aga ära kive kukkuda lase. Kolisemist võiks kuulda. Lase ma aitan vastu võtta.“

Ta katsus kivi maha tõsta. „Ah, ei lähe hästi,“ ütles ta. „Esimene kivi on teise käe muist sõrmi puruks lõõnud. Näh, üsna puruks.“

Aga sellest ei tundud töö takistust. Karoluse kätesse tuli õnnelootusega hiiglajõud. Tugevad kivid käisid üksteise järele müürist lahti ja maha. Millele ta iial käe nurga külge sai, see pidi tema vägeva vapustamise all katkema, kuigi kõuekärge tuda lahti põrutanud ei olnud.

Väljas huugas ikka tormilik tuul. Juba hakkas ta müüri-lõhkujatele läbi prao ka näkku käima. „Õnn,“ ütles see, „et tuul tugev on. Peaks ta mitte vaikima!“

Veel mõned vapustused, veel mõned kivid, ja juba oli elutee vabakssaamiseks valmis. Poeg ronis enne läbi, siis tõmbas ta isa järele.

Veel oli väljas pime, veel huugas tuul. Põgenejad ei viivitanud enam. Nagu vaimukujud liikusid nad läbi pimeduse edasi.

Kui koit tärkas, olid nemad juba metsas. Ja pilv lahkus taevast, sadu läks üle, loodus jäi vaikseks.

Taevast ei ole vist magusamat õnne tundud, kui seda meie põgenejad maa pääl tundsid. Pääsnud olid nad pime-

dast, niiskest, läpastavast surma-august. Terve, puhas õhk, armas päikesevalgus piiras neid, uus elu ärkas nende liikmetes — vabad olid nemad. Umbes kaks aastat oli Karolus sääli pimedas augus kannatanud, nüüd ometi oli ta pääsnud, nüüd võisid nad rõõmsas elulootuses oma armsa kodukoha poole rutata. Oh mis õnn!

Nad rändasid metsi mööda, tee pääl oli kartlik. Kui nad ühes kohas puhkasid, vaatas Karolus isa kätt lähemalt järele. Kolme sõrme luud olid katki. Ta mässis need kinni, nii hästi kui see kasinate abinõudega võimalik oli. Kui selle aja õpetatud mees tundis tema kaunisti ka arstikunsti.

Esimesel vabaduseõhtul läksid nad külasse, rääkisid ettevaatlikult, et nad põgenejad olevat, ja palusid süüa ja, kui jätkub, ka uusi riideid. Mõlemaid anti neile häämeelega. Päälegi katsuti puhkamiseks neile ka salajamat kohta anda, et tagaajajad, kui nad tuleksid, neid hõlpsasti ei võiks leida. Vahidki pandi välja valvama.

Kui nad jälle edasi rändasid, anti neile hulga maa pääle saadikudki kaasa, kaitseks tagaajajate ja luurajate kartuse vastu ja ühtlasi ka juhiks, et nad kardetavate kohtade pääle ei juhtuks. Siis oli armastus ja vennalik meel selle rahva juures üksteise vastu veel alles.

Samasugust vennalist meelt leidsid põgenejad ka eemal igas kohas, kus nad talurahva juure sisse keerasid. Õnnelikult said nad viimaks omaste juure Lämelasse.

Missugust rääkimata õnne see mitmekordne jälleleidmine sünnitas, mis Oglas ja Saale tundsid, kes ligi kolmkümmend aastat teineteisele surnud olnud, mis ema südant poja tagasi saamisel ja Kordelia kurba rinda kallima ilmunisel täitis, kes jõuaks seda rääkida! Uus elu oli neile tõusnud, uus õnnelik ilm ärrganud, uueks oli kõik saanud.

Ja isa ja ema ja poeg jäid nüüd ühte seltsi elama. Viimast nähti muidugi vahel ka Lämelas. Sest ikka pidas Arnulf teda kui oma pojaks, ikka Kordelia teda oma päikeseks. Ja Oglase siia ringi jäämise vastu ei olnud nüüd Arnulfil ka midagi. Oli ju Oglas juba hall vanakene, päälegi nüüd tema

armastatud kasupoja isa, ja kui niisugust ei võinud tema enam taga kiusata tahta. Ka oli vanakene Oglas nüüd vagusaks jäänud, Arnulfi vastu päris vagusaks. Ja ülekohut oli Arnulf temale ta nooremal põlvel küllalt teinud. Nüüd pidi sellest küllalt olema, juba nende laste pärast küllalt.

Arnulfi tahtmine oli küll, et tema tütar ta kasupoja unustaks ja mõne teise mehe juures oma südamele õnne leiaks, aga selle tütre juures ei olnud see võimalik. Niisamuti tahtis Arnulf, et kasupoeg ükskord meelt muudaks, mil teel tema siis kas siin või Liivi ordu riigis mõisapidajaks võiks hakata, ja siis võivat tema ja Kordelia armastus täies õnnes ühendatud saada. Aga see Karolus raputas ka nüüd selle ilusa plaani vastu pääd, ka nüüd — ehk küll enese süda teisiti leekis.

X.

Kaugel sügavas metsas oli südaööl hulk mehi koos. Ehk küll suve-aeg, oli öö siiski pime, sest taevast kattis paks pilv. Mets kohises tuules. Üks meeste hulgast rääkis:

„Teie olete lähemalt kuulda tahtnud, kas Liivi ordu riik tõesti Eestimaa ära ostnud, ja kui nõnda, kas siis rahval paremat põlve peaks oodata olema. Jah, tõsi küll, Taani asekuningas Valdemar on meie maa ordule ära müünud kolmeteistkümne tuhande marga eest. Kolm kuud tagasi on nad kauba valmis teinud*). Ordule on see muidugi kasuks, sest see ei ole mingi hind nii suure maa eest, aga meile ei näi sellest midagi kasu tulevat. Iga isand võib ikka oma rahvaga teha, mis tema tahab. Minule ei ole meie vendade elu orduriigis ka tundmata. Kurb on ta küllalt. Meie jaoks ei hoita enamat armu alles. Meie isandad ei ole seniajani ka mitte ainult taanlased; muist on sakslasi, ja ühehädused on nad mõlemad. Ka minu kasuisa Ludinghausen ei arva sellest kaubast meie rahvale mingit hääd tulevat.“

---

*) See müümine sündis 21. mail 1341.

„Kes võiks sellest midagi hääd loota!“ hüüdis üks mees hulga seast ägedalt. „Sellepärast löögem lahti ja tehkem asjale ots. Lugu on hirmus! Räägime Ugaunia, Sakala ja Soontaga meestega kokku, igaüks algab oma nurgas pääle, võit on meie! Kahllemisest ei tule midagi.“ Kõneleja silmad läikisid ööpimeduses.

„Ei, armas Peeter,“ ütles esimene rääkija, „nii kergesti ei lähe see suur asi mitte. Meie peame veel aega andma, peame õieti ja targalt endid ette valmistama, ja kui algame, siis õigel viisil. Praegu ei ole meie veel sugugi nii kaugel, et oma maa kasuks kui mehed midagi hääd korda saata võiksim. Toorel viisil midagi teha katsuda, nagu mõned teie seas ennemalt on arvanud, see oleks kõigiti kõlbmata, sellest ei oleks ka õiget tulu loota, ja sel lool ei lubaks minu au ja südametunnistus mind teie nõus olla. Rumalast, valmistamata katsest ei tuleks midagi hääd, vaid ainult rasket kahju. Mõtlegem, kui meie katse teeksime ja see nurja läheks, mis oleks siis selle vili? Mitu korda raskem rõhumine langeks meie pääle, kui see enne olnud. Meie peame oma püüdmistes targad, aga ausad olema. Muidu ei luba taevas meie ettevõttele oma õnnistust. Seda ei ütle ma ainult sulle, armas Peeter, vaid ka mitmele teisele, kes enam ei taha aega anda.“

See oli Karolus, kes need sõnad rääkis. Peeter, kelle tähenduse vastu ta nõnda ütles, oli seesama Peeter, keda kord Raudorult kuulsime Tavanasse põgenevat ja kellele Karolus oma rahaga vabaduse lunastas. Ta elas praegu Tavanas, oli säääl Saaro talus peremeheks. Tema silmad läksid Karoluse nüüdse kõne ajal veel enam kiirgama.

„Palun vabandada, armas Karolus, kui ma pahasti räägin,“ ütles ta. „Mina tahaksin valmis olla sinu eest elu andma, sest sina oled mind vabaks lunastanud. Aga süda tahab ka lõhkeda seda nähes ja kuuldes, mis igapäev meiega tehakse. Kaua jõuame meie siis oodata? Eilepäev tulid mõisast isandad ja hopmanid minu üleaedsesse peresse, ütlesid, koha peremees olevat mõisas vangi surnud, seepärast tulnud nemad tema varandusele järele, sest kõik, mis talumehel on, olevat nende

oma, ütlevad nad, ja võtavad temal juba eluajal, mis tahavad, ning surma järel veel viimse. Nõnda ka eile. Mina tahtsin keelduda, ütlesin, see on kadunu laste osa, aga nemad tegid minu selja siniseks ja viisid kõik ära. Surgu lapsed või saagu nendest mis tahes. Niisama sündis paari nädala eest meil ühe teise isa lastega, kes kodus suri. Ühest ainsast vallast võiks iga päeva kohta hulk hirmutegusid ette lugeda, aga mis see kõik aitab. Igaüks teab seda ka muidugi. Kui sina olid Tavanas härraks, Karolus, siis oli säääl nii kallis põlv, et meie esivanemad vanal ajal paremat ei võinud tunda. Igaühel oli õigus, igaüks elas rahu ja õnnes. Aga nüüd — igal pool õhkamine ja silmapisarad, häda, nälga ja valu. Ükskord kuulsin mina, kui paater rääkis, et taevas olevat igapäev rõõm ja õnn, armastus ja rahu. Mina ei saanud aru, mõtlesin, et ta Tavana rahvast rääkis, ja kiitsin pääle: „Jah, see on õige, mina ise olen ka Tavanast ja tean, et säääl nõnda on; aga üheski muus vallas seda ei ole. Muud härrad on kõik murdjad. Tavana härra aga ei ole teie seast.“ Mina mõtlesin, et paater selle õnne- ja rõõmujutuga, mis ma Tavana kohta arvasin, kõiki oma härrasid meile ette kiita tahtis. Seepärast ütlesin nõnda vastu. Ja selle sõna pärast taheti mulle valu anda. — Paater rääkis ka põrgust, missugune häda ja ahastus säääl pidavat olema, kuidas kuradid säääl inimesi kiskuvat ja vaevavat. Tavana on nüüd niisugune põrgu, teised vallad ja losskonnad samuti. — Mina omalt kohalt ei jõuaks küll enam kannatada, ja mina arvan ka, et meie oma suure, õige püüdmise juures tarviliste abinõude kallal mitte niipalju ei peaks valima ja vaatama, üteldes, see on aus, see autu. Nõnda ei või meie asjast igavesti midagi saada. Aus on see, mis eesmärgile viib.“

„Ei, sõber,“ ütles Karolus, „need abinõud ja plaanid, mis sina varematel koosolekutel ette panid, ei viiks eesmärgile, ei ole ka lähidaltki nii ausad, nagu meie õige asja juures tarvis. Midagi ette võtta, millest õnnetule isamaale ja rahvale ainult kahju võib tulla, ja mis päälegi ka minu südametunnistuse ja Jumala tahtmise vastu on, seda ei või mina mitte.

Varematel koosolekutel olen mina oma mõtted ja plaanid meie ettevõtte kohta laiemalt teile ette pannud; teie kõik kiitsite nad esiti õigeks ja võtsite vastu, aga pea hakkasid mõned teie seas teisi nõusid avaldama, mis meile sündsad ei või olla, ja ikka liiguvad need teised mõtted edasi. Armsad vennad, ma palun südamest, mõtelgem järele, nii järsku ja niisugusel viisil ei lase see asi ennast mitte hääks muuta. Seiskem üksmeeles! Tehkem kõik, mis teeme, tarkuse ja kindluse ja kõige ettevaatusega, siis võime julged olla, et meie isamaale õnnepäike jälle üles võib tõusta, jälle õnn ja vabadus meie rahvale osaks saab.“

„Jah, sinul on õigus,“ ütles üks vanem mees koosolijate hulgast. „Sinul on tarkust ja teadmisi, sina tunnend neid ja nende võimu ja kavalust, sa tunnend ka meid ja meie õnnestust. Sina oled ammu näidanud, mis meile paremaks tuleb. Sellepärast peame meie kõik üksi sind kuulama, see on ikka kõige parem. Seepärast, mehed, vennad, ütleme kõik uuesti selle pääle jah!“

Ja nemad ütlesid kõik „jah“. Ka Saaro Peeter ütles teistega ühes. Aga kohe selle pääle ütles ta tasakesi oma kõrvalseisjale: „Mina mõtlen ikka, Karolus on oma südame sellel tüdrukul sääl Lämelas teisiti pöörda lasknud. Mis see tähendab, et tema ikka viivitab ja abinõud ära põlgab, mis kõige paremad on. Kui temast viimaks meie asjale koguni kahju ei hakka tulema. Mis sina arvad, Kuuno?“

„Mina seda küll ei usu,“ kostis see. „Nii kallis südames, kui tema rinnas tuksub, ei või niisugust salakavalust olla. Mõttele, mis tema meie pärast juba on teinud. Ka oma mõisa ja aunime on ta ära andnud.“

„See oli siis,“ ütles Peeter. „Aga nüüd on mitmed tema kohta kahtlased.“

Koosolek vältas edasi. Karolusel oli veel mõnda teada anda, mis tema mitmete Liivimaa tähtsamate eestlastega rääkinud ja mis need mõtlevat. Mõne asja üle oli ka veel aru pidada ja otsusi teha. Aga kõik püüti ruttu teha, sest vähemalt lähemalt mehed pidid ööpimedusega jälle koju saama.

Ja kui asjad räägitud ja aeg möödus, läksid koosolijad igale poole laiali. Tee peal räägiti ka veel Saaro Peetrist ja tema tahtmisest. Mõningad olid tema mõtete poolt, aga suurem hulk pidas teda segajaks ja üksmeele rikkujaks, olgu küll, et temagi ainult hääd tahtvat. Üks vanaldane mees arvas koguni, et Peetri teisiti tahtmised ei tulevat mitte palavast armastavast südamest, nagu Karoluse juures, vaid auahnus näivat teda taga kihutavat. Tema ihaldavat vist ise päämees olla. Tema kohta ei olevat ka ime, et ta üksmeelest nii vähe hoolib, mis asja eestlaste juures muidu pühaks peetakse. Tema ei olevatki sündimise poolest eestlane, vaid ühe taani hopmani sohilaps. Ainult tema ema olevat eestlane. Nii segatud vere juures ei võivat üksmeele odavaks pidamist imeks panna. Muidu olevat ta meele poolest küll kange eestlane, seda tulisem, et ta isandate poolt küllalt kibedat kannatanud ja eestlast oma isaks pidavat. Rahvas teadvat aga seda asja teisiti. Kahju olevat, et tema tuline olek nooremate ja teiste tulisemate meelte pääle nõnda mõjuvat. See segavat asja ja tegevat Karolusele kurbust ning tema tööd ühtlasi raskemaks.

Kurb oli Karolus ka tõesti selle Peetri pärast. Kui ta koju sai ja maha heitis, ei tulnud uni ta silma. „Õnnetu rahvas, — raske mõte!“ kaebas ta iseenesele. „Ta on rumal, harimata, ei mõista niisuguses asjas tarkuseteed tunda. Metsik tasumisviha põleb temas, tarkust, õiget järelemõtlemist on ainult üksikutel. Neidki võib nooremate tuhin eksitada. — — — Kas võin minagi nii suurt asja korda saata? — Kui meie langeme, mis siis? Missugune hirmus nuhtlus — mäherdused uued rusumised ja koormatused langevad siis õnnetu rahva pääle! — Hirmus! Ja kas on ühtki kätt, kes minu nime tema õiges, ausas tahtmises ajaloosse üles tähendaks? — Häbi ja teotuse värvis pannakse sinna. — Ükski suu ei ütle järeilmale, et mina õigust tahtsin, et mina enese armastuses mitte enese auks, vaid isamaa ja vendade kasuks üles tõusin. Ja kelle vastu? Nende vastu, kes mind teaduses ja tõevalguses üles kasvatanud ja kelle

hulgas üks on, kes mind kõige kallimaks peab ja keda mina nii kalliks pean. — Ja siiski — siiski ei või mina teisiti. See peab sündima. Õnnetu isamaa hüüab. Aga hirmus, hirmus, kui langeme!“

Ta tõmbas riide üle päa. Külma higi piiskus tema otsal.

„Kas sul külm on?“ küsis isa tema kõrval.

„Natukene on.“

„See tuleb rahutust meelest. Jää magama!“

„Jah, ma jään. Kas sa Soontagas palju osavaid, tugevaid mehi tead?“

„Jah, tean. Sääli on neid enam kui siin. Kolmkümmend tükki tean, need on kui terasest tahutud, ja vahvust ja mõistusetaravust on neil koormaga. Igaüht võiks neist esimeheks panna. Teisi on veel, need on küll tugevad keharammu poolest, aga vaimu ja vahvuse poolt on nad esimestest taga. Jää nüüd magama.“

„Jah, uni tuleb. Silmad vajuvad kinni. — Kas sa tead, kas Soontaga meeste südames põleb ka isamaa vabastamise mõte?“

„Eks ikka. Jää nüüd rahule, Kahro!“

„Rahule — rahule. — Ära ütle Kahro. Nema on mind Issanda käsusõna järele ristunud ja Karolus nimetanud. Issanda käsusõna peab austama. — Rahule — jää rahule! — Kust on rahu saada? Isamaa õhkab õnnetuses — õhkab ka — unes — unes — ka unes — —“

Ta magas. Natukese aja pärast kuulis isa tema huuli veel tasakesi liikuvat:

„Isamaa — isamaa! — Kordelia, — maga sina magusasti — magusasti —“

Ja isamaa õhkab õnnetuses. Tuhanded ja tuhanded õhkasid uneski. Unigi ei võinud valu vermetest ära võtta, ei lõhutud südameid sütitada. Orjapiits ja orja-ahel olid sel ajal täiesti töös. Kõik, mis maa pääl liikus, kõige esiti inimene, arvati sel toorel ajal ühes maaga maaisanda omaks, millega igaüks võis teha, mis meel mõtles. Ja hale on ajaloo kirjutajate käest kuulda, mis nendega tehti. Järva-Jaani õpetaja

Kelch ütleb oma ajaraamatus, lehekülj 115, sellest ajast: „Liivimaa *) oli sel ajal aadliseisuse taevast, vaimulikkude meeste paradisi, võõraste kullakaev, talurahva põrgu.“ Viganđ von Marburg ütleb, lehekülj 382: „Rüütlite ja vasallide vägivald-valitsus oli seesugune, et nemad eestlaste ja saarlaste tütarde ja naistelt nende au riisusid, neilt nende varanduse ära võtsid ja neid kui pärisorjastid pidasid.“ Krantz (Vandalia VIII, 27) ütleb eestlaste õnnetusest nõnda: „Õnnetuid rusus nii raske orjapõlv, et nemad vabadust tagasi saada püüdsid, sest meie koeri peetakse paremini kui neid inimesi; nii õnnetus orjapõlves koormatakse neid.“

Balthasar Russov, Tallinna Pühavaimu kiriku õpetaja, räägib oma ajaraamatus eestlaste elust mitmes kohas. Meie jutukäigu ajast ütleb ta selles asjas: „Ja nii härrandlikud ja suured kui aadliseisuse õigused siin maal olid, nii õnnetud, ilma õigusega ja kohtuta oli siin vaene talurahvas. Vaesel talumehel ei olnud mitte enam õigust, kui just tema isand ehk junkur tahtis. Ja vaene mees ei tohtinud mingisuguse ülekohtu ega vägivaldiga päsast kuskil kohtu ei ameti ees kaebust tõsta. Ja kui talumees ja tema naine surid ja lapsed maha jäid, siis kanti laste eest nii hoolt, et härrad kõik vara, mis vanematest maha jäänud, võtsid, ja lapsed pidid alasti ja paljalt junkru tule ääres soendust otsima või linnades kerjama ja oma vanemate varandusest ilma olema. Ja kõik, mis vaesel talumehel varaks oli, see ei seisnud mitte tema võimu all, vaid oli tema härra oma. Ja kui talumees midagi süüdi oli teinud, siis laskis tema junkur või ülem kõige halastuse ja inimliku tundmuse vastu tema alasti kiskuda ja vanaduse pääle vaatamata pikkade vitsadega peksta. Oli ka härrastid, kes oma talupoegi ja alamaid koerte ja hurtade vastu vahtasid.“ — „Igal aadlimehel oli oma mõisas õigus ja kohus, kaela ja keha (see on elu ja surma) üle kohut mõista. Ja kui mõni süüdlane ühe härra maa päält kätte saadi, siis ei antud teda mitte valitsuse ega kohtu kätte, vaid mõisniku

---

*) Sel ajal nimetati enamasti kõik Liivi- ja Eestimaa kokku Liivimaaks.

kätte, kelle rajades tema kinni võeti. — Ja veel palju muid eesõigusi ja vabadusi oli aadliseisusel, kõige tahtmise, kõige lusti ja lõbu järele.“

Karolus ei olnud veel ärganud, kui ta läbi une ahelate kõlinalt kuulis. Ta mõtles, et teda tullakse vangi võtma. Aga asi oli teisiti. Üks põgeneja noormees oli tulnud, käed raudades, ja palus vastuvõtmist ja varju. Ta võeti vastu ja tehti ta käed lahti. Noormees seletas, tema tulevat kolmandast kihelkonnast ühest mõisast. Ta olnud juba enne, kui sinna mõisa viidud, põgeneja. Kui ta põgenemisteel metsas maganud, juhtunud kaks härrat, kelle maade piir sääl lähedal olnud, teda leidma. See härra, kelle maa pääl tema olnud, seletanud ta enese omanduseks; aga teine härra, kes teda ennemini näinud, tahtnud teda oma leitud asjaks pidada. Nõnda tõusnud härrade vahel tüli. Õigusemõistmiseks ja otsuseandmiseks pannud nad siis tema rauaproovi alla. Temale pandud teise õla pääle teine palav raud, kuna rauad enne ära tähendatud olnud, kumb kummagi härra jagu olevat. Kumma raud nüüd rohkem põletavat, sellel olevat õigus ja selle omaks pidavat leitud mees saama. Tema aga visanud rauad, kui need oma aja tema õlgadel seisnud, vihaga härrade poole; teisele härrale läinud ka külge ja see saanud kaunis hää hoobi. Sellesama raud olnud ka rohkem põletanud ja ta saanud leitud mehe omale. Aga et ta ühtlasi hoobi saanud, siis pannud ta mehe raudu ja lubanud teda tublisti nuhelda kui ta tervemaks saavat. Aga tema tahtnud ennast nuhtluse eest hoida ja saanud põgenema.

Nemad vaatasid tema õlgu; need olid mõlemad põlemishaavades kärnas.

Karolusele näis poiss väga meele järele olevat ja ta lubas tema enese juure jättagi, kui tagaotsijad ei tule. Pois nimi oli Hannus.

XI.

Veel läksid edasi päevad ja ajad. Karolus käis mõnda korda Liivimaal säälsete meestega rääkimas, mis tarvilikuks

teadis. Mitu korda oli tema oma ringkonnas ka veel koosolekuid pidanud, arupidamiseks, õpetamiseks, valmistamiseks, vaigistamiseks.

Kord oli ta kutsumise pääle Lämelasse läinud. Siis võttis kasuisa tema usutades ja noomides ette.

„Karolus, mu poeg,“ ütles ta, „sinu pääle ei või enam julge olla. Mitmel korral on nähtud öösi metsast mehi välja tulevat. Mina kardan, need nähtused puutuvad sinuga kokku. Kas ei ole sinul mõtet rahvast kurja nõu pääle tarvitama hakata?“

Karolus vaatas tõsisel, uhkel pilgul kasuisa otsa. „Kui sa minust seda võid karta, mis autu ja kõlbmatu, siis on see asjata iseenese hirmutamine. Mina olen rahvast kurja nõu päält küll kõigest väest tagasi hoidnud, ja ma loodan, et nemad mind selles asjas kuulavad, kui ka mõned tulisemad ennast kergesti taltsutada ei taha lasta; aga kurja nõu pääle neid tarvitada tahta, see mõte on minust kõige kaugemal ja ta on minule ka hirmus.“

„Aga sina otsid abinõusid, et ülemate võimust murda — ja kust tulevad siis need öökäigud?“

„Jää rahule, armas kasuisa! Peaksin mina iialgi rahva hääks midagi teha võima, ehk nagu sina ütled, maaisandate võimu murda suutma, siis ei tohiks see kunagi teisiti sündida kui kõige ausamal viisil, nii et see inimeste ja Jumala ees õige on.“

„Kas ei taha sina selles asjas minule, oma kasuisale, selgemalt ja enam rääkida?“

„Enam ei ole minul midagi rääkida. Ainult niipalju veel, et minul võimatu on mingisugust autut abinõu tarvitada tahta, ja et mina oma harimata vendasid kõigest väest tagasi tahan hoida, kui nemad autute abinõude pääle peaksid mõtlema. Et neil asja on abinõusid otsida, see ei ole sinule vähem selge kui mulle.“

„Ja kurb on asi küll,“ ütles Arnulf teisele mõttele keerates. „Minagi ei saa enam rahu sugugi. Vahet pidamata tulevad põgenejad, kaitseotsijad ja muud abipalujad juba

minugi mõisa. Ei suuda neile enam vastu pidada. Näib laiemalt teatavaks saanud olevat, et ka mina oma rajades selle seaduse olen maksma pannud, mis sinul enne Tavanoas oli. Pean vist tema ära lõpetama. Muidu läheb jutt minust ikka laiemale, ja pea on abiotsijaid siin murruna koos, nii et ei või enam elada.“

Karolus vaatas nukralt tema otsa. „Kurb küll, kui sa ei tahaks oma muidu lähedas elus seda niipalju tülinat kannatada, et õnnetutele abiotsijatele enam mingit lahkust näidata ega oma valla rahvast enam inimesteks pidada.“

Ludinghausen ei oleks seda nagu täheleegi pannud. Ta ütles edasi: „Teiseks on asi selle poolest veel pahem, et mina teiste ees põlgamise ja halva mõtte alla olen langenud, mille alt ennast pean päästma.“

Kolm kõndijat poisikest ilmusid praegu lossi õue pääle. Kordelia, kes Karoluse ja isa seltsis ka trepi pääl istus, nägi kõndijaid kõige enne ja ütles:

„Vaata, isa, niisuguste pääle peab ometi halastama.“

„Kust te tulete, lapsed?“ küsis Karolus.

See küsimus tegi lapsed julgemaks. Enne seda olid nad väga hirmul. „Meie oleme Raudoru ringisi,“ ütlesid nad.

„Miks te siia tulite?“

„Meil on kõht tühi.“

„Kas emal süüa ei ole?“

„Meil ei ole ema. Ta suri ära ja isa ka, ja mis meil oli, selle võtsid saksad ära. Siis hakkasime kõndijajaks.“

Neile anti süüa, siis läksid nad jälle. Kui ka Arnulf ära läinud, ütles Kordelia:

„Karolus, sa rääkisid isale kahtlasi sõnu; sa ikka midagi iseäralist mõtled. Kas sa ei hakkaks enese elu pääle mõtlema. Pea võid sa vangi langeda ja ka elu kaotada.“

„Ta võiks ka kaduda,“ ütles Karolus, „kui aga õnnetu isamaa sellest kasu saaks. Niisugune, nii õnnetu ja ärateotatud elu nagu kõigil minu isamaal — kas see on veel elu? Kas ei ole midagi kõrgemat, aulikumat, paremat kui niisugune elu? Oh, Kordelia, kui lugu nõnda, siis oleks inimene väga

armetu asi. Aga ei ole nõnda. Tark ja helde Looja ei ole kedagi inimest teisele piinata ja vaevata loonud, vaid kõik selleks, et nad elust õnne ja rõõmu võiksid tunda. Selle Looja seaduse poole pean ka mina püüdma, see on minu elu kõrgem, püham ülesanne, tulgu vangistus, tulgu surm täna või homme. Isamaad, vendasid, õdesid sügavas hädas, raskema koorma all pisutki aidata võida ja selles töös elu jätta — Kordelia, see on tuhat korda suurem, kallim, enam kui elu niisugusel lool. Aga ära kardada sinagi, et mina selles püüdes sinu seisuskonna vastu midagi mõtlen, mis õige või aus ei oleks. Ole julge! Sina ütlesid minule, et mina kuningapoeg olevat. Seda enam tahan mina ainult kuninglikult mõtelda, ei midagi alatult ega õiguse vastu. Mina tean, siin võin mina nõnda rääkida, sest sina ega isa ei lähe minu kaela tarvis ahelaid tooma. — Võib olla, Kordelia, et mina nii pea enam teile ei tule, ära siis minu pärast kurvasta. Ma mõtlen minna kuhugi, aga mitte nõnda ega niisugustesse kohtadesse, kus midagi võiks karta. Võib olla, ehk lõpevad siis, kui ma kord jälle tulen, ka sinu murepäevad. Jää Jumalaga seda kord, ja kui sina oma kasuvenda unustada ei või, siis palu tema eest.“

Ta läks. Kordelia jäi segaselt nagu unenäosse maha.

XII.

Kuhu läks Karolus? Ta oli Soomemaale läinud, et säääl Abo ja Viiburi piiskoppide käest oma plaanide tarvis abi paluda. See nõu oli esimeeste koosolekul metsas Karoluse enese ettepaneku pääle otsuseks võetud. Temale oli ka voli antud, et tema, kui muude tingimustega abi ei peaks anda tahetama, siis Eestimaa Rootsi valitsuse alla võivat lubada, kui nad aga seekord aitaksid. Nii suurt tasu aga Karolus lubada ei mõtelnud; ta lootis ka kergemate tingimustega naabrid oma nõusse saada. Viisi pärast võttis tema ka paar meest kaasa. Aga pääsaadik oli tema. Tema üksi võis ka igal pool asja ajada, sest tema tundis tarvilised keeled.

See oli talve lõpul 1343, kui Karolus Soome läks, ja meri oli juba lahti. Aga varssi pärast seda ärasõitu ajas pikaline põhjatuul suurest merest Soome lahe jääd täis, mis-pärast tema ennemalt tagasi purjetada ei võinud. Tal ei olnud ka just häda nii väga kiiresti käia. Suure kevade poole sulas jää muidugi, ja siis võis rahuga tulla. Aga mureta ei olnud tema ka. Ta teadis, et kodus kannatamata tulipäid on, kes nüüd, tema pikemal äraolekul, asjas ehk segadust teevad.

Nõnda ka oli. Kohe pärast seda, kui Karolus ära oli sõitnud, oli Saaro Peeter mõningate omameelelistega rääkinud ja neile seletanud, nüüd teadvat tema täiesti, et Karolus Kordelia läbi vaenlaste nõusse olevat meelitatud. Nende seas olles tahtvat tema nende asja aga pikendada, seega viimaks seda koguni ära summutada. Soomest ei nõutavat tema muidugi mingit abi ega lase teisi nõutada. Oma mitme keelega võivat tema teiste nõud ka nurja ajada. Sellepärast olevat nüüd, kui tema ära on, ruttu tarvis uus otsus teha õige plaani järele. Nüüd saavat asi hästi ja ruttu tehtud. Karoluse kodusolekul olevat aga uue plaani võtmine raske. Tema saavat seda oma sõprade läbi ikka teada ja ilmutavat seda siis ka vaenlastele. Aga nüüd — nüüd olevat õige aeg.

Ja Peetri-nõulised läksid laiali, viisid need mõtted enesetega ühes ja kutsusid koosoleku ruttu kokku. Ja otsus tehti Peetri juhatusel tuliselt ja palavalt: lähme, lööme, tapame, põletame, võidame. Peeter, nagu ta oli, rääkis tuliselt ja sütitavalt — ja selle aja südamed janunesid muidugi ammugi tasumise järele — selle aja moodi tasumise järele. Nii tuli, et uus plaan ja uus otsus kohe tehti, asi korruga teisiti pöörati. Ja sõnumed saadeti igale poole üle maa välja ja üteldi, millal lugu lahti minevat. Ühtlasi saadeti ka, niipea kui jää lubas, uued saadikud Soome. Nõu ja mõte oli hirmus, aga ta oli raske piina ja meeleheitmise vili.

Ja jüripäeva ööl 23. aprillil 1343 oli korruga üle maa hirmus mässamine lahti, esiti nimelt üle Harjumaa. Ajaloo-

kirjanikud Hiärn, Russov, Rutenberg*) ja teised kirjutavad sellest järgmist: „Igasse mõisasse tungisid südaööl vihased hulgad sisse, ja kõik taanlased ja sakslased kisti voodist ja tapeti ilma armuta hirmsal viisil ära, kõik, kes vihatud taani ja saksa keelt rääkisid: mehed, naised, lapsed, ka kõik junkrud, valitsejad ja muud teenrid mõisates, kui need eestlased ei olnud. Kes põgeneda katsusid, need võeti välja pääl kinni ja surmati ära. Ainult mõned üksikud on alasti ja paljalt Tallinna, Paide ja Rakvere kindlustesse põgeneda saanud. Mõningad põgenejad on metsadesse nälga ära surnud. Veel suuremas vihas ja lustis tapeti preestraid, munki ja muid vaimulikke mehi. Padise kloostri üksi, Tallinna ja Haapsalu vahel, tapeti kaksikümme kaheksa munki ära, kuna teised mungad säält põgenema said, siis aga metsas nälja kätte või muul viisil surma said. Mõisad, lossid, kirikud ja kloostrid purustati ära, kisti maha ja pandi põlema. Tuleleegid loitsid igalt poolt taeva poole. Juba mässu algul, jüripäeva ööl, tapeti pääle tuhat kaheksasaja taanlase ja sakslase ära. Pea tungis mässamine ka teistesse maakondadesse — Viru-, Lääne- ja Saaremaale. Ja vägev mässajate hulk, kümnetuhat meest suur, tungis Tallinna alla, et ka seda vastaste varjupaika ära purustada. „Ja needsamad,“ ütleb Russov, „nimetasid eneste seast kuningad ja vürstid, saatsid saadikud Soome Abo ja Viiburi piiskoppide juure abi paluma ja lubasid oma maad ja Tallinnat Rootsi valitsuse alla anda, kui neile tarvilist abi antaks.“ Hiljemini piirati ka Haapsalu linn ühes ta piiskopi ja toomhärradega ümber; Saaremaal tapeti vaimulikud mehed ja muud ülemad ära ja põletati kirikud ja lossid maha.

Kui Taani asevalitseja Tallinnas**) mässu suurusest teada sai, oli tal veel võimalik saadikuid Liivi ordumeistri von

---

*) Vaata Hiärn lk. 152, Russov lk. 43, Rutenberg II, lk. 356.

**) Taani kuningas ei olnud koduste segaduste pärast Eestimaa müümise lepingut Liivi orduga veel mitte täita võinud, mispärast siis tema asevalitseja nime järele siin oli.

Dreilöweni*) juure saata abi paluma. Dreilöwen oli sel korral venelaste vastu Isborski juures suure väega väljas, aga nüüd ruttas ta siit kohe Eestimaale. Tema vägi oli suur. Tallinnas aga ei olevat ümberkaudse maa endistest vasallidest ja muist isandatest enam järel olnud kui viisteistkümmend meest. Eestlaste vägi seisis Tallinna juures mere ääres leeris ja ootas igatsusega Soomest abi, mida aga ei ilmunud. Kui neile siia teade tuli, et ordumeister suure väega Tallinnale appi tulevat ja juba ligidal olevat, langes nende julgus. Nad nägid, mis saatus neid nüüd ootab. „Sellepärast saatsid nad,“ nii ütlevad Hiärn ja Russov, „saadikud Dreilöwenile vastu ja lasksid ütelda, nemad tahtvat küll ordu ja selle valitsuse alla heita ja neile mõlematele maksusid maksta, aga mõisnikkude ülema võimu alt paluvat nemad endid vabastada, sest nende vägivald ja armetut rusumist ei jõudvat nemad enam kannatada, parem tahtvat nad surra. Aga ordumeister ei lasknud ennast seeläbi mitte eksitada. Ka ei annud aadlimehed ega teised ülemad temale mitte järele, ta ei pidavat niisugustele mõrtsukatele mitte armu andma. Dreilöwen tungis siis oma väega neil pääle, ja kõik see kümmetuhat meest tapeti maha. Aga suuremast soost mässajad**) ja mässu valmistajad surmati kõige hirmsama piinamise läbi Tallinnas ära.“ Krantz ütleb sellest asjast: „Päämehed ja mässamise alustajad hukati väljaotsitud piinamiste läbi ära.“ Russov ütleb: „Niisuguse võidu järel on suur rööm ja röömustus Tallinnas ja kõigil maal sakslaste juures olnud. Tallinnast on suurel hulgal inimesed lahinguplatsile rutanud ja on säääl surnukehasid röömuga vaadelnud.“ — Alles nüüd, kui võit täiesti sakslaste käes, ilmuvad palutud rootslased Soomest kahe laevaga, ei julgenud enam ütelda, et nad eestlaste aitamise mõttes siia ilmunud, ja keerasid 21. mail oma maale tagasi, kuna nad ordumeistriga siin ka lepingu olid teinud, et nad vähemalt lähema aasta läbi Tallinna ja Eestimaaga rahu peavad.

*) See mees oli Liivi ordumeister 1340 — 1345.

**) Oli siis ikka ka eestlaste eneste seas suuremast soost mehi alles.

Nii järsku oli mässamine Harjumaal tõusnud, nii ruttu tema täiesti lämmatatud. Dreilöwen pani Viljandi komtuuri Goswin von Herike hulga meestega Tallinnasse rahukaitsjaks ja ruttas ise Läänemaale Haapsalu linna päästma, mis eestlastest ümber oli piiratud. Eestlased põgenesid tema eest metsadesse ja soodesse, kus nad endid sügiseni rohust ja juurtest toitsid. Üle maa aga käisid otsijad ja luurajad, ja kus nad mõne nälginud põgeneja leidsid, löid selle maha. — Selsamal ajal olid Harju eestlased Pihkva venelaste juurest abi palunud. Need tulid, pörkasid Otepää all ordu väega kokku, aga võitjaks ei jäänud ega võidetud saanud kumbki. Veel oli ordu kõrgemeister, kuningas Ludolf, selsamal ajal, suvel 1343, Heinrich Dusmer von Arffbergi suure väega siia saatnud ja temale kõva käsu annud, Harjumaal ja Saaremaal eestlasi kui valjumaid usu vaenlasi täiesti ära hävitada ja ära tappa. Dusmer täitis kõrget käsku, niipalju kui ta lühikese ajaga võis, väga tublisti. Ta tuli Harjumaale, pidas siin „hirmust verist tasumist“, nagu Vogt ütleb, ja läks siis Saaremaale, aga sinna ühes Dreilöweni väega. Saarlased olid oma radades sedasama teinud, mis harjulased jüripäeva ööl oma ringis, ja olid iseeneste keskelt endile ka kuninga valinud, nimega Vesse. Dusmer ja Dreilöwen löid Karja kihelkonnas leeri üles, tungisid siis igale poole ja võtsid ka ühe kindluse ära. Siis tuli päris tapmine. Üheksatuhat saarlast tapeti sõjasõidul maha ja õnnetu kuningas Vesse nõõriti kõvasti kinni ning poodi jalgupidi üles. Elussejääjad pidid trahviks Sonnenburgi lossi üles ehitama. Talvel 1344 läks Dusmer oma sõjahulgaga jälle Preisimaale tagasi.

Rutenberg ütleb: „Selle Eesti- ja Saaremaa mässu äralämmatamisega kadus eesti rahva vabadusest ka viimne vari, ka nimigi, kus see veel seni oli olnud. See vari ja see nimi oli aga ainult piiskoppide ja teiste vaimulikkude asutuste mõisates veel alles olnud; igal pool mujal, ka piiskoppide vasallide mõisates oli pärisorjus juba 1290. aastal üldiselt maksmas. Nüüdsest ajast pääle tehti talurahva orjake veel raskemaks, kütkendati orja-ahelad veel kõvemini kui enne.“

See oli selle niisuguse parandamiskatse vili. Meeleheitmisel, väheses ettevaatuses oli see katse tehtud, ja ta tuli ainult raskeks kahjuks, nagu Karoluski niisugusest katsest oli kartnud.

Aga kuhu jäi Karolus ja meie jutu teised tegelased? Karolus oli niipalju kui võinud Soomest rutata katsunud, oligi enne Rootsi laevu siia jõudnud. Raskesti selle üle kokkudes, mis ta siin kuulnud, oli tema veel ruttu Tallinna poole rutanud, et ehk veel midagi võiks aidata või parandada. Aga oli juba hilja. Juba oli Dreilöweni mõök palju eestlasi maha niitnud, kui Karolus sinna jõudis. Siiski katsus ta vendade hulka saada, et ehk kuidagi pisutki veel abi pakkuda — või ühes nendega surra. Tema süda lõhkes, tema liikmed kippusid valuga kangeks jääma selle hirmsa loo üle, mis tema äraolekul sündinud. Aga veel juhatas ta, veel võitles ta surmavas mässus — kuid asjata.

Nagu teisi ülemaid, püüti ka teda elusalt kätte saada ja saadigi. Ka Saaro Peeter oli elavate seas. Tema mõis-teti kõige raskema piinamise surma alla. Sest tema oli ka üks ülem ja ta oli mõisates hirmsasti tapnud. Esimeseks päämeheks ei olnud teised teda tõstnud, nagu ta nii väga igatsenud ja seepärast Karolust ja tema plaanisid kahtlustada püüdnud.

Kui Peetrit piinaratta pääl hirmsasti venitati, kui liikmed tema keha küljest katkemisel olid ja põrgu valu nendes põles, kisendas ta kangesti:

„Karolus! Karolus!“

Need olid tema viimsed sõnad.

Karolus võeti pikema ülekuulamise alla. Dreilöwen ja ka tema väe-ülemad tahtsid seda iseäralist meest lähemalt kuulda. Oli ju neile temast palju räägitud.

Suur saal oli uudishimulisi päältvaatajaid täis, kui Karolus ette toodi. Suurem hulk vaatajaid olid rüütlid ja muud mõõgamehed Dreilöweni väe hulgast, nende seas aga mõned Eestimaa vasallid ja mõisnikud, kes mässust pääsnud, ka Tallinna doomhärрад, piiskopp Olaus, asevalitseja ja muud

linna ametnikud. Ka mõned naisterahvad olid tulnud. Taga-pool teiste seas istus Arnulf von Ludinghausen ja tema kõrval, osalt tema najal, üks naisterahvas, nagu paksu musta loori alla kaetud — vist Kordelia. Nende loss Lämela ja ka nemed ise olid mässajatest täiesti puutumata jäetud.

Kohtuks oli iseäralik sõjakohus nimetatud.

Karolus toodi ette. Ta astus kindlasti. Tema mehisest näost paistis küll valu, aga ka vahvus, suurmeel, julgus. Kartusest, kahetsemisest ei olnud märkigi näha. Otsekui oleks ta kuninglik võitja, nii kõrgel, tõsisel pilgul vaatas ta üle suure kogu. Võib olla, ehk otsis tema silm nende hulgast kedagi tuttavat.

„Karolus, sina seisad raske kaebuse all,“ algas kohtunik. „Sa oled rahvast ja orjasid mässamisele kihutanud.“

„Ei, mina olen neid mässamiselt tagasi hoidnud,“ kostis kaebelune kindlalt. „Mõrtsukatöö pääle ei kõlba minu käsi.“

„Ära valeta! Sinu juhatusel ja äratusel on nad selle hirmsa nõu pääle tulnud.“

„Mina juhatasin neid kõrgemate, ausate abinõude tarvitamisele, aga selle paha nõu põlgamisele. Mina tahtsin õige ja ausa sõjaga orjakütkeid purustada ja õigust ja vabadust siia õnnetusemaale jälle tagasi tuua. Mõrtsukakätt ei oleks tohtud ühegi hinge vastu tõsta. Kõige esiti oleks pidanud Tallinna sõjalahinguga võidetama, siis teised kindlused. Aga pime tasumisviha teie hirmsate vägivallategude vastu on piirita olnud. Minu äraolekul on õnnetud raske eksisammu astunud.“

„Aga sina võitlesid siiski nendega ühes.“

„Ja, aga ainult siis, kui kõik muu hilja oli, kui ma muud midagi enam ei võinud.“

„Mässamine oli siiski sinu töö vili,“ ütles kohtunik. „Sinu nuhtlus on — surm piinapingil.“

Karoluse kõrgeviisiline kuninglik olek näis mitmete juures kaastundmust äratanud olevat, ja see hirmus sõna kohtuniku suust kohutas mitut südant. Õnnetu surmaohver ise aga oleks kui veel kõrgemaks, julgemaks tõusnud. Dreilöwen,

kes seni imestusega tema palgesse vaadanud, löi nüüd oma terassilmad maha. Naisterahvas Ludinghauseni kõrval vajus koguni tema najale.

Karolus rääkis: „Mina ei karda otsust ja minul on ka võimus teda tühjaks teha. Mina olen kuninga poeg. Endine eesti rahva kuninglik vanem Varpo oli minu esiisa. Mina seisan kõrgemal kui teie. Mina võitlesin õiguse, vabaduse ja õnnetute eest; teie võitlete õiguse ja vabaduse mahamatmiseks, õnnetute orjakütmete kinnitamiseks, ülekohtu kaitsmiseks. Hirmus! Seekord olete teie võitnud. Õnnetu isamaa, õnnetu rahvas, veel kurvemaks pidi saama teie saatus! Isamaa, vaene maa! Aga ärge lootke, et teie ülekohtu võit igavene on! Sellest verest, mis teie valate, nendest silmapisaratest, mis teie piinavalitsuse all voolavad, tõuseb ükskord vägevam võitja! Teie eneste tegude needmise all langeb teie võim ja valitsus!“

Siis oli, kui vaataks tema leekiv pilk kaugele, ta rääkis veel ja ütles: „Isamaa, kannata, oota veel! Päästja tuleb!“

Siis langes ta pilk Ludinghauseni pääle ja ta ütles: „Ka sina, mu isa! Tröösti minu armsaid, ka Kordeliat! Täna sind kõige eest, mis sa mulle teinud! Tervita minu poolt Kordeliat! Jää veel, ma palun sind, oma rahva vastu halastajaks! Hoia alles seda armastuse- ja tõevaimu, milles mina elada püüdsin, hoia teda seemneivakeseks tulevaile aegadele. Jää jumalaga, kallid isa!“

Siis hoidis ta oma sõrmuse pääl, milles vist surmakihvt varjatud oli, oma huulte vastu, vaatas ülespoole ja ütles: „Sinu juures, Igavene, on rahu!“

Siis langes ta maha.

Veel liikusid tema huuled: „Kordelia — isamaa!“ ja siis oli temale rahu tulnud.

„Karolus — Karolus!“ liikusid Kordelia kahvatud huuled isa rinna najal poolminestuses, ja siis nõrkes ta ära.

„Tema oli tõesti kuningapoeg,“ ütlesid mitmed päältvaatajad iseenestele ja mõtlesid tema sõnade pääle.

Järgmisel päeval nähti lahinguplatsil, mere ääres kõrge kaljumaa pääl, kadunud kalli mehe leinajaid nutvat. Need olid need, kellele Karolus armastuses hääd teinud ja kes tema kõrgematest tahtmistest aru saanud. Ja nad katsusid maapinda langenud vendade palavast verest, mis nüüd tarretanud oli, puhastada, ja nende suust kuuldi kaebehäält kajavat: „Karolus, Karolus!“

Ka õnetu Kordelia ilmus siia vereväljadele teiste leinajate hulka. Aga ei nutnud tema siin nutjatega ega leinanud leinajatega. Hirmuga vaatas ta veres punetavat võitlemisvälja ja läks edasi. Nagu oleksid surmariigi vaimud teda siin elavate maal taga ajamas, nõnda näis ta. Ja ta läks eemale teiste juurest, üles kõrgele kaljuservale, kus merelained all sügavas kaljuseina peksid.

Ja siit kadus tema elavate silmist ära, kadus alla sügavusse.

Ja läbi tühja ruumi, läbi vaikse õhu kajas haledasti ja kange valuga tema viimne hüüe:

„Karolus, Karolus!“

Tähtsamad muudatused tekstis.

14. lhk. 11. rida ülevalt: selle juure pro selle pääle;
16. „ 13. „ „ nii suurtsüüd, nii rasket usuteotust võib andeks anda pro nii suur süü, nii raske usu teotus võib andeks antud saada;
16. „ 16. „ „ Siis langeks kuninga ja piiskopi viha teie päält ära ja ka paavsti enese süda annaks teile halastust pro Siis saaks kuninga ja piiskopi viha teie päält ära langema ja ka paavsti enese süda teile halastust andma;
16. „ 16. „ alt: Kõikide käest, kes lossi valliehitamise seisma jätnud ja ... pro Kõikide käest, kes lossi valliehitamisest ja ...;
16. „ 4. „ „ usuteotajaid pidavat valjult karistatama pro usuteotajad pidada valjumalt karistatud saama;
17. „ 9. „ ülevalt: lossi pro lossi pääle;
17. „ 6. „ alt: säherdusi pro neid säherdusi;
18. „ 14. „ ülevalt: ning õues pro ja õues;
18. „ 11. „ alt: karta olema pro kartvat;
19. „ 1. „ ülevalt: Esiteks on pro Esiteks saab ... olema;
19. „ 3. „ „ on mõned pro saavad mõned ... olema;
19. „ 5. „ „ ei olekski pro ei saakski ... olema;
19. „ 15. „ „ ei kergitatakse pro ei saaks ... kergitatud;
19. „ 20. „ „ muutuks see pro saaks see ... muutuma;
19. „ 20. „ „ see sünniks pro saaks ... sündima;
20. „ 12. „ „ tulla pro saada;
20. „ 6. „ alt: mingisuguse pro ei mingisuguse;
20. „ 6. „ „ ega pro ega ka;
20. „ 4. „ „ ega pro ega ka;
21. „ 17. „ „ lunastada pro lunastada võida;
21. „ 13. „ „ tarvitavat hädaga ka orjasid kaitseks mäsajate vastu pro võida hädaga ka orjasid mäsajate vastu kaitseks tarvitatud saada;

21. lhk. 12. rida alt: Näeksid aga mässajad Oglast võitlemisel eneste vastu mässajate seas, siis tungiksid nad muidugi tema elu kallale pro Saaksivad aga mässajad Oglast eneste vaenlaste seas võitlemisel nägema, siis saaksivad nad muidugi tema elu päale tungima;
21. " 2. " " kelle pro keda;
21. " 2. " " lossi pro lossi pääle;
22. " 1. " ülevalt: kindlasti pro kindlusega;
22. " 4. " " ühes pro oma;
23. " 14. " " sa palud võimatut asja pro saatahad võimatumat asja paluda;
24. " 4. " " nüäd teete pro nüüd saate ... tegema;
24. " 17. " " ei teadnud pro ei näitnud ... teadma;
24. " 17. " alt: Tallinnast: pro Tallinnast — tema ütles:
24. " 15. " " Mida pro Mis;
24. " 5. " " ega pro ei;
25. " 7. " " Ka sina oled pro Sina oled ka;
25. " 1. " " sellest pro seda;
28. " 2. " ülevalt: tahan, et minu pro tahan, minu;
28. " 4. " " osalisi peab ... karistatama pro osalised peavad ... karistatud saama;
28. " 16. " " ütlevat või pro ütlemä ehk;
28. " 17. " " olevat pro olema;
28. " 13. " alt: ja pro ja need;
28. " 7. " " või pro ehk;
28. " 1. " " takistatama pro takistatud saama;
29. " 14. " " vahest pro vahest ka;
29. " 2. " " ta pro ta teie juures;
30. " 12. " ülevalt: võitlevat pro võitlema;
31. " 14. " alt: veerevat pro veerema;
32. " 10. " ülevalt: saata pro saata võida;
32. " 16. " " või pro ehk;
32. " 14. " alt: langevat pro langema;
32. " 5. " " kes pro mis;
33. " 17. " " Ta oli terve pro Terve;
34. " 18. " " ja pidid pro pidivad;
34. " 10. " " ei vastanud pro omaks ei harjunud;
34. " 8. " " ei tunnistanud pro ei tundnud;
35. " 2. " " mõisa tarvitada on pro mõisaks pruugil on;
37. " 16. " " paremad olevat pro paremateks;
37. " 4. " " kirjutas pro kirjutas ka;
38. " 1. " ülevalt: kindlam pro see kindlam:
38. " 5. " " Muidu pro Muidu aga;

38. lhk. 7. rida ülevalt: kui et ta pro ta;
38. „ 8. „ „ näis ... olevat pro näitas ... olema;
38. „ 9. „ „ selgesti pro nüüd selgeste;
38. „ 17. „ alt: eest olen ja pro eest ja;
38. „ 14. „ „ kellelgi nii pro ligigi nii;
38. „ 1. „ „ tunneks pro saaks tundma;
39. „ 10. „ ülevalt: sakslane pro ei sakslane;
39. „ 5. „ alt: oleme pro oleme meie;
39. „ 3. „ „ tagasi pro tagasi saama;
40. „ 4. „ ülevalt: mitte aga nii pro mitte nii;
40. „ 17. „ alt: neid pro neid ka;
40. „ 9. „ „ oleks minul pro saaks minul olema;
40. „ 9. „ „ nähes pro näha saada;
41. „ 1. „ ülevalt: kallis pro nii kallis;
41. „ 6. „ „ ei pea pro ei saa ... pidama;
41. „ 15. „ „ ei kao pro ei saa ... kaduma;
41. „ 17. „ „ siis olen pro siis saan ... olema;
41. „ 17. „ alt: kust tee pro millest tee;
42. „ 14. „ ülevalt: vastutamise pro vastamise;
42. „ 11. „ alt: et ei pro ei;
42. „ 10. „ „ vaatas pro vaatas alla;
42. „ 2. „ „ läheks pro saaks ... minema;
42. „ 1. „ „ olen pro saan ... olema;
43. „ 17. „ „ ning preestrite pro ja preestrite;
44. „ 1. „ ülevalt: tunnistavat pro kanda;
44. „ 3. „ „ Sarnast pro Seda sarnast;
44. „ 5. „ „ ei oleks pro ei saaks olema;
44. „ 6. „ „ siin pro siis siin;
44. „ 12. „ „ muudatusi pro ka muudatusi;
44. „ 15. „ alt: inimeste pro nende;
44. „ 14. „ „ põhjuse ta pro põhjata;
44. „ 11. „ „ tuleks pro saaks ... tulema;
44. „ 9. „ „ enese pro oma enese;
44. „ 6. „ „ tuleb pro saab tulema;
44. „ 1. „ „ koguni pro ka;
45. „ 1. „ ülevalt: tal pro teda;
45. „ 11. „ „ rahva poolt pro asjade ja rahva poolt;
45. „ 17. „ „ ning nõudvat pro ja nõuda;
45. „ 13. „ „ tahtvat ka pro tahta ka;
46. „ 7. „ ülevalt: mõtelnud pro mõtlema saanud;
46. „ 16. „ alt: peaks ... hoiaks pro pidada ... hoida tulla;
46. „ 11. „ „ Monheim pro Monheim ise;

46.	lhk.	10.	rida	alt:	piiramas pro ü m b e r piiramas:
46.	„	9.	„	„	suruda pro m a h a suruda;
46.	„	6.	„	„	ü h e s Karolusega pro Karolusega;
47.	„	19.	„	„	seas pro seas ka;
47.	„	9.	„	„	enam pro veel;
47.	„	9.	„	„	juhatada pro juhatada võida:
47.	„	3.	„	„	austatud pro austatud saanud;
48.	„	8.	„	„	Sündivat see ümberpöördult pro Sündida seda;
49.	„	18.	„	„	mille rüütliid pro mis rüütliid;
49.	„	10.	„	„	tingimused pro tingimised;
50.	„	9.	„	ülevalt:	Pimeda pro Siissese pimeda;
51.	„	13.	„	„	kergendust pro kergitust;
51.	„	6.	„	alt:	läh en ... Saksa pro saan ... Saksa- maa ... minema;
51.	„	4.	„	„	saaksid teevaritsejad ikka kätte pro saak- sivad teevaritsejad sind ikka kätte saama;
51.	„	1.	„	„	võ i pro ehk;
52.	„	1.	„	ülevalt:	Nemad käsivad pro Käskima saavad nemad;
52.	„	2.	„	„	jääks pro saaks ... jääma;
52.	„	8.	„	„	mida pro mis;
52.	„	13.	„	„	annab pro saab ... andma;
52.	„	12.	„	alt:	su pro sind;
52.	„	2.	„	„	lojused pro lojukaid enne;
53.	„	7.	„	ülevalt:	murtakse pro saab ... murtud;
53.	„	11.	„	„	tõstis käe pro tõstis kätt;
54.	„	15.	„	„	tunneksin pro saaksin ... tundma;
54.	„	19.	„	alt:	leida pro leida olla;
54.	„	13.	„	„	roosipuust pro roosist;
54.	„	11.	„	„	olevat pro olema;
55.	„	12.	„	„	purskas pro purtsas;
56.	„	2.	„	ülevalt:	poodavat üles pro saada ... ära pood- dama;
56.	„	10.	„	„	võ i pro ehk;
56.	„	14.	„	alt:	sinna pro seda;
57.	„	14.	„	„	jätaks pro saaks jätma;
58.	„	8.	„	ülevalt:	liiga pro üleliigust;
58.	„	9.	„	„	võ i pro ehk;
59.	„	10.	„	„	kui pro nagu;
61.	„	10.	„	„	esivanemad pro eesvanemad;
62.	„	10.	„	alt:	sinu isa pro sinu ja ...;
63.	„	8.	„	ülevalt:	ei ole pro ei saa ... olema
63.	„	13.	„	„	ruumi pro tema ruumi;

63. lhk. 13. rida alt: näivad mind ... ootama pro näitavad
minu ees ootamas olema;
63. „ 6. „ „ Lojused pro lojokad;
64. „ 14. „ ülevalt: kui pro nagu;
65. „ 3. „ alt: teda ise pro teda õige rohkeli viisil ise;
66. „ 1. „ ülevalt: kokku räägitud pro ära räägitud;
66. „ 12. „ „ kui inimeste pro kui siin inimeste;
66. „ 17. „ alt: teavad pro saavad ... teadma;
67. „ 1. „ ülevalt: kuulsin pro kuulsin ma;
67. „ 15. „ alt: tähendas pro pani ette;
67. „ 11. „ „ juure võtnud pro juure vastu võtnud;
67. „ 10. „ „ või pro ehk;
67. „ 5. „ „ selle lubamise pääle pro selle pääle;
68. „ 17. „ ülevalt: palavalt pro nii palavalt;
68. „ 18. „ „ eemale peab pro peab;
68. „ 6. „ alt: maitsta pro maitseada võida;
69. „ 13. „ ülevalt: ega pro ega ka;
69. „ 16. „ alt: ning minu pro ning ka minu;
69. „ 11. „ „ hoolida pro hoolida tahta;
69. „ 10. „ „ ega ... nõuda pro ei saa ka ... nõudma;
70. „ 4. „ ülevalt: ees pro ette;
72. „ 2. „ „ olevat pro saada olema;
72. „ 6. „ alt: mida sa pro missina;
73. „ 2. „ ülevalt: Poola või Leedu pro Poola ehk Leedu;
73. „ 12. „ „ teha pro teha võima;
73. „ 9. „ alt: olete teie pro olete;
74. „ 2. „ ülevalt: Kui lugu nõnda pro Kui nõnda;
74. „ 16. „ „ selle pro nende;
74. „ 16. „ alt: raua ja terasega pro rauasse ja tera-
sesse;
74. „ 10. „ „ või pro ehk;
75. „ 3. „ ülevalt: neid pro see;
76. „ 8. „ alt: mingit pro ühtegi;
77. „ 6. „ ülevalt: enese pro oma enese;
77. „ 17. „ „ võikas pro ehk;
77. „ 12. „ alt: või pro ehk;
77. „ 9. „ „ hoolega pro hoolega selle vastu;
77. „ 8. „ „ ega pro ega ka;
77. „ 5. „ „ ka pro ka selle vastu;
78. „ 8. „ ülevalt: kedagi pro ühtegi;
78. „ 10. „ „ igavikuks pro igaveseks ajaks;
78. „ 15. „ alt: rohkem pro enam;
78. „ 8. „ „ toodi pro tuuakse;

79. lhk. 5. rida ülevalt: näha pro näha saama;
79. „ 9. „ „ ikka pro ehk ikka;
79. „ 11. „ „ Ei tea pro Ei ma tea;
79. „ 12. „ „ et pro et sind;
80. „ 16. „ „ teineteisele pro üksteisele;
80. „ 17. „ „ või pro ehk;
80. „ 10. „ alt: kes pro mis;
80. „ 2. „ „ ega pro ei;
81. „ 2. „ ülevalt: Mingit teadet pro Midagi teatust;
81. „ 3. „ alt: olevat pro olema;
82. „ 14. „ ülevalt: kolisemist võiks kuulda pro Kolisemine võiks kuulnud saada;
82. „ 16. „ alt: Millele pro Kellele;
82. „ 14. „ „ kargatus pro kärakas;
82. „ 3. „ „ jäi pro sai;
83. „ 2. „ ülevalt: piiras neid pro piirdus nende ümber;
83. „ 10. „ „ nii hästi kui pro nii hästi;
83. „ 9. „ alt: teineteisele pro üksteisele;
84. „ 10. „ ülevalt: või pro ehk;
84. „ 11. „ alt: Kolm pro Nüüd kolm;
84. „ 9. „ „ mingi pro kellegi;
84. „ 8. „ „ einäi... tulevat pro ei näita... tulema;
84. „ 8. „ „ võib pro saab... võima;
84. „ 5. „ „ ei hoita pro ei saa... hoitud olema;
84. „ 4. „ „ ühehäädused pro ühe hääd;
84. „ 1. „ „ Alamärkuses välja jäetud lause: Selle aja mark arvatakse meie raha järele 15 rbl. olnud olevat.
85. „ 2. „ ülevalt: löögem... tehkem pro lööme... teeme;
85. „ 5. „ „ on pro saab... olema;
85. „ 15. „ „ südametunnistus pro minu südametunnistus;
85. „ 16. „ „ ei tuleks pro ei saaks... tulema;
85. „ 18. „ „ langeks pro saaks... langema;
85. „ 20. „ „ ausad pro ka ausad;
85. „ 20. „ „ ei luba pro ei saa... lubama;
85. „ 9. „ alt: ajal pro all;
85. „ 2. „ „ olevat pro olla;
85. „ 1. „ „ olevat pro olla;
86. „ 4. „ ülevalt: või pro ehk;
86. „ 13. „ „ olevat pro olla;
86. „ 14. „ „ õnn pro õnn joones, ja;
86. „ 14. „ alt: pidavat... kiskuvat... vaevavat pro pidada... kiskuda... vaevata;

86. lhk. 12. rida alt: losskonnad samuti pro lossikonnad
niisamuti;
86. „ 12. „ „ jõuaks pro jõuaks siis;
86. „ 8. „ „ ei või pro ehk ei või;
86. „ 7. „ „ see pro siin;
86. „ 5. „ „ ei viiks pro ei saaks ... viima;
86. „ 2. „ „ võib tulla pro näitab tulla võima;
87. „ 8. „ ülevalt: üksmeeles pro ühesmeeles;
87. „ 5. „ alt: vältas pro vältas veel;
87. „ 3. „ „ mõtlevat pro mõtelda;
88. „ 5. „ ülevalt: tahtvat pro tahta;
88. „ 6. „ „ et Peetri pro Peetri;
88. „ 6. „ „ tulevat pro tulla just;
88. „ 8. „ „ näivat ... kihutavat pro näitavat ...
kihutama;
88. „ 8. „ „ ihaldavat vist pro ihaldada vististe;
88. „ 9. „ „ ei olevat pro ei olla;
88. „ 10. „ „ hoolib pro hoolida;
88. „ 10. „ „ peetakse pro peetama;
88. „ 11. „ „ ei olevatki pro ei ollagi;
88. „ 12. „ „ olevat pro olla;
88. „ 13. „ „ võivat pro võida;
88. „ 14. „ „ olevat pro olla;
88. „ 16. „ „ pidavat pro uskuda;
88. „ 16. „ „ teadvat ... seda asja pro teada selles
asjas;
88. „ 17. „ „ olevat pro olla;
88. „ 18. „ „ mõjuvat pro mõjuda;
88. „ 19. „ „ segavat ... tegevat pro segada ...
teha;
88. „ 11. „ alt: Neidki võib ... tuhin eksitada pro
Needki võivad ... tuhinast eksita-
tud saada;
88. „ 7. „ „ on ühtki kätt pro saab olema ühtegi
kätt;
88. „ 5. „ „ pannakse pro saaks ta ... pandud;
88. „ 4. „ „ ütle pro saaks ... ütleva;
89. „ 1. „ „ kirjutajate pro kirjanikkude;
90. „ 10. „ ülevalt: paremini pro paremasti;
90. „ 16. „ alt: lapsed ... jäid pro lapsi ... jätsivad;
90. „ 5. „ „ aadlimehel pro aadelimehel;
90. „ 5. „ „ oma pro oma enese;
91. „ 8. „ ülevalt: tulevat pro tulla;
91. „ 17. „ alt: olevat pro olla (2:hel kohal);

91. lhk. 17. rida alt: põletavat pro põletada;
91. „ 16. „ „ pidavat pro pidada;
91. „ 5. „ „ tule pro tulla;
92. „ 5. „ ülevalt: tema pro tema seekord;
92. „ 8. „ „ tulevat pro tulla;
92. „ 15. „ „ kuulavad pro saavad kuulma;
92. „ 14. „ alt: see kunagi pro see ial;
93. „ 9. „ ülevalt: mingit pro midagi;
93. „ 10. „ „ ega pro ega ka;
93. „ 10. „ alt: läksid nad pro läksivad;
94. „ 14. „ ülevalt: sina pro ei sina;
94. „ 17. „ alt: karta pro karta olla;
94. „ 17. „ „ lõpevad pro saavad ... lõppema hakkama;
95. „ 9. „ ülevalt: teevad pro saaksivad ... tegema;
95. „ 10. „ „ pärast seda pro pääle selle;
95. „ 10. „ „ ära oli pro ära;
95. „ 15. „ „ ei nõutavat ... mingit pro ei saada ... midagi ... nõuutama;
95. „ 16. „ „ ega lase pro ega ka ... nõuutada laskma;
95. „ 17. „ alt: Karoluse kodusolekul olevat pro Tema kodus olemisel olla;
96. „ 13. „ ülevalt; kakskümmend kaheksa pro 28;
96. „ 17. „ „ Juba mässu algul pro Ainult esimesel mässu algamisel;
96. „ 18. „ „ tapeti pro sai ... tapetud;
96. „ 16. „ alt: Viru-, Lääne- ja Saaremaale pro Viru- ja Läänemaale ja Saaremaale;
96. „ 16. „ „ vägev pro suur;
96. „ 16. „ „ kümnetuhat meest suur pro 10.000 meest vägev;
96. „ 9. „ „ ühes pro ühes oma;
97. „ 14. „ ülevalt: paluvat ... endid vabastada pro paluda ... vabastatud olla;
97. „ 16. „ alt: tapeti pro sai ... tapetud;
97. „ 15. „ „ surmati pro said ... surmatud;
97. „ 13. „ „ hukati pro said ... hukatud;
97. „ 3. „ „ peavad pro saavad ... pidama;
98. „ 6. „ ülevalt: sügiseni pro kuni sügiseni;
98. „ 8. „ „ lõid selle pro lõivad;
98. „ 18. „ alt: ühes Dreilöweni väega pro Dreilöweni väega ühenduses;
98. „ 12. „ „ tapeti pro saivad ... tapetud;

98. lhk. 11. rida alt: nõõriti... ning poodi pro said...
nõõritud... ja poodud;
99. „ 1. „ ülevalt: parandamiskatse pro parandamise katse;
99. „ 1. „ „ meeleheitmise pro meeleäraheit-
mise;
99. „ 13. „ „ pakkuda — või pro võida teha — ehk;
99. „ 15. „ alt: kahtlustada pro nõnda kahtlustada;
99. „ 8. „ „ ülekuulamise pro järelkuulamise;
100. „ 2. „ ülevalt: Arnulf pro ka Arnulf;
100. „ 9. „ „ märkigi näha pro märki märgata;
100. „ 14. „ alt: tohitud... tõsta pro pidatud tõs-
tetama;
101. „ 14. „ ülevalt: tõuseb pro saab... tõusma;
101. „ 15. „ „ langeb pro saab... langema;
102. „ 2. „ „ nutvat pro nutma;
102. „ 6. „ „ kajavat pro kajama;
102. „ 10. „ „ võitlemisvälja pro võitlemise välja;
102. „ 12. „ „ näis ta pro näitas ta välja.
-

V 60
1

3.
1139/1085

Hind 75 marka